

ZBORNIK RADOVA

Finansijsko izvještavanje u funkciji poslovnog odlučivanja i upravljanja

Naučni skup
„Finansijsko izvještavanje u funkciji poslovnog odlučivanja i upravljanja“

Izdavač/Publisher:
Besjeda Banja Luka
Banja Luka College

Za izdavača/For publisher:
prof. dr Nenad Novaković

Urednici zbornika/Editors in chief:
doc. dr Svetlana Dušanić Gačić
MA Zorana Agić

Recenzenti:
prof. dr Simeun Vilendečić,
prof. dr Rajko Macura,
prof. dr Nenad Novaković,
prof. dr Mladen Miroslavljević,
doc. dr Branka Savić,
doc. dr Jasna Čošabić,
doc. dr Svetlana Dušanić Gačić
doc. dr Vanja Šušnjar Čanković

Lektor/Lector:
mr Vesna Đurović

Naučni skup
„Finansijsko izvještavanje u funkciji
poslovnog odlučivanja i upravljanja“

ZBORNIK RADOVA

26. maj 2017. godine

Banja Luka College
Banja Luka, 2017.

Naučni skup
„Finansijsko izvještavanje u funkciji poslovnog odlučivanja i upravljanja“

Naučni odbor/Scientific Board:

Prof. dr Simeun Vilendečić,
Prof. dr Zoran Kalinić,
Prof. dr Nenad Novaković,
Prof. dr Rajko Macura,
Prof. dr Trajko Miceski,
Doc. dr Silvana Pasovska,
Doc. dr Branka Savić,
Doc. dr Svetlana Dušanić Gačić,
Doc. dr Vanja Šušnjar Čanković,
Doc. dr Miloš Ljubojević,
Mr Malči Grivec,
Mr Adriana Galant,
Zorana Agić, MA

Organizacioni odbor/Organizational Board:

Prof. dr Mladen Miroslavljević,
Prof. dr Simeun Vilendečić,
Prof. dr Nenad Novaković,
doc. dr Svetlana Dušanić Gačić,
Mr Vesna Đurović,
Zorana Agić, MA,
Dragan Pejić, MA
Nikola Novaković, MA
Aleksandar Babić, MA

SADRŽAJ

ZELENE RAČUNOVODSTVENE INFORMACIJE, ZELENO RAČUNOVODSTVO I ZELENA REVIZIJA

Biljana Ilić 7

PRIMENA MSFI ZA MSP U FINANSIJSKOM IZVEŠTAVANU NA PODRUČJU REPUBLIKE SRBIJE

*Dragana Randelović, Jelena Nikolić,
Tijana Stojanović Milica Arizanović* 19

BUDŽETSKI DEFICIT I JAVNI DUG

Brankica Đukić 31

FINANSIJSKI IZVJEŠTAJI KAO OSNOVA ZA ANALIZU LIKVIDNOSTI BANAKA

Svetlana Dušanić Gačić, Zorana Agić 49

INTERNACIONALIZACIJA KAPITALA I PROIZVODNJE I MULTINACIONALNE KORPORACIJE

Željka Mihaljić Marić 61

EKONOMSKI POKAZATELJI LIČNE POTROŠNJE

Dejana Meseldžija 75

ISPOLJAVANJE I UTVRĐIVANJE MONOPOLSKE MOĆI PREDUZEĆA

Zorana Kovačević 85

GLOBALIZACIJA I OSNOVNE PROTIVURIJEĆNOSTI DRUŠTVENO EKONOMSKOG RAZVOJA 21 VIJEKA

Tamara Gajic 93

ŽIVOTNI STANDARD GRAĐANA BIH

Maja Markić 101

NEZAPOSLENOST – RIJEŠAVANJE PROBLEMA NEZAPOSLENOSTI RADNE SNAGE NA PRIMJERU MLADIH	
<i>Dajana Radujković</i>	109
UBRZANJE RAZVOJA NERAZVIJENIH PODRUČJA	
<i>Sanela Čegar</i>	123
RADNA SNAGA, RADNO VRIJEME I ZARADE RADNIKA	
<i>Bojana Vrhovac</i>	135
STRUKTURA NEZAPOSLENOSTI, GRAD BANJA LUKA	
<i>Maja Vasiljević</i>	145
TRŽIŠTE ROBE I KONKURENCIJA	
<i>Milan Kukrika</i>	171
ZAŠTITA DOMAĆE PRIVREDE	
<i>Nataša Vranić</i>	181
VALUTNI ODBOR U BOSNI I HERCEGOVINI – TEORIJSKI I EMPIRIJSKI OSVRT	
<i>Nina Hadžidedić</i>	195

ZELENE RAČUNOVODSTVENE INFORMACIJE, ZELENO RAČUNOVODSTVO I ZELENA REVIZIJA

Biljana Ilić¹

Sažetak:

Informacioni sistem koji se nalazi u korelaciji sa poslovnim aktivnostima, mereći njihove performanse, odnosno prikazujući iste brojevima, analizom uspeha, prihoda i rashoda naziva se računovodstveni sistem informisanja. Informacije se na taj način oblikuju u posebne izveštaje, te se plasiraju dalje do top menadžmenta, kao pokazatelji poslovanja preduzeća. Te informacije nazivaju se računovodstvene informacije, a od posebnog značaja je da one budu istinite, jasno prikazane i pravovremene, kako bi bile kvalitetne, te pružile adekvatnu sliku poslovnog procesa. S obzirom na činjenicu da je svet u savremenom poslovanju uveliko ugrozio svoj vlastiti opstanak, kao i opstanak budućih generacija, u pojam poslovanja uvodi se novi aspekt „održivosti”, vezan za zaštitu životne sredine. Ovakvo poslovanje naziva se još i održivo poslovanje, društveno odgovorno poslovanje, a ne retko se može čuti i pojam „zeleno poslovanje”. S toga se i računovodstvene informacije koje su proizišle iz održivog i društveno odgovornog, odnosno zelenog poslovanja, nazivaju zelene računovodstvene informacije. Kontrolisanje informacija koje se tiču prirodne sredine (zelениh informacija) vrši se posebnim vidom kontrole, koja se savremeno naziva i „zelena revizija”. Zelena revizija se dakle koristi kao pojam za reviziju prirodne okoline, odnosno za računovodstvene informacije vezane za prirodnu sredinu. Na taj način se može kontrolisati zagadjenje okoline, odnosno uticaj na smanjenje istog. U radu će se dati pregled računovodstva i računovodstvenih informacija, sa osvrtom na pojmove zelenog računovodstva, zelениh računovodstvenih informacija, kao i na pojam zelene revizije.

Ključne reči: računovodstvene informacije, zeleno poslovanje, zelene računovodstvene informacije, kontrola, zelena revizija

UVOD

Računovodstvo je proces, a može se reći i da predstavlja službu ili grupu službi u sklopu poslovnog subjekta, bez obzira da li je u pitanju proizvodna,

¹ Dr docent, Fakultet za menadžment, Zaječar . biljana.ilic@fmz.edu.rs

trgovinska ili neka druga vrsta delatnosti. Po nekim autorima, računovodstvo predstavlja umeće ili veštinu beleženja, skladištenja, skraćenog prikazivanja i interpretacije u novčanom obliku izraženih poslovnih procesa i događaja. Takođe, kao sistem predstavlja i deo informacionog sklopa poslovnog subjekta, njegovih ulaznih i izlaznih komponenti, kao i komponenti koji su u toku samog procesa poslovanja². Pored navedenog, potrebno je istaći činjenicu da se bez računovodstva ne može zamisliti ekonomsko poslovanje, odnosno ekonomija. Savremena ekonomija, dostigla je globalne razmere, te se proširila na tržišta izvan nacionalnih privreda. U procesu ekonomije obima, kakva je i savremena ekonomija, nije se dovoljna pažnja poklanjala pratećim efektima prekomerne proizvodnje. Ono što je karakterisalo savremene tokove ekonomije i prozvodnje u svetskim okvirima, bilo je što veće sticanje profita. Jureći za najvećim parčem kolača na tržištu, menadžment velikih kompanija nije dovoljnu pažnju poklanjao šteti koja je u toj trci nanešena prirodi. Savremena ekonomija, dovela je do veće potrebe za energijom, te je svojim radom umnogome iscrplila resurse iz Zemlje koji su stvarani milionima godina i koji se na žalost ne mogu regenerisati. S obzirom da prirodna sredina, odnosno prirodna ravnoteža ima poseban jezik izražavanja kada je u pitanju njen debalans, ona je čoveku odgovorila raznim promenama, koje su na globalnom nivou postale itekako zabrinjavajuće. Kako je briga za opstankom čovečanstva postala izraženija, obzirom na promenu klimatskih faktora, topljenja leda na polovima, pojavom raznih bolesti za koje nema leka, čovekova svest je polako počela da prihvata nužnost ponašanja, uslovljenu novim konceptom bitisanja, a to je održivost. Održivost je pojam koji se odnosi na Održivi razvoj³. Iako ne postoji opšteprihvaćena i jedinstvena definicija održivog razvoja, najčešće je navođena ona iz Izveštaja o zajedničkoj budućnosti: „Održivi razvoj jeste razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a da ne dovodi u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe“⁴. Dokument UN, pod nazivom „Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future”, odnosno Izveštaj o zajedničkoj budućnosti, iz 1987. godine, sačinila je Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj, dok je iste godine u ovom Izveštaju Gro Harlem Brundtland (istaknuta Norveška političarka, lekarka i internacionalna liderka politike održivog razvoja i javnog zdravlja) navela osnovne preporuke održivog razvoja. Ove preporuke obuhvataju dugoročne ekološke strategije održivog razvoja do 2000. godine i šire, kao i načine zaštite

2 Zekan M., (2016) *Posebnosti računovodstva u vodenju elektroenergetskog sustava -primjer HOPS D.O.O.* Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, završni rad, internet: <https://repozitorij.efst.unist.hr/islandora/object/efst%3A267/datastream/PDF/view> (pristup 27.03.2017. u 19h)

3 Ilić, B. (2016) *Strategijski pravci regionalnog ekonomskog i ekološkog razvoja turističkog potencijala Gamzigradske banje*, doktorska disertacija, Fakultet za menadžment, Zaječar

4 Ilić B., Mihajlović, D., Karabašević, D. (2016) Društvena komponenta održivog razvoja i kvalitet života u Srbiji, *Srpska Nauka Danas*, Zadužbina Andrejević. 1, (3), str.413-423

te životne sredine koje je moguće ostvariti boljom saradnjom između zemalja u različitim fazama ekonomskog i društvenog razvoja.

Po drugom određenju, održivi razvoj podrazumeva ravnotežu između potrošnje resursa i sposobnosti prirodnih sistema da zadovoljavaju potrebe budućih generacija⁵. Vezano za održivi razvoj, savremeno poslovanje je dobilo novu dimenziju, održivost, te se često naziva društveno odgovorno poslovanje. Neretko se u poslednje vreme čuje i pojam zelenog poslovanja, koji se pored pojma zelenih ulaganja (ulaganja u projekte zaštite životne sredine), vezuje i za svaki vid poslovanja koji u sebi ima dozu održivosti⁶. Za zeleno poslovanje vezane su i takve informacije, pored ostalih i zelene računovodstvene informacije. Kako se sve računovodstvene informacije moraju kontrolisati, u kontrolu zelenih računovodstvenih informacija, uključen je i proces „zelene revizije”.

1. RAČUNOVODSTVO I ZELENO RAČUNOVODSTVO

Računovodstveno informisanje predstavlja deo računovodstvene delatnosti koja se odnosi na pripremanje i distribuiranje računovodstvenih informacija. Naime, računovodstvena funkcija nije sama sebi cilj u smislu autarhičnog organizacionog dela. Osnovna namena računovodstvenih informacija je da one budu korišćene u procesu poslovanja pravnog subjekta u smislu stvaranja prepostavki za efikasno-uspešno odvijanje tog procesa⁷. Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (AICPA) računovodstvo definiše kao: „Veština evidentiranja, klasifikovanja i sumiranja u novcu izraženih poslovnih transakcija, kao i interpretacija rezultata te veštine”⁸. Razvojem informatičke tehnologije sedamdesetih i osamdesetih godina sve je češća definicija računovodstva kao dela informacionog sistema. Jedna od široko prihvatljivih definicija računovodstva kao sistema glasi: „Računovodstveni sistem je podsistem upravljačkog informacionog sistema”⁹.

Računovodstveni sistem se bazira na računovodstvenim informacijama. Kako bi računovodstvene informacije bile od koristi, iste moraju ispuniti pravovremenost, razumljivost krajnjim korisnicima i zauzeti odgovarajuće mesto u organizacionoj strukturi korisnika. Dakle, računovodstvene infor-

5 Održivi razvoj. Internet: http://sr.wikipedia.org/sr/Održivi_razvoj., (pristupljeno:14.03.2017. u 14h)

6 Stojanović, D. (2016). *Razvoj terminskog tržišta i trgovanja zelenim proizvodima u funkciji rasta tržišne vrednosti kompanija*, doktorska disertacija, Fakultet za menadžment, Zaječar

7 Klobučar, J (1999) *Računovodstvo*, Ekonomski fakultet, Sarajevo

8 Hladika M, Uvod u upravljačko računovodstvo, internet:

http://web.efzg.hr/dok/RAC//mhladika/upravljačko_racunovodstvo/1_Uvod_u_upravljačko_raunovodstvo_MH.pdf (pristupljeno 15.03.2017. u 16h)

9 Husnija, B., Značaj računovodstvenih informacija u poslovnom odlučivanju, Fakultet biznisa, Peć. Internet: http://www.dukagjinicollage.eu/empirikus1/103_112_husnija_bibuljica.pdf (pristupljeno: 23.03.2017 u 12h)

macije moraju biti kvalitetne u smislu njihove tačnosti, istinitosti i pravovremenosti. Zadatak računovodstveno-informacionog sistema je da postigne ravnotežu između pouzdanosti i pravovremenosti računovodstvenih informacija¹⁰.

Prema Maliniću, kako bi upravljanje nekim poslovnim procesom bilo efikasno, trebalo bi da na svim nivoima upravljačkih aktivnosti bude okrenuto ka ostvarenju ciljeva, uz potporu informacionog sistema preduzeća. Upravljačke aktivnosti se oslanjaju na informacioni sistem preduzeća i granaju se na aktivnosti planiranja, organizovanja, kontrole, komuniciranja i motivacije¹¹. Upravljački sistem preduzeća se oslanja na računovodstvene informacije prilikom merenja rezultata aktivnosti. Malinić, računovodstvene informacije deli na dve vrste i to prema opštem izvoru porekla i prema svom računovodstveno-organizacionom poreklu. Prema opštem izvoru iz koga su proizišle, iste dalje deli na interne i eksterne računovodstvene informacije, dok se prema računovodstveno-organizacionom poreklu, njihova podela odnosi na¹²:

1. informacije finansijskog računovodstva,
2. informacije upravljačkog računovodstva i
3. informacije iz analitičkih evidenciјa i drugih poslovnih knjiga.

Sve one, kao što je već naznačeno, čine računovodstveni sistem informisanja, koji se uklapa u sveobuhvatni sistem informisanja poslovnog subjekta. Bitno je istaći činjenicu da u zavisnosti od sposobnosti razumevanja i vrste potreba njihovih krajnjih korisnika, iste računovodstvene informacije, mogu biti tumačene sa različitih aspekata. Kako je već navedeno u radu, proces savremenog poslovanja uvodi novu dimenziju. Savremeno poslovanje znači i brigu za životnu sredinu i njenu zaštitu. Zaštita životne sredine se može proučavati sa različitih aspekata, a podrazumeva definisanje problema i načina njihovog rešavanja. Rađa se potreba za planiranjem, praćenjem, evidentiranjem, izveštavanjem i promociji aktivnosti o ulaganjima u zaštitu životne sredine. S toga se u pojmu održivosti i životne sredine uključuju mnoge nauke koje poprimaju atribut zeleno. Tu se mogu navestu: zeleni marketing, zeleni menadžment, zelena ekonomija i sl.¹³. U sistemu bilansne ravnoteže, neminovno je uvrstiti izveštavanje na način u kome se sistemski suprotstavljaju relevantna ulaganja u zaštitu životne sredine, s efektima koji iz toga proizilaze. Potrebno je izraditi model na računovodstvenoj evidenciji, po kome će se raditi finansijski izveštaji prilagođeni svim interesnim grupama.

10 Husnija, B., Op cit.

11 Malinić, S.(2000) Računovodstvo i revizija u ulozi menadžmenta, 31. *Ssimpozijum SRRS*, Zlatibor, str.147

12 Malinić, S.(1998) Revizija u ulozi menadžmenta, 29 *Ssimpozijum SRRS*, Zlatibor, str.113

13 Trandafovović, I. (2013) *Principi marketinga*, Megatrend univerzitet, Beograd

Dakle, neminovno je u klasično računovodstvo, razviti i računovodstvo zaštite životne sredine, odnosno ekološko ili zeleno računovodstvo. Za određivanje novčano merljivih troškova životne sredine primenjuju se raznovrsne metode njihovog utvrđivanja i vrednovanja. Jedna od poznatih i prihvatljivih metoda je Cost – Benefit analiza vrednovanja prihvatljivosti aktivnosti, usmerenih u pravcu očuvanja i zaštite okoline. Kod odlučivanja o ulaganjima u zaštitu životne sredine mora se računati sa postojanje više mogućnosti, odnosno više varijanti. To zahteva vrednovanje svake varijante po principu: troškovi – korist, kako bi rezultati predstavljali pouzdanu osnovu prilikom izbora najbolje varijante. U tom pogledu, u svetu i kod nas često se koristi metoda Cost–Benefit analize, kao metoda za podršku u odlučivanju ulaganja u zaštitu životne sredine. Za vrednovanje isplativosti ovih ulaganja po varijantama, podrazumeva se merljivost troškova, ali istovremeno i merljivost koristi. U suprotnom, vrednovanje se vrši posebnim poređenjem kroz različite leštvice vrednosti u prostoru i vremenu (Mikroekonomski pristup)¹⁴. Identifikacija troškova zaštite životne sredine omogućava njihovu knjigovodstvenu obradu i knjigovodstveno izveštavanje. Deo računovodstvenog informativnog sistema koji obezbeđuje pripremu informacija o troškovima zaštite životne sredine razvio se, odnosno proizilazi iz računovodstva okoline, odnosno iz potrebe da se knjigovodstvenim putem obuhvate napor menadžmenta u obezbeđenju podataka o ulaganjima u unapređenje i zaštitu životne sredine¹⁵. Na razvoj računovodstva okoline, odnosno zelenog računovodstva uticalo je usvajanje dokumenta „EPA Action Agenda“ u Rio de Žaneiru 1993. godine, kao akcionog programa konferencije Ujedinjenih nacija za zaštitu okoline i razvoj zemlje za 21. vek¹⁶. Agencija za zaštitu okoline EPA (Environmental Protection Agency) objavila je 1995. godine celokupan dokument, koji je predstavlja polazište za dalja istraživanja i nezaobilaznu osnovu za koncepciju računovodstva okoline, što se može prikazati kroz makroekonomski i mikroekonomski pristup. Makroekonomski pristup predstavlja nacionalno računovodstvo okoline, dok se mikroekonomski pristup odnosi na računovodstvo okoline poslovnog sistema¹⁷. Nivoi organizacije računovodstva okoline, zelenog računovodstva, pretstavljeni su tabelom 1.

14 Gajić, LJ, Medvedev I., Livija, R. (2010) Obračun troškova i ekologija – novi pristupi unapređenju poslovanja. *Škola biznisa*, 4 (1), str.76-85

15 Müller, W., Wenk, R.(1978), *Die ökologische Buchhaltung: eine Informations und Steuerungsinst rument für umweltkonforme Unternehmenspolitik*, Frankfurt/Main, New York. Prva knjiga koja predstavlja problematiku knjigovodstva zaštite životne sredine (prema: Peršić, 2007:49)

16 Dokument: „An Introduction to Environmental Accounting - As A Business Management Tool: Key Concept And Terms“ EPA 742-R-95-001- United States Environmental Protection Agency, Office of Pollution Prevention and Toxics (MC 7409) Washington, D. D. 20460, June 1995. (prema: Peršić, 2007:49)

17 Gajić, LJ, Medvedev I., Livija, R. Op cit., referenca 14

Tabela 1. Nivoi organizacije računovodstva okoline

Računovodstvo okoline – Zeleno računovodstvo	
Nacionalno računovodstvo okoline <i>(Makroekonomski pristup)</i>	Računovodstvo okoline poslovnog sistema <i>(Mikroekonomski pristup)</i>

Izvor: Gajić, LJ, Medvedev I., Livija, R. „Obračun troškova i ekologija – novi pristup unapređenju poslovanja“

Tabela 2. Koncept organizacije upravljačkog računovodstva okoline.

Upravljačko računovodstvo okoline		
Računovodstvo resursa okoline – za upravljanje eko-resursima	Računovodstvo troškova okoline – za upravljanje eko-troškovima	Računovodstvo odgovornosti okoline – za upravljanje eko-segmentima

Izvor: Gajić, LJ, Medvedev I., Livija, R. „Obračun troškova i ekologija – novi pristup unapređenju poslovanja“

Računovodstvo okoline, odnosno zeleno računovodstvo (Environmental Accounting – Green Accounting) poslovnog sistema podrazumeva: finansijsko računovodstvo okoline (Environmental Financial Accounting) i upravljačko (menadžersko) računovodstvo okoline (Environmental Management Accounting – skraćeno EMA)¹⁸. Koncept organizacije upravljačkog računovodstva okoline predstavljen je tabelom 2.

2. ZELENE RAČUNOVODSTVENE INFORMACIJE I POJAM ZELENE REVIZIJE

Na osnovu iznetog, može se rezimirati da zeleno računovodstvo poseduje misiju prikupljanja adekvatnih informacija koje se odnose na zaštitu životne sredine, nove ekološke standarde, zakone i propise. Ove informacije se nazivaju još i zelene računovodstvene informacije, a izražavaju brojčano troškove čistog i održivog poslovanja, racionalizaciju štetnih učinaka poslovanja po životnu sredinu.

Zelene računovodstvene informacije se uvode u proces obračuna poslovanja, odnosno u bilans poslovanja poslovnih subjekata. Kao takve čine poseban resurs, koji se ugrađuje u sistem tradicionalnog računovodstva, sa krajnjim ciljem ekonomičnijeg, ali i ekološki racionalnog poslovanja. Takav vid delovanja potpomaže očuvanju životne sredine. Zelene računovodstvene informacije se oslanjaju na standardno računovodstvo i čine njegov sastavni deo¹⁹. Zelene računovodstvene informacije dovode u međusobni odnos troškove primene ekoloških standarda i zakonskih odrednica sa ostvarenom ekonomskom

18 Peršić, M., (2007) Zeleno računovodstvo – što je i kome koristi, „Računovodstvo i financije“, Zagreb, (12), str. 47–53.

19 Kurtanović, S., Mušinbegović, S. (2012) Računovodstvo u funkciji rješavanja zaštite okoliša i CDM projekti. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, (2) 2, str. 318–335.

dobiti, nakon njihove primene²⁰. Međutim, obzirom na činjenicu da je računovodstvo produkt ekonomskog i ukupnog društvenog sistema (i determinanta razvoja sistema), potrebno je da se izvrši i odgovarajuća kontrola računovodstvenih informacija²¹. Kontrola računovodstvenih informacija, vrši se revizijom. Revizija predstavlja ispitivanje finansijskih izveštaja i verodostojnih knjigovodstvenih i drugih evidencija, isprava i informacija, primene nacionalnih računovodstvenih propisa i Međunarodnih finansijskih i računovodstvenih standarda, sa ciljem da se izrazi mišljenje o istinitosti i objektivnosti podataka sadržanih u finansijskim izveštajima koji su predmet revizije²². Kako je u savremeno računovodstvo uključen pojam zelenih računovodstvenih informacija, u proces revizije računovodstvenih informacija, uvršten je i pojam zelene revizije. Zelena Revizija predstavlja deo društvene revizije, novu granu u kojoj se suština revizije i računovodstvenih informacija vezuje za okolinu, odnosno za prirodnu sredinu. Jačanjem ekološke svesti, sve više zemalja se usredsređuju na primenu zelene revizije. Prema poslednjim podacima evidentirano je preko 20 zemalja SAD-a, ali i mnogo evropskih kompanija koje su u svoj proces revizije uključile i zelenu reviziju. One su izradile plan kontrole prirodne sredine, kao i kontrole troškova za zaštitu životne sredine te tako sprovele zelenu reviziju u cilju zaštite životne sredine. U program, odnosno projekat zaštite životne sredine pored zemalja SAD-a, kao jedna od većih je i Kina, koja je u svoj program razvoja uvrstila i zelenu reviziju. Potrebno je napomenuti da pojmovi vezani za zelenu reviziju, istu vezuju pored revizije prirodne sredine, za reviziju zdravlja i sigurnosti građana²³. Izjava EPE je da se ekološka ili zelena revizija mora uvesti od strane računovodstvenih firmi širom sveta, kako bi se ista primenila na proveru troškova zaštite životne sredine i zdravlja, odnosno kako bi se troškovi (zeleni troškovi), odnosno odliv sredstava za zaštitu životne sredine objektivno ispitali. Preporuka je da se u pojedinim zemljama (posebno u manjim nacionalnim privredama i privredama u tranziciji), zelena revizija sprovodi od strane nazavisnih ovlašćenih revizora. Propisi o zaštiti životne sredine moraju biti usklađeni sa odgovarajućim nacionalnim standardima, na svim nivoima. Poslovni subjekti i menadžment poslovnih subjekata bi trebalo da razmatra računovodstvene podatke, vezene za troškove održivog poslovanja (zelene računovodstvene informacije) uskladjujući iste sa zahtevima održivog razvoja, a u svrhu njihove kontrole, odnosno zelene revi-

20 Zeleno računovodstvo, internet: <http://documents.tips/documents/zeleno-racunovodstvo.html> (pristupljeno 22.03.2017. u 14h)

21 Vidaković, V. S (2005) *Finansijsko izveštavanje – osnova upravljanja biznisom*, Fabus, Novi Sad, str. 55.

22 Finansijska revizija, internet:<http://centarzareviziju.rs/finansijska-revizija/> (pristupljeno 16.03.2017 u 18h)

23 Zelena revizija, internet: http://hr.swewe.net/word_show.htm?318685_1&Zelena_revizije (pristupljeno 16.03.2017 u 13h)

zije. Međutim, kada se govori i piše o zelenoj reviziji, potrebno je istaći da se ova grana nalazi još uvek u povoju iz razloga nedovoljne podržanosti iste od strane vlada u mnogim zemljama sveta, a zatim od strane računovodstva u smislu nedovoljno i neadekvatno odovojenih podataka o troškovima zaštite životne sredine. Zapravo, može se reći da se tek radi na tome da se zelene računovodstvene informacije koje u sebi sadrže troškove zaštite životne sredine jasno iskažu i odvoje od ostalih troškova koji su pod istim nazivom usmereni na neke druge poslovne poduhvate. Ono što je evidentno kada je održivi razvoj u pitanju, to je i delovanje na osvešćenost čovečanstva i svih učesnika u društvenom i privrednom životu, o hitnosti delovanja i preuzimanja mera za zaštitu životne sredine. Tek kada svaki pojedinac postane dovoljno ekološki osvešćen, može se računati da je Zemlja globalno spremna za svoje spašavanje. Naravno, glavni akteri u poslovanju i što većoj dobiti su velike kompanije i poslovni subjekti. Oni moraju održivo poslovati. U smislu odgovornosti za održivo poslovanje, koje u sebi sažima ekonomsku, ekološku i socijalnu komponentu razvoja, nalazi se relacija između profesionalne odgovornosti i javnog interesa. Ključni akteri ovog procesa su top menadžeri, koji imaju dve uloge:

- ulogu kreatora eksternih finansijsko-računovodstvenih informacija (pri čemu koriste samo ekspertske usluge računovođa i revizora),
- ulogu korisnika finansijsko-računovodstvenih informacija o poslovanju koje vode i na tome zasnovanim informacijama društvenog računovodstva i zelenog računovodstva kao jednog njegovog segmenta²⁴.

Međutim, autor Vidaković navodi tri razloga zbog kojih menadžment preduzeća, konkretno u našoj zemlji Srbiji, ni jednu od pomenutih uloga ne realizuje na adekvatan način. Tu spadaju nedopustivo niska računovodstvena obrazovanost članova vrhovnog menadžmenta, zatim neadekvatan stepen poslovne etike u krugovima uprave i na kraju, odsustvo sankcija za slučaj emitovanja nedovoljno relevantnih, pouzdanih i uporedivih finansijskih izveštaja, odnosno računovodstvenih informacija²⁵.

3. ZAKLJUČAK

U savremenim poslovnim odnosima, karakterističan je neizvestan tržišni ambijent. Isti se ogleda u globalizaciji poslovanja, pojavi novih tehnologija i novih proizvoda, a sve to dalje stvara probleme koji su vezani za opstanak i održivi razvoj poslovnih subjekata. Osnovni načini opstajanja u takvim uslovima, menadžere navode na uspostavljanje novih organizacionih struktura, uvođenje novih poslovnih strategija i fleksibilnosti u poslovanju.

24] Vidaković, V. S. (2002) *Računovodstvo – jezik poslovnog sporazumevanja*, Megatrend, Beograd, str. 349

25 Vidaković, V. S. (2009) *Revizija - osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja*, Fabus, Novi Sad

Kako bi se opstalo u globalnoj utakmici na savremenom globalnom igralištu - tržištu, poslovni subjekti konstantno tragaju za novim rešenjima u odnosu na kvalitetet i cenu proizvoda i usluga. Ovakva utrka je na globalnom nivou dovela da raskoraka između potrošnje i raspoloživosti prirodnih resursa. Poremećaj prirodne ravnoteže uslovio je velike, na globalu izražene posledice u smislu promene klimatskih faktora, porasta nivoa mora, topljenja leđnika, izumiranje i nestanka mnogih biljnih i životinjskih vrsta sa lica Zemlje, pojave velikih suša i slično. S obzirom na izraženo oštećenje životne sredine, došlo je do debalansa i u savremenoj ljudskoj civilizaciji, iskazanih u vidu zdravstvenih, društvenih i ekonomskih posledica. Iz navedenih razloga, nameće se potreba brzog reagovanja i preduzimanja akcija na svim društvenim nivoima. Neophodno je reagovati i na mikro, ali i na makro planu, odnosno potrebno je preduzimati akcije zaštite životne sredine na globalnom nivou. Nameće se nužnost definisanja problema i pronalaženja najboljih načina za njihovo rešavanje. S toga je potrebno da se izvrši odgovarajuća priprema, posebno adekvatno podizanje ekološke svesti stanovništva. Neophodno je dakle, informisanje u svim domenima, privrednim, društvenim i ekološkim. Infomracije koje su posebno značajne kada je u pitanju visina ulaganja u zaštitu životne sredine, nazivaju se još i zelene informacije. Kako bi se iste utvrdile, potrebno ih je prepoznati i klasifikovati, odnosno sistematizovati na odgovarajući način. Njihova evidencija i izveštavanje vrši se potpunim računarskim sistemom, razvijenim na mikro i makro planu. Takav potpuni računarski sistem jeste računovodstvo, koji za potrebe interesnih grupa raspolaže i produkuje razne finansijske i računovodstvene izveštaje koji se razlikuju po sadržini, vremenskoj dinamici i po svojoj formi. Ovakve informacije su polazna osnova upravljačkog dela poslovnog subjekta, prilikom donošenja adekvatnih poslovnih odluka. Kako bi se zadovoljilo očekivanje upravljačkog dela preduzeća, računovodstvo u svoj okvir mora da poseduje i deo koji se odnosi na savremeno poslovanje, a koji je vezan za održivost i za zelene računovodstvene informacije. Zelenim računovodstvenim informacijama se bavi novi segment klasičnog računovodstva, a to je zeleno računovodstvo.

Ovaj vid računovodstva u obzir uzima troškove ulaganja u zaštiu životne sredine i na poseban način i posebnim metodama ih obračunava. Zeleno računovodstvo je poznato i kao ekološko računovodstvo, koje na makro i mikro nivou treba da informiše sve interesne grupe u smislu obezbeđivanja jasnih metoda i informativnih osnova. Takve baze podataka bi savremenom održivom menadžmentu bile od koristi kada je u pitanju donošenje odluka vezanih za ulaganje u zaštitu životne sredine, odnosno odluka koje bi moglo da se odnose na održivo poslovanje. Svakako se savremeni menadžment posebnim metodama zelenog računovodstva koristi, kako bi troškove zašti-

te životne sredine sveo na minimum, odnosno kako bi se samim tim i zagađenje životne sredine svelo na minimum, odnosno optimiziralo. U sistem zelenih računovodstvenih informacija i zelenog računovodstva od skora je uveden i proces zelene revizije, koja svojom kontrolom predstavlja još jednu stepenicu više ka optimizaciji i kontroli troškova (zelenih računovodstvenih informacija) vezanih za životnu sredinu. Novi sistem rada i poslovanja, dakle na globalu je otvorio i novu dimenziju poslovnih poduhvata, a to je održivost. Održivost u svoj proces obuhvata ekonomsku, socijalnu i ekološku dimenziju razvoja, a njihovo sagledavanje predstavlja osnovu za brzo i efikasno odlučivanje top menadžmenta na globalnom nivou. Menadžment koji u sebi nosi vizije i ideje o novim trendovima u nauci, tehnologiji i kulturi, kao krajnji cilj svih preduzetih ekonomskih aktivnosti trebao bi imati poboljšanje opšteg blagostanja i kvaliteta života svih građana na Zemlji. Kvalitet života, u savremenom svetu vezan je za ulaganja u zaštitu životne sredine, i to na dobrobit na samo sadašnjih, već i budućih generacija.

REFERENCE

1. Dokument: „An Introduction to Environmental Accounting - As A Business Management Tool: Key Concept And Terms“ EPA 742-R-95-001- United States Environmental Protection Agency, Office of Pollution Prevention and Toxics (MC 7409)Washington, D. D. 20460, June 1995. (prema: Peršić, 2007:49)
2. Finansijska revizija, internet:<http://centarzareviziju.rs/finansijska-revizija/> (pristupljeno 16.03.2017 u 18h)
3. Gajić, LJ, Medvedev I., Livija, R. (2010) Obračun troškova i ekologija – novi pristup unapređenju poslovanja. *Škola biznisa*, (4) 1, str.76-85.
4. Hladika M, Uvod u upravljačko računovodstvo, internet: http://web.efzg.hr/dok/RAC//mhladika/upravljacko_racunovodstvo/1_Uvod_u_upravljačko_računovodstvo_MH.pdf (pristupljeno 15.03.2017. u 16h)
5. Husnija, B., Značaj računovodstvenih informacija u poslovnom odlučivanju, Fakultet biznisa, Peć. Internet: http://www.dukagjinicollege.eu/empirikus1/103_112_husnija_bibiljica.pdf (pristupljeno: 23.03.2017 u 12h)
6. Ilić, B. (2016) *Strategijski pravci regionalnog ekonomskog i ekološkog razvoja turističkog potencijala Gamzigradske banje*, doktorska disertacija, Fakultet za menadžment, Zaječar.
7. Ilić B., Mihajlović, D., Karabašević, D. (2016) Društvena komponenta održivog razvoja i kvalitet života u Srbiji, *Srpska Nauka Danas*, Zadužbina Andrejević. (1) 3, str.413-423
8. Klobučar, J (1999) *Računovodstvo*, Ekonomski fakultet, Sarajevo.
9. Kurtanović, S., Mušinbegović, S. (2012) Računovodstvo u funkciji rješavanja zaštite okoliša i CDM projekti. *Casopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, (2) 2, str. 318-335.
10. Malinić, S.(1998). Revizija u ulozi menadžmenta. 29 *Simpozijum SRRS*, Zlatibor.
11. Malinić, S. (2000). Računovodstvo i revizija u ulozi menadžmenta, 31. *Simpozijum SRRS*, Zlatibor.
12. Müler, W., Wenk, R.(1978), *Die ökologische Buchhaltung: eine Informations und Steuerungsinst rument für umweltkonforme Unternehmenspolitik*, Frankfurt/Main, New York. Prva knjiga koja predstavlja problematiku knjigovodstva zaštite životne sredine (prema: Peršić, 2007:49)

13. Održivi razvoj. Internet: http://sr.wikipedia.org/sr/Održivi_razvoj., (pristupljeno:14.03.2017. u 14h)
14. Persić, M., (2007) Zeleno računovodstvo – što je i kome koristi, „*Računovodstvo i finan- cije*”, Zagreb, 12, str. 47–53.
15. Stojanović, D. (2016). *Razvoj terminskog tržišta i trgovanja zelenim proizvodima u funk- ciji rasta tržišne vrednosti kompanija*, doktorska disertacija, Fakultet za menadžment, Zaječar
16. Trandaftović, I. (2013) *Principi marketinga*, Megatrend univerzitet, Beograd
17. Vidaković, V. S (2005) *Finansijsko izveštavanje – osnova upravljanja biznisom*, Fabus, Novi Sad.
18. Vidaković, V. S. (2009) *Revizija - osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja*, Fabus, Novi Sad.
19. Vidaković, V. S. (2002) *Računovodstvo – jezik poslovnog sporazumevanja*, Megatrend, Beograd.
20. Zekan M., (2016) *Posebnosti računovodstva u vođenju elektroenergetskog sustava -primjer HOPS D.O.O.* Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, završni rad, internet: <https://repo- zitorij.efst.unist.hr/islandora/object/efst%3A267/datastream/PDF/view> (pristupljeno 20.03.2017 u 19h)
21. Zeleno računovodstvo, internet: [http://documents.tips/documents/zeleno-racunovodstvo.html](http://documents.tips/documents/zeleno-racunovodstvo. html) (pristupljeno 22.03.2017. u 14h)
22. Zelena revizija, internet: http://hr.swewe.net/word_show.htm?318685_1&Zelena_revizije (pristupljeno 16.03.2017 u 13h)

PRIMENA MSFI ZA MSP U FINANSIJSKOM IZVEŠTAVANU NA PODRUČJU REPUBLIKE SRBIJE

Dragana Randjelović¹, Jelena Nikolić²,
Tijana Stojanović³Milica Arizanović⁴

SAŽETAK:

Ekonomska globalizacija karakteriše savremene uslove poslovanja i dovođi do povezivanja nacionalnih ekonomija na globalnom finansijskom tržištu. Harmonizacija finansijskog izveštavanja je katalizator procesa globalizacije, što za posledicu ima nesmetani protok kapitala, novca, robe i ljudi. Sektor male i srednje privrede je pokretač društveno ekonomskog razvoja razvijenih tržišnih ekonomija. Mala i srednja preduzeća dobijaju na značaju i u zemljama u razvoju, poput Republike Srbije i zemalja u okruženju. To otvara pitanje kvaliteta informacija sadržanih u finansijskim izveštajima ovih preduzeća. Cilj ovog rada je da ukaze na prednosti i nedostatke normativne računovodstvene regulative za mala i srednja preduzeća u Republici Srbiji. Primenom ustaljene naučne metodologije, koja podrazumeva prikupljanje, sistematizaciju, ocenu i korišćenje podataka i informacija iz primarnih i sekundarnih izvora, sagledaćemo domete računovodstvene prakse Republike Srbije u oblasti harmonizacije finansijskog izveštavanja za mala i srednja pravna lica, što je preduslov za intenziviranju međunarodnu saradnju i efikasnu alokaciju kapitala.

Ključne reči: mala i srednja preduzeća, MSFI za MSP, finansijsko izveštavanje,

UVOD

Mala i srednja privreda značajno participira u društveno bruto proizvodu pojedinih zemalja, pa se pripadnici ovog sektora smatraju i nosiocima ekonomskog prosperiteta. Pojedinačno, ekonomski snaga ovih preduzeća

¹ Magistar ekonomskih nauka, Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac, randjelovic.dragana@vpsle.edu.rs

² Student, Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac, jelenanikolic2323@gmail.com

³ Student, Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac, stijana09@gmail.com

⁴ Student, Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac, draganaran@hotmail.com

je mala. Međutim, u masi, sektor male i srednje privrede mobiliše najveći procenat radno sposobnog stanovništva, te značajno utiče na nivo društvenog blagostanja i životni standard kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou. Mala i srednja preduzeća imaju ogroman potencijal u pogledu povećanja zaposlenosti, podsticanja inovativnosti, te neposredno utiču na agregatnu tražnju i investicije. Usled veće fleksibilnosti, vitalnosti i specijalizacije, mala i srednja preduzeća se brže prilagođavaju zahtevima promenljivog tržišta. U ovome se ogleda i najznačajnija prednost ovih preduzeća u odnosu na velike poslovne sisteme. Kako bi opstala u oštrim uslovima privređivanja, mala i srednja preduzeća moraju da odgovore na zahteve tržišta, pa se kao neminovnost nameće njihova integracija u međunarodne ekonomske tokove. Finansijsko izveštavanje predstavlja jezik poslovnog komuniciranja između preduzeća, a u uslovima globalne ekonomije privredni subjekti iz različitih zemalja „govore različitim dijalektom“. Iz tog razloga, potrebno je raditi na harmonizaciji i standardizaciji finansijskih izveštaja, kako sa velike, tako i za male i srednje entitete. U tom procesu, neophodno je pokazati razumevanje za specifičnosti MSP, kako bi se osigurao visok nivo kvaliteta, uporedivosti i razumljivosti sadržaja finansijskih izveštaja ovih preduzeća u međunarodnim okvirima. Iz tog razloga Odbor za međunarodne računovodstvene standarde (IASB – International Accounting Standards Board) je razvio MSFI za MSP (Međunarodne računovodstvene standarde finansijskog izveštavanja za mala i srednja pravna lica) koji poprimaju karakter globalnih standarda koji se primenjuju u zemljama širom sveta.

GLOBALIZACIJA POSLOVANJA I FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE

Savremene uslove poslovanja karakteriše globalizacija tržišta širom sveta. Trend sve intenzivnijeg povezivanja u međunarodnim razmerama karakterističan je sa sve sfere privrede. Svet postaje globalno selo koje pruža velike mogućnosti za rast i razvoj kompanija zasnovane na podeli rada i komparativnih prednosti pojedinih privreda. Međunarodna dimenzioniranost tržište roba, usluga i kapitala prouzrokuje standardizaciju poslovnih procesa. Svakako da jedan bitan segment standardizacije čini i način komuniciranja između učesnika u poslovanju, koji je uslovljen uređenjem procesa finansijskog izveštavanja pojedinih nacionalnih ekonomija. Ovo utoliko pre, ako se ima u vidu da je finansijsko izveštavanje eksterno orijentisan deo računovodstva, prvenstveno usmeren na investitore i poverioce. Prema Odboru za standarde finansijskog računovodstva (Financial Accounting Standard Board – FASB) „finansijsko izveštavanje treba da obezbedi informacije koje su korisne za sadašnje i potencijalne investitore i kreditore i

druge korisnike prilikom donošenja investicionih, kreditornih i drugih sličnih odluka.⁵ Dakle, informacije finansijskog računovodstva moraju posedovati odgovarajući kvalitet, kako bi korisnici imali mogućnost za donošenje pravih odluka koje će imati pozitivni uticaj na poslovanje privrednih subjekata.

Ove informacije jesu primarno sredstvo komuniciranja između menadžmenta preduzeća i okruženja. Primarni cilj privrednih subjekata jeste povećanje efikasnosti, za šta je neophodno obezbediti kapital. Raspoloživost dovoljnih izvora kapitala zahteva efikasno tržište kapitala, u čijoj biti je uspostavljanje adekvatne komunikacije između subjekata kojima je kapital potreban i subjekata koji taj kapital poseduju. Kako je kapital ograničeni resurs njegova alokacija, zahteva pouzdane i relevantne informacije koje će investorima i kreditorima pružiti odgovarajuću informacionu bazu. Upravo tu bazu čini sistem finansijskog izveštavanja, te je sadržaj finansijskih izveštaja jedan od značajnijih faktora koji utiču na tržište kapitala, a samim tim i na društveno blagostanje pojedinih nacionalnih ekonomija.

Globalizacija tržišta kapitala, karakteristična za poslednjih pedeset godina, utiče na sve intenzivnije povezivanje tržišnih učesnika širom sveta, te regulatorna tela moraju da pruže adekvatan odgovor na zahteve savremenog tržišta u pogledu zaštite investitora i očuvanja njegovog integriteta. U ovakvim uslovima „proizvodi računovodstva jedne zemlje koriste se u nizu drugih zemalja“⁶, te moraju biti razumljivi i svrsishodni i korisnicima van zemlje u kojoj su nastali. Međutim, razlike u nacionalnim računovodstvenim standardima i računovodstvenim praksama, uslovile su razlike u sadržini finansijskih izveštaja i prouzrokovale njihovu neuporedivost, što je predstavljalo i predstavlja ograničenje u kretanju kapitala, roba i usluga van državnih granica. Prevazilaženje navedenog problema, nalazi se u harmonizaciji i standardizaciji računovodstvene prakse na globalnom nivou, kako bi se prevazišle razlike u računovodstvenim merenjima i obelodanjivanjima. Svakako da prvi korak u procesu harmonizacije jeste donošenje jedinstvenog seta standarda finansijskog izveštavanja, što je i predmet bavljenja računovodstvenih profesionalnih tela širom sveta. Međutim, ovim se ne osigurava primena istih u svakodnevnom poslovanju, te je neophodno obezbediti primenu istih kroz zalaganje nacionalnih profesionalnih i zakonodavnih tela, adekvatnu reviziju, poslovnu kulturu. Na taj način, povećao bi se stepen

⁵ Carcello J.V. ,*Financial Accounting Regulations and Organizations*, John Wiley and Sons, New Jersey, 2007. p.1-2 (Carcello J.V. ,*Regulacija finansijskog računovodstva i organizacije*, , John Wiley and Sons, New Jersey,2007. p.1-2)

⁶ Nobes C., Parker R., *Comperative International Accounting (11 th edition)*, Pearson Education Limited, Harlow, 2010 p.81 (Nobes C., Parker R., *Komparativno međunarodno računovodstvo (11-to izdanje)*, Pearson Education Limited, Harlow, 2010 p.81

javnog poverenja, što bi pozitivno uticalo na veću efikasnost tržišta kapitala.

HARMONIZACIJA FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA ZA MALA I SREDNJA PRAVNA LICA

Razvijeno međunarodno tržište pruža brojne koristi kako na nivou svetske ekonomije, tako i na nivou pojedinih zemalja. Zato su razlike u računovodstvenim pravilima i praksama pojedinih zemalja neodržive, pa globalni računovodstveni regulatori poput FASB-a i IASB-a zagovaraju uspostavljanje jedinstvenog seta standarda finansijskog izveštavanja. Primena jedinstvenog seta visoko kvalitetnih standarda širom sveta podiže komparativnost i transparentnost finansijskih informacija, uz niže troškove za pripremu finansijskih izveštaja. Takođe, harmonizacija finansijskog izveštavanja doprinosi kvalitetu poslovnih odluka na tržištu kapitala, čime je omogućena efikasnija alokacija kapitala uz niže troškove pribavljanja.

ISAB-ovi Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja (MSFI) su najzastupljenija pravila u svetskim računovodstvenim praksama, te polako stiču epitet opšteprihvaćenih standarda. Od 143 analiziranih jurisdikcija 119 zahtevaju primenu MSFI, za kompanije koje se kotiraju na berzi. 12 jurisdikcija dozvoljavaju njihovu primenu, dve zahtevaju primenu samo za finansijske institucije, jedna je u procesu konvergencije sa nacionalnim standardima, dok osam zemalja koriste nacionalne ili regionalne standarde.⁷

Primena, MSFI za mikro, mala i srednja pravna lica je nepodobna, obzirom na njihovu složenost i obimnost. Kako bi se problem nepodobnosti standarda finansijskog izveštavanja za sektor male i srednje privrede prevazišao, IASB je 2003 godine započeo proces donošenja i primene MSFI za MSP. Standardi su doneti jula 2009 godine. Prema organizacionoj strukturi MSFI za MSP se značajno ne razlikuju od celovitih MSFI. Ovi standardi su manje obimni prema materiji koju obrađuju za oko 90 %, jer se ne bave temama koje nisu karakteristične za mala i srednja preduzeća. Naime, MSFI sadrže oko 3000 zahteva za obelodanjivanjima, dok je kod MSFI za MSP taj broj zahteva deset puta manji i iznosi oko 300 zahteva za obelodanjivanje informacija u finansijskim izveštajima.

Potreba za koncipiranjem posebnih MSFI za MSP, proizilazi iz činjenice da korisnici finansijskih izveštaja malih i srednjih preduzeća imaju manje informacione potrebe u odnosu na kotirajuća preduzeća. Finansijski izveštaji MSP su namenjeni prevashodno vlasnicima, koji neretko obavljaju i menadžerske funkcije. Kao jedan od ograničavajućih faktora u primeni MSFI u ovim

⁷ www.ifrs.org/Use-around-the-world/Pages/Jurisdiction-profiles.aspx stranici pristupljeno dana 18.05.2017. u 23:30.

preduzećima je manjak kvalifikovanih i stručnih računovođa. Usled svega navedenog, odnos koristi i troškova finansijskog izveštavanja u malim i srednjim preduzećima je nepovoljniji u nego u velikim preduzećima. Finansijski izveštaji koji su pripremani prema MSFI trebaju da omoguće svršishodno finansijsko izveštavanje na tržištu kapitala koje će doprinositi pravilnom poslovnom odlučivanju investitora.⁸

Zbog svega izloženog, ISAB se opredelio da MSFI za MSP razvija na temelju kompletlnih MSFI, ali su oni samostalni i nezavisno primenljivi. Kako bi bili prilagođeni svrsi za koju su predviđeni, uvezši u obzir informacione zahteve korisnika, ali i kadrovski potencijal malih i srednjih preduzeća, MSFI za MSP su pojednostavljeni odnosu na MSFI. Pojednostavljanje se prvenstveno odnosi na izostavljanje određenih poglavlja, jer nisu značajna za mala i srednja preduzeća (npr zarada po akciji, periodično finansijsko izveštavanje, izveštavanje po segmentima, stalna imovina koja se drži za prodaju i prestanak poslovanja). MSFI za MSP ne predviđaju određene računovodstvene politike kojih ima u MSFI. Osim toga, MSFI za MSP su jednostavniji za primenu i u pogledu načela priznavanja i merenja koja su predviđena punim standardima⁹, npr:

- Ulaganja u povezana društva i zajedničko poslovanje mere se po nabavnoj vrednosti, osim ako postoje kotacijske vrednosti koje se priznaju kao fer vrednost;
- Troškovi istraživanja i razvoja, kao i troškovi pozajmljivanja su rashodi perioda;
- Prilikom obračuna amortizacije nekretnina, postrojenja i opreme, kao i nematerijalne imovine rezidualna vrednost, korisni vek i metoda amortizacije, menjaju se samo ako postoje indikatori da je došlo do njihove promene nakon obračunskog perioda (ne zahteva godišnje preispitivanje);
- Gudvil i ostali oblici nematerijalne imovine umanjuju se amortizacijom u predviđenom veku trajanja od deset godina, ako se korisni vek ne može pouzdano utvrditi.
- Investicione nekretnine se vrednuju po fer vrednosti, samo onda kada je tu vrednost moguće utvrditi bez velikih troškova, u suprotnom primeњuje se nabavna vrednost.
- Vrednovanje bioloških sredstava podrazumeva primenu fer vrednosti, samo kada je fer vrednost moguće utvrditi bez nepotrebnih troškova i napora.

⁸ Žager K., Smrekar N, Oluić A, *Račučnovodstvo malih i srednjih preduzeća*; Mikrograd d.o.o. Zagreb, 2008.

⁹ Pacter P., *Pocket Guide to IFRS Standards: The Global financial reporting language, IFRS, IFRS*, 2016. p. 30-31. dostupno na <http://www.ifrs.org>, prisupljeno stranici 19.05.2017 u 17:00.(Pacter P., *Džepni vodič za Međunarodne standarde finansijskog izveštavanja – Globalni finansijski jezik MSFI*) IFRS, 2016. p. 30-31. dostupno na <http://www.ifrs.org>, prisupljeno stranici dana 19.05.2017 u 17:00.

Takođe, postoje određena pojednostavljenja na području prezentacije koja se odnose na retrospektivno korišćenje iste računovodstvene politike, ispravljanja grešaka i sl. U takvoj situaciji preduzeća informiše o računovodstvenim politikama, samo ukoliko dođe do promena. Pojednostavljenja se odnose i na prezentovanje odloženih poreskih sredstava i obaveza koja se tretiraju kao dugoročna. Naposletku, prilikom nastanka promena na kapitalu preduzeća, koja potiču od dobitka/gubitka, isplate dividendi, korekcije grešaka iz prethodnog perioda i promena računovodstvenih politika, tada je dopuštena priprema izveštaja o rezultatu i sadržanoj dobiti. U ovom slučaju ne postoji potreba pripreme dva izveštaja tj. Izveštaja o ostalom rezultatu i Izveštaja o promenama na kapitalu.

Pored navedenih primena MSFI za MSP podrazumeva reviziju standarda na tri godine. Tako da inoviranje i izmene u ovim standardima nisu frekventne kao kod MSFI, što olakšava i pojednostavljuje njihovu primenu. Dakle, primena MSFI za MSP u pripremi i prezentaciji finansijskih izveštaja ima niz prednosti :¹⁰

- Prilikom pripreme finansijskih izveštaja smanjuje se rizik od greške;
- Niži troškovi primene;
- Primenljivi za većinu malih i mikro preduzeća
- Omogućavaju pripremu kvalitetnih i unificiranih izveštaja;
- Uporedivost izveštaja malih i mikro preduzeća sa izveštajima, sličnih po veličini preduzeća iz drugih zemalja;
- Olakšan pristup kapitalu, bilo da je u pitanju vlasnički ili pozajmljeni izvori.

Zbog navedenih prednosti, 80 jurisdikcija širom sveta primenjuje, odnosno zahteva ili dozvoljava primenu MSFI za MSP. Od toga, pet jurisdikcija zahteva primenu ovih standarda za sva MSP koja ne podležu primeni punih MSFI. Pedeset tri zemlje dozvoljavaju izbor između dva navedena seta, dvadeset jedna zemlja malim i srednjim preduzećima ostavlja izbor primeće MSFI za MSP ili punih MSFI ili Opšteprihvaćenih računovodstvenih principa (GAAP), dok jedna zemlja zahteva od MSP primenu lokalnih GAAP, ukoliko se ne opredele za MSFI za MSP¹¹. Od ovog broja 72 zemlje prime-

10 Dimitrova J., Kostadinovski A. *The Application of IFRS for SMEs, Imperative for Uniform Financial Reporting*, Zbornik na trudovi, , Ekonomsko – Finansiskata kriza i smetkovodstvenoto okružuvanje предизвци за smetkovodstvo, revizijata, finansiite, XV Simpozium na smetkovoditelite na Republika Makedonia Struga, Skopje: Sojuz na smetkovoditelni na Republika Makedonia, 2013, str. 1-15 (Dimitrova J., Kostadinovski A., *Primena MSFI za MSP – Imperativ za jednoobrazno finansijsko izvještavanje*, Zbornik na trudovi, , Ekonomsko – Finansiskata kriza i smetkovodstvenoto okružuvanje предизвци за smetkovodstvo, revizijata, finansiite, XV Simpozium na smetkovoditelite na Republika Makedonia Struga, Skopje: Sojuz na smetkovoditelni na Republika Makedonia, 2013, str. 1-15

11 www.ifrs.org/Use-around-the-world/Pages/Jurisdiction-profiles.aspx stranici pristupljeno dana 18.05.2017. u 23:30.

njuju MSFI za MSP bez ikakvih izmena i odstupanja, dok osam zemalja ima određene izmene u odnosu na zvaničnu verziju standarda. Indikativno je da samo osam zemalja iz Evrope primenjuje MSFI za MSP, dok isti nisu prihvaćeni u najrazvijenijim zemljama poput kolevke preduzetništva SAD-a, Irske, Rusije, Kine, Japana, Turske, Evropske Unije. U Evropi, ove standarde pored Srbije, primenjuju još i Bosna i Hercegovina, Makedonija, Švajcarska, Velika Britanija i Irska. Poslednje dve države primenjuju standarde modifikovane u delu primene računovodstvenih politika u proceni osnovnih sredstava po fer vrednost, mogućnosti kapitalizacije ulaganja i troškova pozajmljivanja. Zemlje članice Evropske Unije, osim Irske, svoju regulativu u ovoj oblasti zasnovale su na Novoj računovodstvenoj direktivi EU (Directive 2013/34 EU of the European Parliament and of the Council of 26. june 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings Official Journal of the EU L182/9 on 29.06.2013), koja ne uključuje zahteve MSFI za MSP. Novu računovodstvenu direktivu EU i pored određene usaglašenosti, karakterišu i izvesne razlike u odnosu na MSFI za MSP. Ove razlike se odnose na set finansijskih izveštaja za mala pravna lica, kapitalizaciju kamate, troškove razvoja i osničake troškova, amortizaciju gudvila i sl.¹²

Donošenjem MSFI za MSP, ISAB je težio stvaranju pretpostavki za kvalitetno finansijsko izveštavanje za sektor male i srednje privrede. Iako postoje određene koristi od standarda, primena istih će svakako povećati troškove pripreme i revizije finansijskih izveštaja. Dodatne troškove za preduzeće će činiti i troškovi koji se odnose na redizajn računovodstvenog procesa i obuku osoblja za primenu novog računovodstvenog sistema. U tom smislu, treba imati u vidu da računovodstveni radnici u ovim preduzećima najčešće nisu dovoljno kvalifikovani, pa troškovima uvođenja standarda treba dodati i troškove dodatnog obrazovanja radnika. Osim toga, u mnogim zemljama proces finansijskog izveštavanja za MSP nije posebno uređen, a i domaće regulative u znatnoj meri odstupaju od opšteprihvaćenih. Dodatna, poteškoća u procesu unificiranja finansijskog izveštavanja za ova preduzeća je i činjenica da zakonodavci pojedinih zemalja sami definišu kriterije za klasifikaciju preduzeća po veličini, zbog čega se javljaju i razlike u primeni.

¹² Opširnije Negovanović M. Kontraverze u vezi sa primenom MSFI za MSP, Finiz, Univerzitet Singidunum, 2016. str. 33-41

NORMATIVNI OKVIR FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA ZA MALA I SREDNJA PRAVNA LICA U REPUBLICI SRBIJI

Mala i srednja preduzeća imaju ključnu ulogu u povećanju zaposlenosti kako razvijenih ekonomija, tako i zemalja u razvoju kakva je naša. Preduzetnički sektor Srbije obuhvata 317.162 privredna subjekta, što je 99,8% od ukupnog broja. Učešće malih i srednjih preduzeća u zaposlenosti radnog sposobnog stanovništva iznosi 65% u 2014. godini. Ovaj sektor doprinosi stvaranju 34% BDP naše zemlje i učestvuje u izvozu sa oko 50%. Na osnovu navedenog i pored smanjenja broja malih i srednjih preduzeća u odnosu na prethodni period, može se zaključiti da ova preduzeća nose ogroman potencijal u pogledu povećanja zaposlenosti, ali da zamajac za opstanak moraju potražiti izlaskom na međunarodno tržište.

Republika Srbija poseduje strategiju razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća, koja je zasnovana na dokumentu Evropske Unije o malom biznisu, što podrazumeva promociju i podršku preduzetništvu, osnivanje novih privrednih društva, unapređenje ljudskih resursa za konkurentan MSP sektor, finansiranje MSP, unapređenje konkurenčne prednosti na inostranom tržištu, pravno, institucionalno i poslovno okruženje MSP.¹³ Dakle, stvaranje povoljnog privrednog ambijenta uz adekvatnu finansijsku podršku jeste preduslov za jačanje ovog sektora privrede. Međutim, najveći problem malih i srednjih preduzeća jeste ograničena dostupnost izvora finansiranja. Svuda u svetu, pa i kod nas, ovi poslovi se smatraju rizičnim, posebno u prvim godinama kada je stopa mortaliteta malih i srednjih privrednih subjekata najveća. Napredak i rast preduzeća zahteva dodatna ulaganja i nakon prve uspešne faze kada poslovni poduhvat prevaziđe nivo porodičnog posla potreba za dodatnim izvorima finansiranja predstavlja usko grlo u daljem razvoju ovih preduzeća. Kako bi potencijalni investitori i kreditori dobili jasnu sliku o poslovanju navedenih preduzeća, neophodno je obezbediti kvalitetne finansijske izveštaje, koji će pouzdano i realno prikazivati finansijski, prinosni i imovinski položaj preduzeća.

Prema Zakonu o računovodstvu Republike Srbije (Službeni Glasnik RS 62/2013) pravna lica se razvrstavaju na mikro, mala, srednja i velika na osnovu prosečnog broja zaposlenih, poslovnog prihoda i prosečne vrednosti poslovne imovine utvrđenih na dan sastavljanja redovnog godišnjeg finansijskog izveštaja u poslovnoj godini. Mikro pravna lica su ona koja ne prelaze dva od sledećih kriterijuma: Prosečan broj zaposlenih 10, poslovni prihod 700.000 EUR u dinarskoj protiv vrednosti, prosečna vrednost poslovne imovine 350.000 EUR. U mala pravna lica spadaju pravna lica koja prelaze dva od sledećih kriterijuma: prosečan broj zaposlenih 50, poslovni

¹³ www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=20&p=0, stranici pristupljeno 19.05.2017. u 17:30.

prihod 8.800.000 EUR, prosečna vrednost poslovne imovine 4.400.000 EUR. Srednja preduzeća čine pravna lica koja prelaze dva kriterijuma od sledećih: prosečan broj zaposlenih 250, poslovni prihod 35.000.000 EUR u dinarskoj protiv vrednosti, prosečna vrednost poslovne imovine 17.500.000 EUR u dinarskoj protiv vrednosti.

Prema našem Zakonu, mikro, mala i srednja pravna lica prilikom pripreme i prezentacije finansijskih izveštaja primenjuju MSFI za MSP. Zakon dozvoljava srednjim preduzećima, da se po izboru, odluče za primenu MSFI, što moraju činiti u kontinuitetu. Ova preduzeća u okviru seta za finansijsko izveštavanje imaju obavezu pripreme i prezentacije u završnom računu Bilansa stanja, Bilansa upspeha, Bilansa tokova gotovine, Izveštaja o promenama na kapitalu, Napomena uz finansijske izveštaje, kao i Statističkog aneksa.¹⁴

U Republici Srbiji, Prema Zakonu o reviziji (Službeni Glasnik RS 62/2013), obavezu nezavisne revizije finansijskih izveštaja imaju velika i srednja pravna lica, kao i preduzetnici čiji godišnji poslovni prihod prelazi 4.400.000 EU, u dinarskoj protiv vrednosti. Revizija finansijskih izveštaja malih i mikro preduzeća dobровoljna.¹⁵

Kako bi se obezbedila primena međunarodnih standarda iz oblasti računovodstva, kao i ostalih zakonskih i podzakonskih akata u praksi, Zakonom o računovodstvu formirana je Nacionalna komisija za računovodstvo. Ova komisija ima zadatku da prati primenu evropskih direktiva iz oblasti računovodstva, te da predlaže odgovarajuća nacionalna rešenja koja će biti u skladu sa evropskom regulativnom. Komisija prati primenu MSFI i MSFI za MSP, uz mogućnost intervencije kod nadležnog Ministarstva, kako bi se prevazišli potencijalni problemi prilikom njihove primene.¹⁶

Zakonodavac, ovakvim pristupom, želi da proces finansijskog izveštavanja u našoj zemlji učini transparentnijim. Svakako da primena MSFI prilikom pripreme finansijskih izveštaja velikih i srednjih preduzeća, povećava poverenje korisnika u njihovu sadržinu, dok dodatnu sigurnost u sliku njihovog imovinskog i prinosnog položaja pruža nezavisna revizija. Primena MSFI za MSP, kod malih i mikro preduzeća treba da doprinese istinitom i poštenom prikazivanju visine i strukture imovine i rezultata poslovanja ovih preduzeća, što bi u krajnjem slučaju rezultiralo većoj dostupnosti izvora finansiranja za ova preduzeća u cilju dalje ekspanzije poslovne aktivnosti. Međutim, prema Izveštaju Svetske banke o poštovanju računovodstvenih propisa za 2015. godinu, zahtevi u vezi sa primenom MSFI za MSP predstavljaju teret i ne-

¹⁴ Zakon o računovodstvu Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 62/2013. čl. 22

¹⁵ Zakon o reviziji Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 62/2013 , čl. 41

¹⁶ Zakon o računovodstvu Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 62/2013, čl.42

realni su za mala pravna lica u Republici Srbiji. Takođe, naš zakonodavac treba da razmotri da li su zahtevi u pogledu primene MSFI za sva velika pravna lica preambiciozni.¹⁷ Na osnovu dosadašnjeg iskustva, negativnosti primene MSFI za MSP, u našoj zemlji, ogledaju se u:

- Većem administrativnom opterećenju i višim troškovima pripreme finansijskih izveštaja, uvođenjem novih obračunskih obaveza.
- Uvećanje poreskih obaveza po osnovu poreza na imovinu na nepokretnosti u statici, gde MSP ne mogu da primenjuju fer vrednost u skladu sa MSFI i računovodstvenim politikama (kako to čine entiteti koji primeđuju pune MSFI), jer naš Zakon o porezima na imovinu ne prepoznaje MSFI za MSP
- Iskazivanje većih rashoda i lošijeg finansijskog rezultata, jer u cenu koštanja ne mogu biti uključeni troškovi kamata za nabavku ili izgradnju sredstava koja se stavljuju u upotrebu, zato što MSFI za MSP zabranjuju kapitalizaciju finansijskih rashoda.¹⁸

ZAKLJUČAK

Sektor male i srednje privrede je generator društvenog i ekonomskog razvoja najrazvijenijih zemalja sveta. Na teritoriji Evrope posluje ok 28 miliona malih i srednjih preduzeća, dok je u SAD taj broj je oko 25 miliona. U Republici Srbiji prema podacima iz 2012. godine mala preduzeća učestvuju sa oko 95,9 %, a srednja sa oko 2,2% u ukupnom broju preduzeća. Dakle, iako je pojedinačno učešće ovih preduzeća u stvaranju DBP malo, u masi oni značajno doprinose ukupnoj zaposlenosti. ISAB je donošenjem MSFI za MSP jula 2009, imao za cilj bržu i lakšu razmenu finansijskih informacija malih i srednjih preduzeća, u uslovima globalizacije tržišta roba, usluga i kapitala. Takođe, primena ovih standarda je trebala da olakša u perspektivi prelazak na primenu MSFI, za ona preduzeća koja žele učestvuju na tržištu kapitala.

Međutim, uloga MSFI za MSP koja se ogleda u unificiranju finansijskog izveštavanja za sektor male i srednje privrede nije, u potpunosti, zaživela u praksi, jer mnoge zemlje nisu prihvatile obaveznu primenu ovih standarda, što se posebno odnosi na najrazvijenije zemlje sveta. Umesto toga, većina zemalja članica EU uskladila je svoje zakonodavstvo sa Novom računovodstvenom direktivom EU, koja i pored konvergencije sa MSFI za MSP, ima

17 Center for the Financial Reporting Reform, *Report on the Observance of Standards and Codes on Accounting and Auditing – Republic of Serbia*, World Bank Vienna, Austria, 2015., p.43 (Center for the Financial Reporting Reform, *Izveštaj o poštovanju računovodstvenih i revizorskih propisa – Republika Srbija*, World Bank Vienna, Austria, 2015., p.43)

18 Opširnije Negovanović M., Kontraverze u vezi sa primenom MSFI za MSP, Finiz, Univerzitet Singidunum, 2016.,str. 33-41

određene i različitosti. Dodatne otežavajuće okolnosti, prilikom primene navedenih standarda i direktive, su i razlike u poreskim propisima pojedinih zemalja, kao i razlike u kriterijumima za razvrstavanje preduzeća od države do države. Prema Zakonu o računovodstvu Republike Srbije (Sl Glasnik 62/2013), ovi standardi su postali deo profesionalne i zakonske regulative. Direktna primena ovih standarda odnosi se na finansijske izveštaje za 2014. godinu, pa nadalje. Izuzetak su predstavljala mala pravna lica koja su primenjivala poseban Pravilnik o načinu priznavanja i procenjivanja imovine, obaveza, prihoda i rashoda, te su mogla da odlože primenu standarda najkasnije do sastavljanja finansijskih izveštaja na dan 31.12.2015. god. Srednja pravna lica mogu birati da li će finansijske izveštaje pripremati prema MSFI za MSP ili prema kompletnim MSFI, dok mikro pravna lica mogu da se odluče između MSFI za MSP ili podzakonski akt koji donosi ministar nadležan za poslove finansija, a koji se zasniva na opštim računovodstvenim načelima.

Ovakvim pristupom, zakonodavac je de jure stvorio uslove za intenzivnije uključivanje naše privrede u svetske ekonomski tokove. De facto primena MSFI za MSP, kao i MSFI treba da pruži odgovor na pitanje doprinos-a ovih standarda kvalitetu i stepenu poverenja korisnika u sadržinu finansijskih izveštaja. Svrshodnost primene MSFI za MSP treba ceniti uzimajući u obzir i potrebu usklađivanja naše regulative sa Novom računovodstvenom Direktivom EU do 2018. godine. Upravo, razlike između Direktive i standarda nameću potrebu preispitivanja direktnе primene MSFI za MSP u našoj zemlji.

LITERATURA

1. Carcello J.V: *Financial Accounting Regulations and Organizations*, John Wiley and Sons, New Jersey, 2007.
2. Center for the Financial Reporting Reform: *Report on the Observance of Standards and Codes on Accounting and Auditing – Republic of Serbia*, World Bank Vienna, Austria, 2015.,
3. Dimitrova J., Kostadinovski A.: *The Application of IFRS for SMEs, Imperative for Uniform Financial Reporting*, Zbornik na trudovi, , Ekonomsko – Finansiskata kriza i smetkovodstvenoto okružuvanje predizvici za smetkovodstvo, revizijata, finansiite, XV Simpozium na smetkovoditelite na Republika Makedonia Struga, Skpj: Sojuz na smetkovoditelni na Republika Makedonia, 2013.
4. Nobes C., Parker R.: *Comperative International Accounting (11 th edition)*, Pearson Education Limited, Harlow, 2010.
5. Pacter P., *Pocket Guide to IFRS Standards: The Global financial reporting language, IFRS, IFRS*, 2016.
6. Žager K., Smrekar N, Oluić A: *Račučnovodstvo malih i srednjih preduzeća*,Mikrograd d.o.o., Zagreb, 2009.
7. Zakon o računovodstvu Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 62/2013

8. Zakon o reviziji Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 62/2013
9. Zvanična internet prezentacija Privedne komore Srbije, www.pks.rs
10. Zvanična internet prezentacija IFRS www.ifrs.org

BUDŽETSKI DEFICIT I JAVNI DUG

Brankica Đukić¹

SAŽETAK

Zakonom o zaduživanju, dugu i garancijama Bosne i Hercegovine (Sl. glasnik BiH, broj 195/05) uređuju se dug i garancije BiH, način i postupak zaduživanja, osiguranje sredstava za otplatu duga, izdavanje garancija i emisija vrijednosnih papira, rezervne mjere i njihova primjena, vođenje evidencija o dugu i garancijama, te druga pitanja koja se odnose na dug i garancije BiH. Zakonom o budžetu institucija BiH i međunarodnih obaveza BiH za 2017. godinu (Sl. glasnik BiH, broj 94/17) dat je pregled prihoda i rashoda, njihov raspored, servisiranje vanjskog duga, izvršenje budžeta i završne odredbe. Cilj rada je utvrditi stanje zaduženosti BiH, koliki je budžetski deficit BiH i da li se uspješno servisira vanjski dug BiH, obzirom na različite podatke više agencija na nivou BiH. Podaci koji će biti korišteni u ovom radu su zvanični podaci Ministarstva finansija i reziora BiH koja periodično izvještava rad nadležnih institucija BiH, kao i drugih nadležnih institucija BiH.

Ključne riječi: budžet, zaduživanje, dug, vanjski dug, servisiranje, garancije, institucije, deficit, finansije, rezor i zakon Bosne i Hercegovine.

1. UVOD

Bosna i Hercegovina je izrazito fiskalno decentralizirana zemlja u kojoj, prema Ustavu i zakonima, svaka razina vlasti donosi fiskalnu politiku pa su fiskalna koordinacija, konsolidacija fiskalnih podataka i izvještavanje od esencijalne važnosti za planiranje i nadzor fiskalne politike u BiH. U eksterним izvještajima (Svjetska banka-PEFA, SIGMA/OECD, EU) srednjoročno fiskalno planiranje je jedna od najslabijih oblasti u sistemu upravljanja javnim finansijama. Ministarstva finansija svih nivoa vlasti nemaju kapaciteta niti alata potrebnih za srednjoročno makro-fiskalno predviđanje kao temelj stavljanja makroekonomske, fiskalne i sektorske politike u centar procesa planiranja i pripreme proračuna.

Stagnacija BDP-a, a naročito ostvarivanje u manjem iznosu u odnosu na prethodni period- uz dato učešće društvene potrošnje u njegovom iznosu-

¹ brankadj1@gmail.com

uslovjavaju pojavu bužetskog deficita. Najčešće manjak se nadoknađuje javnim zaduživanjem².

Javni dug ne nastaje samo po osnovu budžetskog deficita, kao ostali osnovi javljaju se: manjak zlatno- deviznih rezervi, reprogramiranje i refinansiranje dospjelog duga, kao i finansiranje privrednih i neprivrednih projekata od opštег značaja. Dug u nacionalnoj valuti naziva se unutrašnjim, a dug u stranim valutama jeste spoljni javni dug.

Proces budžetiranja u Bosni i Hercegovini započinje donošenjem Globalnog okvira fiskalnog bilansa i politika u BiH (GOFBP) za naredne tri godine koji, prema Zakonu o fiskalnom vijeću u BiH³, predstavlja opšti okvir za izradu Dokumenta okvirnih proračuna (DOP) i godišnjih proračuna svih nivoa vlasti. Konsolidirana struktura prihoda i rashoda u okviru GOFBP-a kao i razina i struktura javne potrošnje su grubo procijenjeni i za ilustrativne namjene⁴, a predstavljaju zbir okvira proračuna institucija BiH, Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko distrikta. Globalni okvir fiskalnog bilansa i politika u BiH ne objavljuje se i nije sveobuhvatan dokument koji konsolidira podatke svih nivoa vlasti⁵, te ne pruža jasnu srednjoročnu sliku budućih trendova, stanja upravljanja javnim finansijama i fiskalne politike unutar makroekonomskog okvira. S druge strane Dokumenti okvirnih proračuna uglavnom predstavljaju i služe kao prednacrt godišnjeg proračuna, a na razini BiH niti se prave konsolidirani DOP-ovi niti godišnji proračuni. Iako je Zakonom o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine⁶ Ministarstvo finansija i trezora BiH nadležno, između ostalog, za kompiliranje, distribuiranje i objavljivanje konsolidiranih opštih vladinih fiskalnih podataka, ono još uvijek nema dovoljno razvijene kapacitete, pa je njihovo jačanje u ovoj oblasti neophodno u narednom periodu.

Tehnička potpora MMF-a i osiguranje detaljnih tablica za premošćivanje između postojećih kontnih okvira koji se razlikuju na različitim razinama vlade, i izvješćivanja GFS, doprinijeli su značajnom napretku u fiskalnom izvješćivanju. Međutim još uvijek nije identificirana institucija kojoj će biti povjerena puna odgovornost za pripremanje konsolidiranih izvještaja, zašto je neophodno uspostaviti jasan zakonski okvir.

Problem konsolidacije fiskalnih podataka, obzirom na visok stepen fiskalne decentralizacije, pored identificiranja institucije za pripremu konsolidiranih izvještaja, opterećuju primjena različitih računovodstvenih standarda i različita metodologija u provedbi postupka konsolidacije, tako da

2 Dr Vladimir Serjević; Osnovi ekonomije; SKC Niš; 2010, str. 298-300

3 Službeni glasnik BiH broj 63/08

4 Svjetska banka: Bosna i Hercegovina-Ocjena javnih rashoda i finansijske odgovornosti (PEFA), maj 2014

5 SIGMA/OECD Izvještaj o početnom stanju-Principi javne uprave- Bosna i Hercegovina, april 2015

6 Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br.5/03,42/03,26/04,42/04,45/06, 88/07, 35/09, 59/09, 103/09, 87/12, 6/13 i 19/16)

konsolidirani računi nisu uporedivi i ne daju jasnu sliku javnih finansija u BiH. Upravo ovaj problem podstakao je MMF da u saradnji sa domaćim vlastima kreira format za potrebe konsolidacije i monitoringa Stand-by aranžmana. Da bi se dobili uporedivi podaci u okviru BiH i kvalitetniji podaci uporedivi sa ostalim zemljama *neophodno je konsolidaciju javnih prihoda i rashoda raditi po istoj metodologiji.*

Zakonom o zaduživanju, dugu i jamstvima Bosne i Hercegovine⁷ utvrđena je nadležnost Ministarstva finansija i trezora BiH (MFT) u pogledu zaduživanja, tj. provođenja procedura zaduživanja i upravljanja državnim dugom.

2. METODOLOGIJA RADA

U istraživanju su korišteni podaci koji su dostupni na web portalu Ministarstva finansija i trezora (MFT) Bosne i Hercegovine, iskazani u Srednjoročnoj strategiji upravljanja dugom Bosne i Hercegovine, usvojena u martu 2016. godine, podaci iz dokumenta Globalni okvir fiskalnog bilansa i politika u Bosni i Hercegovini za period 2017. - 2019. godine, Strategija reforme upravljanja javnim finansijama u institucijama BiH za period od 2017. - 2020. godine, kao i uporedni podaci poslovnih portala i časopisa u BiH kojih se tiče navedena problematika (Capital.ba, Finnar, Službeni glasnik BiH). Da bi se ostvarili ciljevi istraživanja u skladu sa definisanim predmetom istraživanja korišćene su sljedeće metode: metoda deskripcije i klasifikacije podataka, metoda analize i sinteze, statističke metode.

Podaci o vanjskom dugu i jamstvima objavljaju se svake godine u Službenom glasniku BIH. Ministarstvo objavljuje i podatke o stanju javnog duga u BiH u Dokumentu okvirnog proračuna za institucije BIH (DOP-u) i u Programu ekonomskih reformi (ERP-u). Sastavni dio Izvešća o izvršenju proračuna institucija BiH i međunarodnih obveza BiH je i Informacija o izvršenom servisu vanjskog duga BiH, koja sadržajno obuhvaća detaljne podatke o osiguranim sredstvima za servisiranje vanjskog duga, te podatke o realiziranim isplataima, uz usporedbu izvršenja u odnosu na proračunski plan otplate, kao i stanje vanjske zaduženosti i izdatih jamstava Bosne i Hercegovine na krajnji datum izveštajnog razdoblja.⁸

Prema podacima Ministarstva spoljnih poslova BiH, vanjski dug se redovito servisira. Postojeća zakonska regulativa osigurava uslove koji ne doveđe u pitanje redovito servisiranje vanjskog duga u potrebnom iznosu i zadataim rokovima. Obavezrost i prioritet osiguranja sredstava za plaćanje vanjskog duga utvrđena je Zakonom o zaduživanju dugu i jamstvima BiH,

⁷ Službeni glasnik BIH broj 52/05, 103/09

⁸ Službeni glasnik BiH

kojim je, između ostalog, definisano da vanjski državni dug predstavlja apsolutnu i bezuvjetnu obavezu države (član 42. Zakona), dok se u članu 44. istog Zakona navodi da su potraživanja, u smislu otpлате glavnice i plaćanja kamate, prva potraživanja svih prihoda države, bez obzira na njihov izvor. Pored Zakona o zaduživanju dugu i garancijama BiH, prioritet plaćanja vanjskog duga definisan je i u Zakonu o finansiranju institucija BiH (član 18.), kojim se u slučaju smanjenja planiranih mjesecnih gotovinskih priliva prioritet plaćanja daje servisiranju programiranog duga ispred ostalih obaveza.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu rada biće predstavljeni rezultati istraživanja koji obuhvataju: Prepostavke za platni bilans 2016. - 2019. godine; Pregled vanjske trgovine u BiH tokom 2015. godine; Pregled strukture, troškova i rizika postojećeg duga; Izvori finansiranja; Opis strategija upravljanja dugom entiteta i Brčko distrikta; Analiza troškova i rizika Srednjoročne strategije upravljanja dugom BiH; Stanje javne zaduženost BiH na dan 30.06.2016. godine i zvanični podaci Centralne banke BiH vezan za platni bilans u 2016. godini. Sve navedeno preuzeto je sa sajta Ministarstva finansija i trezora BiH kao jedinog relevantnog pokazatelja stanja budžetskog deficitia i suficita BiH, i stanja javnog duga BiH. Takođe u radu su korišteni podaci Agencije za statistiku BiH, Centralne banke BiH, te zvanični podaci Uprave za indirektno/ neizravno oporezivanje BiH.

3.1. Prepostavke za platni bilans 2016. - 2019. godine

Na bazi projekcija DEP-a obim vanjskotrgovinske razmjene nastavio bi s rastom u periodu 2016. - 2019. godina, uz nominalnu stopu rasta uvoza (3,5-5,5%) i značajnu stopu izvoza (6,5-7,8%), što bi se svakako odrazilo na kretanje deficitia na tekućem računu BiH. Prepostavka za deficit tekućeg računa u 2016. godini je smanjenje od 10,9%, dok bi se 2017. godine mogao očekivati rast deficitia za 12,7%.

U 2018. godini došlo bi do smanjenja deficitia tekućeg računa od 1,2%, a 2019. godine bi se mogao očekivati rast od 3,5%.

Dosadašnji trend finansiranja deficitia tekućeg računa nastavio bi se i u periodu 2016. - 2019. godine, te bi i dalje bilo u velikoj mjeri omogućen prilivima finansijskih sredstva iz inostranstva (dozvane građana iz inostranstva, socijalne beneficije, direktna strana ulaganja i stavke - ostalih investicija).

Tabela 1.: Projekcije kretanja deficitu tekućeg računa BiH za period 2015.-2019. godine⁹

Izraženo u milionima KM	2015	2016	2017	2018	2019
TEKUĆI RAČUN	-1,480	-1,318	-1,485	-1,467	-1,519
1. UVOZ	15,311	15,846	16,769	17,615	18,576
2. IZVOZ	9,799	10,434	11,196	12,075	13,022
3. TEKUĆI TRANSFERI	4,031	4,094	4,088	4,073	4,035
4. KAPITALNI RAČUN	516	526	542	558	575
U procentima (%) BDP-a	2015	2016	2017	2018	2019
TEKUĆI RAČUN	-5.1	-4.4	-4.7	-4.4	-4.4
1. UVOZ	52.3	52.3	53.0	53.0	53.2
2. IZVOZ	33.5	34.4	35.4	36.3	37.3
3. TEKUĆI TRANSFERI	13.8	13.5	12.9	12.3	11.6

3.2. Pregled vanjske trgovine u BiH tokom 2015. godine

Prema podacima BHAS-a za 2015. godinu, Bosna i Hercegovina je ostvarila ukupan obim vanjskotrgovinske robne razmjene na nivou iz prethodne godine, u okviru kojeg je došlo do nominalnog povećanja robnog izvoza od 3,5%, te smanjenja uvoza od 2,1%, što je u konačnici rezultiralo smanjenjem vanjskotrgovinskog robnog deficitu za 8,7% u odnosu na prethodnu godinu. Tako je ukupna pokrivenost uvoza izvozom roba u odnosu na prethodnu godinu poboljšana za 3,1 p.p i iznosila je 56,7%. Ključne determinante ovih kretanja u bh. vanjskotrgovinskoj razmjeni bile su jačanje izvozne potražnje, povećanje proizvodnje u bh. prerađivačkoj industriji od oko 5%, kretanje svjetskih cijena roba (energenti i hrana), bazni učinak iz prošle godine, kao i mjere koje su nadležne institucije preduzele zaključivanjem bilateralnih trgovinskih sporazuma, što je omogućilo bh. kompanijama izlazak na nova tržišta i u značajnoj mjeri ojačalo bh. izvoz roba.

Prema podacima BHAS-a za 2015. godinu, ukupni bh. izvoz roba iznosio je 8,9 milijardi KM, što predstavlja povećanje od 3,5% u odnosu na prethodnu godinu¹⁰, dok je realni rast uslijed smanjenja izvoznih cijena bio nešto viši i iznosio je oko 3,8%¹¹. Ključni generatori povećanja bh. izvoza u prethodnoj godini bili su povećanje proizvodnje u prerađivačkoj industriji uslijed jačanja izvozne potražnje, te otvaranje novih tržišta za bh. preduzeća, konkretno tržišta mesa i mesnih prerađevina u Republici Turskoj. Promatrano po pojedinačnim proizvodima, najviše stope rasta i samim tim najznačajniji do-

9 Izvor: Projekcije DEP-a

10 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, saopštenje "Statistika robne razmjene s inostranstvom januar – decembar 2015. godine", 20.1.2016. godine.

11 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, saopštenje "Indeksi izvoznih i uvoznih cijena BiH, 2015.", 22.2.2016.godine.

prinos rastu izvoza zabilježeni su prilikom izvoza mesa i mesnih prerađevina od 53% (1 p.p.), naoružanja i municije 47,8% (0,5 p.p.), rezane građe oko 10% (0,4 p.p.), električne opreme 16,9% (0,6 p.p.) i odjeće 13,5% (0,5 p.p.). S druge strane, negativne stope rasta odnosno doprinosa rastu bh. izvozu tokom 2015. godine ostvarene su u okviru izvoza nafte i naftnih derivata 45% (1,7 p.p.), sirovog željeza i čelika oko 16% (0,8 p.p.), te koksa 15,5% (0,3 p.p.).

U 2015. godini Bosna i Hercegovina je ostvarila ukupni uvoz roba u vrijednosti 15,9 milijardi KM, što predstavlja nominalno smanjenje od -2,1%, međutim uslijed značajnijeg pada uvoznih cijena od oko 2,5% može se zaključiti da je bh. uvoz *stagnirao* u realnom smislu. Najzanačajnije smanjenje uvoza zabilježeno je u okviru kategorije nafta i naftni derivati i iznosilo je oko 30%, pri čemu treba imati u vidu i pad cijene nafte na svjetskom tržištu od oko 40%, tako da se može zaključiti da su pad cijena nafte uz izraženi bazni učinak¹² iz prošle godine bili ključni činioci nominalnog smanjenja robnog uvoza u navedenom periodu.

Tako je vanjskotrgovinski robni deficit u 2015. godini iznosio oko 6,9 milijardi KM i u poređenju s prethodnom godinom smanjen je za 8,7%. Posmatra li se struktura bh. vanjskotrgovinskog robnog deficita, vidljivo je se najveći doprinos smanjenju istog, tačnije 4,6 p.p. odnosi na proizvode mineralnog porijekla, gdje dominantnu ulogu imaju nafta i naftni derivati, te kategorija mašine i aparati 2,9 p.p i hemijski proizvodi 1,2 p.p. Ovo smanjenje vanjskotrgovinskog robnog deficita poboljšalo je pokrivenost uvoza u Bosni i Hercegovini u odnosu na prethodnu godinu za 3,1 p.p., pa je tako ista na kraju 2015. godine iznosila 56,7%.

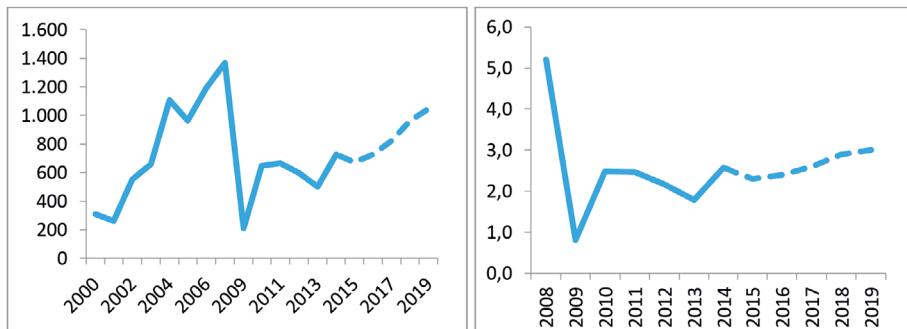
Prema UNCTAD-ovim podacima, evidentno je smanjenje stranih direktnih investicija prema zemljama u tranziciji od 54%¹³. Ovaj negativan trend uz još uvijek neriješenu dužničku krizu u zemljama EU svakako se odrazio i na BiH. Prema CBBiH, ukupna SDU u prva tri kvartala 2015. godine iznose 388,9 mil. KM, što je manje za 33,8% u odnosu na prva tri kvartala u 2014. godini. Smanjenje je rezultat manjeg ulaganja u oblasti proizvodnje nafte i naftnih derivata, te povlačenja kapitala u inostranstvo iz oblasti proizvodnje baznih metala i trgovine. Bez ovih smanjenja, koja su najvećim dijelom uzrokovana povratom zajmova (povezanim ili sestrinskim) preduzećima u navedenim oblastima, ulaganja bi bila približno na istom nivou kao i u prošloj godini. Na visinu ulaganja u 2015. godini svakako je utjecala i činjenica da je došlo do odlaganja početka izgradnje najavljenih projekata „TE Ugljevik 3“, „HE Mrsovo“ (u koje je do sada investirano 63 milion KM) i KTG

12 U K3-2014. godine dogodio se nagli skok uvoza uslijed povećanog uvoza roba nakon poplava koje su tokom maja 2014. godine zahvatile Bosnu i Hercegovinu.

13 UNCTAD, Global investment trend monitor No.22.

Zenica. Značajno je napomenuti da je u prethodnom razdoblju završeno ulaganje u „TE Stanari“ koja je počela s testnim radom.

Grafikon 1: Projekcija DSU po godinama u milionima KM i DSU u postotcima BDP¹⁴

Upravljanje dugom je proces donošenja i implementacije strategije upravljanja dugom u cilju prikupljanja potrebnog iznosa finansijskih sredstava, ispunjavanja ciljeva vezanih za rizike i troškove duga, kao i ispunjavanje svih ostalih ciljeva upravljanja dugom definisanim u strategiji, kao što su razvoj i održavanje efikasnog domaćeg tržišta vrijednosnih papira.

Srednjoročna strategija upravljanja dugom BiH je pripremljena uz tehničku pomoć Svjetske banke koja je pružena predstavnicima ministarstava finansija države, entiteta i Direkcije za finansije Brčko distrikta, pri čemu je korištena metodologija Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda za izradu Srednjoročne strategije upravljanja dugom BiH.

Izrada Srednjoročne strategije upravljanja dugom BiH je zasnovana na procesu „odozdo prema gore“, gdje su entiteti i Brčko distrikt BiH (BD) uradili svoje strategije upravljanja dugom. Entiteti i BD su identifikovali poželjnu strategiju, kao i strategiju koja bi se mogla smatrati kao ‘status quo’ (nastavak postojećih politika zaduživanja) na osnovu svojih bruto finansijskih potreba i izvora finansiranja i makroekonomskih pokazatelja, gdje su korištene iste zajedničke početne projekcije i scenariji šoka, u smislu kamatnih stopa na vanjski dug i valutnog kursa, dok su korištene različite projekcije kretanja kamatnih stopa na unutrašnji dug entiteti.

Srednjoročna strategija upravljanja dugom BiH predstavlja obuhvat (konsolidaciju) srednjoročnih strategija upravljanja dugom Republike Srpske, Federacije BiH i Brčko distrikta BiH, uključujući i vanjski dug Institucija BiH.

14 Izvor: BHAS, CBBiH i DEP procjena

Predmetna Srednjoročna strategija upravljanja dugom BiH prezentuje strukturu duga, procjenu stanja zaduženosti, te definiše srednjoročne ciljeve upravljanja dugom i smjernice za dostizanje postavljenih ciljeva.

Pravni okvir kojim se reguliše oblast duga Bosne i Hercegovine utvrđen je Zakonom o zaduživanju, dugu i garancijama BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 52/05 i 103/09), te Zakonom o izmirenju obaveza po osnovu računa stare devizne štednje („Službeni glasnik BiH“, br. 28/06, 76/06, 72/07, 97/11 i 100/13).

Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama BiH **ne** definiše ciljeve upravljanja dugom. Srednjoročna strategija upravljanja dugom BiH identifikovala je srednjoročne ciljeve upravljanja dugom. U skladu sa navedenim, osnovni cilj upravljanja dugom BiH je obezbjeđivanje finansijskih sredstava za finansiranje potreba države, entiteta i BD uz prihvatljivi nivo troškova finansiranja i rizika. Dodatni cilj predstavlja razvoj domaćeg tržišta vrijednosnih papira, budući da razvijeno tržište predstavlja osnovni preduslov za efikasno upravljanje dugom, odnosno za efikasno upravljanje troškovima zaduživanja i likvidnošću, te diverzifikaciju dužničkog portfelja.

3.3. Pregled strukture, troškova i rizika postojećeg duga

3.3.1. Struktura postojećeg duga

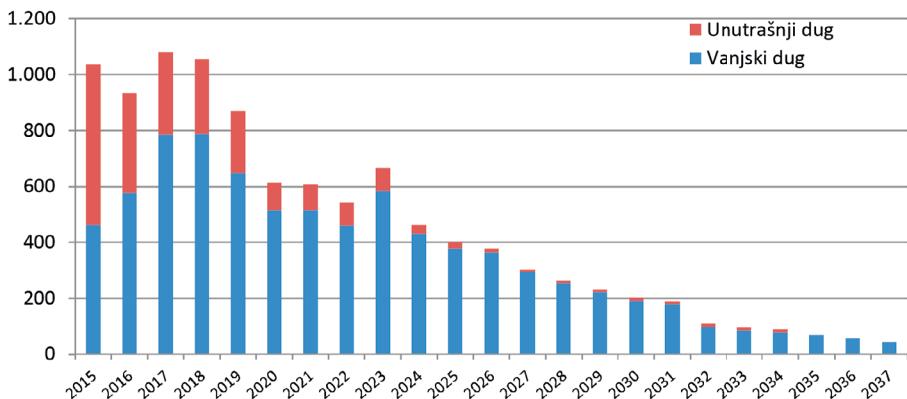
Ukupan dug uključen u Srednjoročnu strategiju upravljanja dugom BiH iznosi 10,¹⁵⁷ milijardi KM na kraju 2014. godine, što predstavlja 36,8% BDPa i isti je prikazan u narednoj tabeli.

Tabela 2.: Ukupni dug BiH u 2014. godini

Opis	Nominalni dug Dug (u mil KM)					
	Federacija BiH	Republika Srpska	Distrikt Brčko	Institucije BiH	Total	kao % BDP3
Vanjski dug	5.191,4	2.878,1	17,8	59,0	8.146,3	28,9%
Unutrašnji dug	835,2	1.371,5	21,0	0,0	2.227,7	7,9%
Ukupni dug	6.026,6	4.249,6	38,8	59,0	10.374,0	36,8%

15 BDP = 28.198 mil KM (izvor: Direkcija za ekonomsko planiranje BiH)

Slika 1. Profil otplate postojećeg ukupnog duga

Projekcija otplate duga pokazuje pojačani teret otplata do 2019. godine, što je posljedica dospijeća obaveza prema MMF-u po osnovu stand by aranžmana (IV SBA), kao i domaćih obveznica ročnosti 57 godina. Takođe, vidljiv je pojačani teret otplate 2023. godine zbog dospijeća na naplatu kredita Evropske komisije „Makrofinansijska pomoć II“ za entitete i Institucije BiH u ukupnom iznosu od 50 miliona EUR.

Makroekonomikske pretpostavke

U Tabeli 3. su prikazane makroekonomikske pretpostavke korištene u analizi izrade Srednjoročne strategije upravljanja dugom BiH.

Tabela 3. Makroekonomikske projekcije BiH

Nominalni BDP ¹ (u mil. KM)	29.146	30.465	32.188	34.182
Nominalni rast u %	3,4	4,5	5,7	6,2
BDP deflator (preth.godina=100)	100,7	101,3	102	101,7
Realni rast %	2,6	3,2	3,6	4,4
Inflacija mjerena indeksom potrošačkih cijena u %	1	0,9	1,2	1,5
Budžetski prihodi ² (u mil. KM)	4.419	5.384	5.591	5.736
Budžetski rashodi ³ (u mil. KM)	4.749	5.859	5.397	5.179
Rezerve u stranim valutama ⁴ (u mil. KM)	8.605	8.605	8.605	8.605

1 Izvor: Globalni okvir fiskalnog bilansa i politika u BiH 2016–2018. godina

2 Izvor: entitetska ministarstva finansija, Direkcija za finansije Brčko Distrikta, DOB Institutacija BiH

3 Izvor: entitetska ministarstva finansija, Direkcija za finansije Brčko Distrikta, DOB Institutacija BiH

4 Izvor: Centralna banka BiH za 2015. godinu, a zbog nepostojanja projekcija rezervi u stranim valutama u svrhu izrade Strategije korišteni su isti iznosi za naredne godine kao i za 2015. godinu.

3.4. Izvori finansiranja

3.4.1. Vanjski izvori finansiranja

Cjelokupno vanjsko finansiranje u posmatranom periodu vršiće se u skladu sa članom 39. Zakona o zaduživanju, dugu i garancijama BiH, koji propisuje da je Ministarstvo finansija i trezora BiH odgovorno za vođenje pregovora i sprovođenje procedura za zaključivanje kreditnih sporazuma kojim se država zadužuje po osnovu vanjskog duga. Potencijalni vanjski izvori finansiranja predviđeni Srednjoročnom strategijom upravljanja dugom BiH su navedeni u Tabeli 4.

Tabela 4. Vanjski izvori finansiranja

Naziv kreditora	Kamatna stopa	Grejs period	Rok	Valuta	Rizik otplate
IBRD	Fiksna ili varijabilna	5 do 10	18 do 30	EUR	Rizik refiksiranja
EVROPSKA KOMISIJA	Fiksna 2% ili varijabilna	4 do 5	15 do 20	EUR	Rizik refiksiranja
MMF	Varijabilna	4	10	SDR	Rizik refiksiranja, refinansiranja i valutni rizik
EIB	Fiksna ili varijabilna	4-5	25	EUR	Rizik refiksiranja
CEB	Fiksna ili varijabilna	5	10	EUR	Rizik refiksiranja i refinansiranja
IFAD	Fiksna 0,75%	10	30	SDR	Rizik refinansiranja i valutni rizik
EBRD	Fiksna ili varijabilna	3 do 5	12-15	EUR	Rizik refiksiranja
OPEC FOND	Fiksna 2%	10	20	USD	Valutni rizik
AUSTRIJA	Fiksna	3 do 7.5	10 do 15	EUR	
NJEMAČA	Fiksna	2.5 do 10	12 do 20	EUR	
SAUDIJSKI FOND	Fiksna 1 do 2%	5	25	SAR	Valutni rizik
KUVAJTSKI FOND	Fiksna 2%	5	25	KFW	Valutni rizik

Bosna i Hercegovina ima rejting B/stabilne perspektive, koji je odredila rejting kuća S&P, te rejting B3 sa stabilnim izgledima koji je odredila rejting kuća Moody's.

3.4.2. Unutrašnji izvori finansiranja

FBiH i RS planiraju da izdaju dugoročnije obveznice. FBiH predviđa izdavanje obveznica ročnosti 3, 5 i 7 godina, dok RS planira izdavanje obveznica ročnosti 3, 5, 7 i 10 godina sa „bullet“ otplatom. BD ne planira izdavati obveznici.

3.5. Opis strategija upravljanja dugom entiteta i Brčko distrikta

FBiH je odabrala Strategiju upravljanja dugom koja ima za cilj smanjenje valutnog rizika, rizika kamatne stope i rizika refinansiranja i razvoj domaćeg tržišta vrijednosnih papira. Po ovoj preferiranoj strategiji¹⁶ vanjsko zaduživanje bi se vršilo u valuti EUR po fiksnoj kamatnoj stopi, tamo gdje je moguće, a unutrašnje zaduživanje izdavanjem trezorskih zapisa i obveznica ročnosti 3, 5 i 7 godina. Budžetska podrška će se finansirati iz tekućih sredstava, MMF-a počevši od 2016. godine, kroz povoljnije uslove - veći grejs period i veću ročnost otplate glavnice, putem emisije trezorskih zapisova, te emisijom obveznica ročnosti 3, 5 i 7 godina. U periodu 2016-2018. godina Vlada FBiH ne planira izlazak na međunarodno tržište kapitala putem emisije obveznica.

RS je odabrala Strategiju upravljanja dugom čiji je glavni cilj finansiranje odobrenih investicionih projekata, refinansiranje posmatranog duga i izvršenje budžeta RS, uz minimalne troškove i rizike, a imajući u vidu stepen razvijenosti ekonomije i unutrašnjeg tržišta vrijednosnih papira. Preferiranom strategijom¹⁷ nastavlja se razvoj unutrašnjeg finansijskog tržišta RS uvođenjem u 2016. godini instrumenata ročnosti 3, 5, 7 i 10 godina sa „bullet“ otplatom. Nastavlja se izdavanje trezorskih zapisova i obveznica ročnosti 3 i 5 godina uz postepeno smanjenje istih, kao i izdavanje obveznica ročnosti 7 i 10 godina sa tendencijom postepenog povećanja istih tokom perioda 2016-2018. godina. Vanjsko zaduživanje bi se vršilo kod multilateralnih kreditora u valutama EUR i USD (i po fiksnoj i po varijabilnoj kamatnoj stopi), s tim što se planira izlazak na međunarodno tržište kapitala putem emisije obveznica u 2018. godini, po mogućnosti u saradnji sa FBiH.

BD preferira Strategiju upravljanja dugom čiji je cilj obezbjeđenje izvora finansiranja čija je namjena isključivo finansiranje investicionih projekata od ključnog značaja za podsticanje ekonomskog rasta i razvoja BD, a koji osiguravaju prihvatljivi nivo troškova i rizika finansiranja. Ova strategija¹⁸ omogućava najniži trošak finansiranja uz smanjenje rizika refinansiranja i valutnog rizika uz prihvatljivi nivo rizika kamatne stope. Po ovoj strategiji svo buduće zaduživanje u posmatranom periodu vršiće se iz vanjskih izvora finansiranja. Preferiraju se vanjski izvori finansiranja u valuti EUR po fiksnoj kamatnoj stopi, tamo gdje je moguće. Kao potencijalni vanjski izvori finansiranja definisani su multilateralni kreditori (EBRD, OPEC, IBRD).

¹⁶ Identifikovana kao strategija S2 u Strategiji upravljanja dugom FBiH

¹⁷ Identifikovane kao strategija S3 u Strategiji upravljanja dugom RS-a

¹⁸ Identifikovana kao strategija S2 u Srednjoročnoj strategiji upravljanja dugom BD-a

3.6. Analiza troškova i rizika Srednjoročne strategije upravljanja dugom BiH

U Tabeli 5. su prikazani indikatori troškova i rizika preferirane strategije BiH i strategije koja predstavlja nastavak dosadašnjih politika zaduživanja (status quo) na kraju 2018. godine, kao i indikatori troškova i rizika duga BiH na kraju 2014. godine.

Strategija ‘status quo’ je uključena u analizu za ocjenjivanje prednosti preferirane strategije u odnosu na polazni nivo - situaciju bez promjena.

Tabela 5: Indikatori troškova i rizika strategije BiH na kraju 2018. godine

Indikatori troškova i rizika	2014		2018	
	BiH	Status quo BiH	Preferirana BiH	
Dug (u milionima KM)	10.374,0	12.005,5	12.180,1	
Nominalni dug kao % BDP	36,8	35,1	35,6	
Sadašnja vrijednost duga kao % BDP	30,7	30,7	30,9	
Trošak duga	Prosječna ponderisana kamatna stopa (%)	1,6	2,2	2,3
Rizik refinansiranja	ATM vanjski dug (godine)	7,6	7,4	7,2
	ATM unutrašnji dug (godine)	3,2	2,8	3,9
	ATM ukupni dug (godine)	6,8	6,4	6,7
Rizik kamatne stope	ATR (godine)	4,4	3,6	4,3
	Dug koji se refiksira u 1 godini (% ukupnog duga)	47,3	53,3	44,3
	Dug sa fiksnom kamatnom stopom (% ukupnog)	59,4	55,1	61,5
Valutni rizik	Vanjski dug kao (% ukupnog duga)	78,5	78,8	80,8
	Kratkoročni vanjski dug (% rezervi)	4,5	6,1	6,0

Analiza pokazuje da se očekuje da će se odnos duga i BDP-a smanjiti u odnosu na trenutno stanje, dok će se neznatno povećati u odnosu na status quo. Prosječna kamatna stopa će se povećati zbog smanjene dostupnosti povoljnijih kredita i očekivanih povećanja promjenljivih kamatnih stopa. Prema preferiranoj strategiji, trošak finansiranja se povećava do 2,3%, što je neznatno više od 2,2%, nivoa koji bi bio postignut održavanjem status quo.

Centralna banka Bosne i Hercegovine objavila je podatke o platnom bilansu za 2016. godinu, prema kojima je deficit tekućeg računa iznosi 1,31 milijardu KM, što je za oko 266 miliona KM manje u odnosu na 2015. godinu. U relativnom iskazu, deficit tekućeg računa iznosi 4,4% BDP-a, a što je značajno smanjenje u odnosu na 5,5% BDP-a u 2015. godini.

Glavni uzročnik deficitra tekućeg računa je značajan debalans u vanjsko-trgovinskoj razmjeni robe. Deficit trgovine robom u 2016. godini iznosi 7,20 milijardi KM i za oko 219 miliona KM je manji u odnosu na 2015. godinu,

što je rezultat povećanja izvoza roba. Na bilansu usluga ostvaren je suficit od 2,15 milijardi KM, što je za oko 65 miliona KM više u odnosu na godinu ranije, a čemu je dao doprinos povećan prihod od turizma.

Suficit primarnog dohotka je blago povećan i iznosi 160 miliona KM, dok je sekundarni dohodak u suficitu od 3,58 milijardi KM i neznatno je smanjen u odnosu na 2015. godinu. Najznačajnija stavka sekundarnog dohotka su primljeni tekući transferi koji su u 2016. godini iznosili 3,58 milijardi KM. Od toga, personalni transferi ili novčane dozvance iz inostranstva iznose 2,44 milijardi KM, a ostali tekući transferi, od čega najviše penzije iz inostranstva, iznose 1,14 milijardi KM.

Na kapitalnom računu saldo je iznosio 355 miliona KM, što je niže za 47 miliona KM u odnosu na prethodnu godinu.

Na finansijskom računu su zabilježeni neto prilivi od 783 miliona KM (1,02 milijarde KM u 2015. godini), koji ukazuje na dalji rast obaveza prema nerezidentima kojima se finansirao deficit tekućeg računa. U okviru finansijskog računa, strane direktne investicije (neto pasiva) u BiH u 2016. godini iznosile su 460,6 miliona KM i bilježe smanjenje u odnosu na 2015. godinu za 55,6 miliona KM.

3.7. Javna zaduženost bosne i hercegovine

3.7.1. Stanje javne zaduženosti na dan 30.06.2016. godine

Javna zaduženost Bosne i Hercegovine na dan 30.06.2016. godine iznosi **11.929,55 mil KM.**¹⁹

U Tabeli 6. je prikazano stanje javnog, vanjskog i unutrašnjeg duga, kao i njihova alokacija na Federaciju BiH, Republiku Srpsku, Distrikt i Institucije BiH na dan 30.06.2016. godine.

Tabela 6. Stanje javne zaduženosti Bosne i Hercegovine na dan 30.06.2016. godine (u mil KM)

Stanje javnog, vanjskog i unutrašnjeg duga na dan 30.06.2016.	od toga:							
	Federacija BiH	%	Republika Srpska	%	Distrikt	%	Institucije BiH	%
Javni dug 11.929,55	6.533,22	54,76	5.317,15	44,57	24,89	0,21	54,29	0,46
Vanjski 8.360,01 dug	5.213,10	62,35	3.072,06	36,75	20,56	0,25	54,29	0,65
Unutrašnji 3.569,54 dug	1.320,12	36,98	2.245,09	62,90	4,33	0,12	0	0,00

Uporedni pregled stanja javnog duga na dan 30.06.2016. godine u odnosu na stanje javnog duga na dan 31.12.2015. godine prikazan je u narednoj tabeli.

19 Preliminarni podaci

Tabela 7. Stanje javnog duga BiH na dan 30.06.2016. godine u odnosu na stanje javnog duga na dan 31.12.2015.

	Stanje javnog duga na dan (mil KM)		Povećanje /smanjenje	%
	31.12.2015.	30.06.2016.	mil KM	
Federacija BiH	6.582,22	6.533,22	-49,00	-0,74
Republika Srpska	5.280,59	5.317,15	36,56	0,69
Distrikt	30,51	24,89	-5,62	-18,43
Institucije BiH	55,78	54,29	-1,49	-2,67
Ukupno	11.949,10	11.929,55	-19,55	-0,16

Opis	2015.	30.06.2016.
Stanje javnog duga (mil KM)	11.949,10	11.929,55
Stanje vanjskog duga (mil KM)	8.411,07	8.360,01
Stanje unutrašnjeg duga (mil KM)	3.538,03	3.569,54
BDP rashodovni metod (mil KM) ¹	29.329,00	30.264,00
BDP, tekuće cijene, proizvodni metod (mil KM) ²	27.852,00	28.746,00
Izvoz roba i usluga (mil KM)	9.798,00	10.071,00

<i>Stanje javnog duga/BDP, rashodovni metod</i>	<i>40,75%</i>	<i>39,42%</i>
<i>Stanje vanjskog duga/BDP, rashodovni metod</i>	<i>28,68%</i>	<i>27,62%</i>
<i>Stanje unutrašnjeg duga/BDP, rashodovni metod</i>	<i>12,07%</i>	<i>11,79%</i>
<i>Stanje javnog duga/BDP, proizvodni metod</i>	<i>42,91%</i>	<i>41,50%</i>
<i>Stanje vanjskog duga/BDP, proizvodni metod</i>	<i>30,20%</i>	<i>29,08%</i>
<i>Stanje unutrašnjeg duga/BDP, proizvodni metod</i>	<i>12,71%</i>	<i>12,42%</i>
<i>Stanje vanjskog duga/Izvoz roba i usluga</i>	<i>85,84%</i>	<i>83,01%</i>

1 Izvor: DEP (Dokument okvirnog budžeta Makroekonomiske projekcije 2017-2019. godina).

2 Izvor: MMF World Economic Outlook Databases, April 2016

(https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/weorept.aspx?sy=2014&ey=2021&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=963&s=N GDP_R%2CNGDP&grp=0&a=&pr1.x=69&pr1.y=9).

4. DISKUSIJA

Na osnovu analize makroekonomskih kretanja u BiH u prethodnom periodu, kao i sagledavanja utjecaja ključnih unutrašnjih i vanjskih činilaca od kojih ovisi razvoj, predviđa se da će realna stopa rasta BDP-a u 2017. godini iznositi 3,5%, odnosno 3,7% u 2018. i 3,8% u 2019. godini.

Projekcije prihoda od indirektnih poreza u BiH za period 2017. - 2019. godine pokazuju da će isti u 2017. godini u neto iznosu za raspodjelu iznositi 5.482,2 miliona KM, tj. da će se povećati za 3,2% u odnosu na 2016. godinu. U 2018. godini predviđa se rast prihoda od indirektnih poreza od 3,2%, a u 2019. godini daljnji rast od 3,1%.

U skladu s navedenim kretanjima prihoda, uvažavajući nužnost smanjenja ukupne javne potrošnje u BiH, te sagledavajući potrebe i nadležnosti svih institucija u BiH, predviđeni iznos sredstava za finansiranje institucija BiH, a koji potječe iz prihoda od indirektnih poreza za 2017., 2018. i 2019. godinu je na nivou od 750 miliona KM. Preostali iznos prihoda od indirektnih poreza dijelit će se u skladu s važećim zakonskim rješenjima.

Fiskalni cilj u BiH za 2017. godinu je kontinuirano smanjenje primarnog deficit-a, iskazanog u skladu sa Zakonom o Fiskalnom vijeću u BiH, kao razlika između tekućih prihoda i tekućih rashoda korigovan za iznos neto kamate, koji je u 2017. godini planiran u iznosu od 126,7 mil. KM ili 0,40% projektovanog BDP-a za 2017. godinu. Ako dodamo i iznos nepokrivenog viška rashoda nad prihodima, koji iznosi 133,6 mil. KM ili 0,43% projektovanog BDP-a za 2017. godinu, zaključujemo da ukupan planirani deficit u 2017. godini u BiH iznosi 260,3 mil. KM ili 0,83% projektovanog BDP-a za 2017. godinu.

Nivo javne potrošnje kao udjela u BDP-u razdoblju 2017. - 2019. godina treba smanjivati s ciljem da ona konsolidirano na nivou BiH bude ispod 40% BDP, a u periodu 2017. - 2019. godine kreće se od 41,8% do 37,6% procijenjenog BDP-a.

U periodu 2017 - 2019. godine, uslijed nešto bržeg rasta izvoza i povećanja njegovog udjela u BDP-u u odnosu na uvoz, može se očekivati stabilizacija vanjskotrgovinskog bilansa i nešto bolja pokrivenost uvoza izvozom na duži rok.

U predstojećim bi godinama, prema procjenama, SDU povećavala svoj udio u BDP i kretala se od 2,4%²⁰, 2,6%, 2,9% do 3% BDP u 2019. godini, prateći rast ukupnih investicija, ali još uvijek ne bi dostigla udio koji su imale u 2008. godini (5,2%).

Primarni fiskalni bilans, definisan u skladu sa članom 1. stav (2) Zakona o Fiskalnom vijeću u Bosni i Hercegovini planira se u 2017. godini u vidu deficit-a, u iznosu od 126,7 mil. KM, od čega:

- institucije BiH planiraju deficit od 70,6 mil. KM,
- Republika Srpska planira deficit od 194,5 mil. KM,
- Federacija BiH planira suficit od 132,0 mil. KM i
- Brčko Distrikt planira suficit od 6,4 mil. KM.

Ukoliko dodamo i iznos nepokrivenog viška rashoda nad prihodima, koji iznosi 133,6 mil. KM za 2017. godinu, i to:

- Republika Srpska: 10,6 mil. KM,
- Federacija BiH: 112,4 mil. KM i
- Brčko Distrikt: 10,6 mil. KM,

²⁰ Oko 720 mil.KM u 2016 god., 820 mil. KM u 2017.god., 960 mil.KM u 2018. god.i 1 mild. u 2019.god.

Iz toga slijedi da **ukupan planirani deficit u 2017. godini u BiH iznosi 260,3 mil. KM.**

5. ZAKLJUČAK

Svjetska banka utvrđuje da vrednost ukupnog javnog duga jedne zemlje prema BDP-u ne bi trebalo da prelazi 80%, odnosno ne bi trebalo da bude veća od 2,2 puta vrednosti godišnjeg izvoza roba i usluga te zemlje. Uz to, utvrđuje i da vrednost godišnjeg budžetskog deficita ne bi trebalo da prelazi 3% BDP-a²¹.

Prezaduženost jedne zemlje dovodi do zastoja u njenom razvoju. U oslobođanju tereta javnog duga ona ima više mogućnosti. To su, pre svega: proglašenje moratorijuma na isplatu duga; obezvređivanje unutrašnjeg duga putem hiper-inflacije; povećanje obima društvene potrošnje; reorganizacija i redukcija javnog sektora; *prodaja prirodnog i društvenog bogatstva koje se nalazi u javnoj svojini*; kao i reprogamiranje i otpis dugova.

Stanje javne zaduženosti Bosne i Hercegovine na dan 30.06.2016. godine iznosi 11.929,55 mil KM, od čega je vanjski dug 8.360,01 mil KM ili 70,08%, dok je unutrašnji dug 3.569,54 mil KM ili 29,92% od ukupne javne zaduženosti.

U odnosu na 31.12.2015. godine javni dug je manji za 19,55 mil KM ili 0,16 %, s tim da je vanjski dug smanjen za 51,06 mil KM ili 0,61%, dok se unutrašnji dug povećao za 0,89% ili 31,51 mil KM. U ukupnom stanju javne zaduženosti Federacija BiH participira sa 54,76 %, Republika Srpska sa 44,57%, Distrikt sa 0,21 % i Institucije BiH sa 0,46%.

Učešće javnog duga u BDP-u iznosi oko 39,42% (prema rashodovnom metodu), odnosno 41,50% (prema proizvodnom metodu). Navedeni indikator javne zaduženosti neznatno je poboljšan u prvoj polovini 2016. godine u odnosu na 2015. godinu.

Servis javnog duga za prvih šest mjeseci 2016. godine iznosio je 782,32 mil KM, od čega se na glavnicu odnosi 682,25 mil KM ili 87,21%, a na kamatu 100,07 mil KM ili 12,79%. Učešće servisa vanjskog duga u ukupnom servisu javnog duga je 43,31%, dok je učešće servisa unutrašnjeg duga 56,69%.

U ukupnom iznosu servisa javnog duga Federacija BiH učestvuje sa 52,55%, Republika Srpska sa 46,34%, dok Distrikt i Institucije BiH učestvuju sa 0,87%, odnosno 0,24%.

U Strategiji upravljanja dugom koja se radi svake četvrte godine možemo zaključiti da FBiH i RS imaju zajednički cilj, a to je razvoj domaćeg tržišta vrijednosnih papira. FBiH i BD imaju za cilj i smanjenje rizika kamatne stope i valutnog rizika preferirajući zaduzivanje po fiksnoj kamatnoj stopi u

²¹ Dr Vladimir Serjević; Osnovi ekonomije; SKC Niš; 2010, str.300

valuti EUR, dok RS preferira zaduživanje po varijabilnoj kamatnoj stopi u valutama EUR i USD iz razloga nižih troškova varijabilne u odnosu na fiksnu kamatnu stopu što obezbjeđuje najniže troškove finansiranja uz prihvatljiv nivo valutnog rizika i rizika kamatne stope.

Osnovni cilj upravljanja dugom BiH je obezbjeđivanje finansijskih sredstava za finansiranje potreba države, entiteta i BD uz prihvatljivi nivo troškova finansiranja i rizika. Dodatni cilj predstavlja razvoj domaćeg tržišta vrijednosnih papira, budući da razvijeno tržište predstavlja osnovni preduvlast za efikasno upravljanje dugom, odnosno za efikasno upravljanje troškovima zaduživanja i likvidnošću, te diverzifikaciju dužničkog portfelja.

Stanje javne zaduženosti Bosne i Hercegovine u 2014. godini iznosilo je 11,52 milijardi KM. Ukupan dug uključen u Srednjoročnu strategiju upravljanja dugom BiH iznosi 10,37 milijardi KM na kraju 2014. godine, što predstavlja 36,8% BDPa.

Jedan od tekućih problema je nekonsolidovan izveštaj više Agencija koje objavljaju podatke o stanju budžetskih projekcija i time nanose ogromnu štetu i dodatno doprinose fiskalnoj decentralizaciji zemlje.

U periodu 2016. – 2019. godine očekuje se nastavak ekonomskog rasta u BiH i povoljnija kretanja na tržištu rada, a što će se preliti i na rast depozita, pa samim tim i novčane mase.

Uvođenjem programskog budžetiranja znatno će se doprinijeti povećanju transparentnosti proračuna, a jedna od planiranih aktivnosti je svakako i sačinjavanje proračuna za građane i objava istog na web stranici Ministarstva financija i trezora.

LITERATURA

1. Argitis,G.(2003),Finance,Instability and economic crisis:The Marx,Keynes and Minsky Problem sin Contemporary capitalism, paper presented in the conference „Economic for Future”Cambridge Un.
2. Argitis,G.-Pitelis,C.(2008), Global Finance and Systemic Instability, Contributions to Political economy,Vol.27. No.1,Oxford Un.
3. Barro,R.-Ursua;J.(2008), macroeconomic crises since 1870, NBER, Working Paper 13940
4. Bernanke,B.(2002), Defl ation: Making Sure „It” Doesnot Happen Here, remarks by Governor Ben Bernanke Before the National Economists Club, The Federal Reserve Bord
5. Krugman,P(2007), Who was Milton Friedman ?, The New York review of Books,Vol.54,Nu.2
6. Krugman,P.(2006) Introduction by Paul Krugman to The General Theory of Employment, Interest, and Money,by John Maynard Keynes,an offi cial P.Krugman web page
7. Kindleberger C.P., Aliber R.Z., (2006),„Najveće svjetske finansijske krize“, Masmedia, Zagreb,
8. Mishkin,F. (2009), Is Monetary Policy Effective During Finanial Crisis ? NBER working paer No. 14678
9. Mundel,E.(1981) Kasni kapitalizam,Ekonombska biblioteka,Zagreb

10. Kenneth S. Rogoff (2008) is the 2007 u.s. sub-prime financial crisis so different? An international historical comparison,NBER,working paper No.13761
11. Orhangazi,O.(2007), Did Financialization Increase Macroeconomic Fragility ?, Department of Economics,Roosevelt Un.Chicago.
12. Phelpes,E.(2008), Keynes had no sure cure for slumps, Financial Times,December 12th,2008
13. Stiglitz,J.(2008), The Financial Crisis of 2007/2008 and its Macroeconomic Consequences,
14. Stojanov,D.(1985),Ekonombska kriza i ekonombska politika: NeoklasiCari, Keynes, Friedman,Marx,Informator,Zagreb

Ostali izvori

1. Ministarstvo finansija i trezora Bosne i Hercegovine (www.mftbih.ba);
2. Izvještaj o radu za 2016. godinu Ministarstva finansija i trezora Bosne i Hercegovine; Odluka o godišnjem planiranju rada i načinu praćenja i izvještavanja u institucijama Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 94/14);
3. Ministarstvo finansija Republike Srpske;
4. Federalno ministarstvo finansija;
5. Direkcija za finansije Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine;
6. Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama BiH ("Sl. glasnik BiH", broj 195/05, 52/05 i 103/09);
7. Zakon o budžetu institucija Bosne i Hercegovine i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine za 2017. godinu ("Sl. glasnik BiH", broj 94/17);
8. Zakon o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora ("Službeni glasnik BiH", br. 29/00 i 32/13);
9. Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 5/03, 42/03, 26/04 i dr.);
10. Srednjeročna strategija upravljanja dugom BiH, MFT BiH, Sarajevo, mart 2016. godine;
11. Strategija upravljanja dugom Republike Srpske, 2016. godina;
12. Strategija upravljanja dugom Federacije Bosne i Hercegovine, 2016. godina;
13. Srednjeročna strategija upravljanja dugom Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine;
14. Strategija reforme upravljanja javnim finansijama u institucijama BiH za period od 2017. - 2020. godine, izvor MFT BiH;
15. Globalni okvir fiskalnog bilansa i politika u Bosni i Hercegovini 2017. – 2019., izvor MFT BiH;
16. Uprava za indirektno/neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine (www.uinobih.ba)
17. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (www.bhas.ba);
18. Centralna banka Bosne i Hercegovine (www.cbbh.ba)
19. Finrar, stručno- naučni časopis Saveza računovoda i revizora Republike Srpske, više izdanja od 2015. - 2017. godine;
20. www.capital.ba.

FINANSIJSKI IZVJEŠTAJI KAO OSNOVA ZA ANALIZU LIKVIDNOSTI BANAKA

Svetlana Dušanić Gačić¹, Zorana Agić²

SAŽETAK

Mjerenje i procjena uspjeha banaka vrši se na osnovu njenih finansijskih izvještaja, prvenstveno na osnovu bilansa stanja i bilansa uspjeha. Finansijski izvještaji su instrumenti preko kojih banka komunicira sa eksternim korisnicima, a korisnici u tim izvještajima traže informacije koje će im omogućiti donošenje kvalitetnih poslovnih odluka. Za potrebe mjerenja uspjehnosti poslovanja koristi se racio analiza kao jedna od najrazvijenijih metoda. Rezultati dobiveni ovom analizom upoređuju se sa rezultatima ostvarenim u prošlosti, sa očekivanjima u budućnosti, sa srodnim bankama, odnosno konkurentima i sa standardima u toj oblasti. Finansijski izvještaji banaka koriste se za ocjenu boniteta banke, odnosno njenih kvantitativnih elemenata u koje se ubrajaju finansijski položaj banke i prinosni položaj banke. U radu su, pored pregleda relevantne literature o finansijskim izvještajima banaka i pokazateljima uspjehnosti njihovog poslovanja, dati rezultati analize likvidnosti komercijalnih banaka u Republici Srbiji u 2015. godini. Prilikom istraživanja korišteni su podaci koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srbije.

Ključne riječi: bilans stanja, bilans uspjeha, aktiva, likvidnost

UVOD

Banke su pod stalnim pritiskom da u kontinuitetu postižu dobar poslovni uspjeh, a to se odnosi na činjenicu da li banka može adekvatno da ispunи ciljeve svojih akcionara, zaposlenih, depozitara i drugih kreditora, kao i da prepozna tržišne potrebe. Istovremeno, banke moraju da nađu način kako da zadovolje državne kontrole svojom pozitivnom politikom poslovanja, pozajmicama i zdravim investicijama, obezbjeđujući zaštitu interesa građana.

¹ Doc. dr Svetlana Dušanić Gačić, profesor Visoke škole „Banja Luka College“, e-mail: svetanadg@blc.edu.ba

² Zorana Agić, MA, predavač Visoke škole „Banja Luka College“, e-mail: zorana.agic@blc.edu.ba

Knjigovodstvo, odnosno računovodstvo, temeljni je izvor relevantnih informacija bez kojih je nemoguće donositi uspješne poslovne odluke. Poslovni ljudi ga često nazivaju „poslovnim jezikom“ jer im upravo računovodstveni podaci služe za prezentovanje aktivnosti institucije, te za razumijevanje rezultata poslovnih transakcija i tumačenje finansijskog stanja institucije.³

Za bankarsko računovodstvo karakteristično je da obuhvata evidentiranje poslovnih transakcija u vezi sa pribavljanjem i snabdjevanjem privrede i stanovništva potrebnim novcem, izvršenjem međusobnih plaćanja između učesnika u platnom prometu, trgovinom devizama, efektima i slično. Da bi računovodstvo uspjelo da odgovori na zahtjeve koji se pred njega postavljaju potrebno je izvršiti usaglašavanje računovodstvene teorije i prakse, prateći promjene u okruženju, jer uspješnost bankarskog poslovanja zavisi od dnevne ažurnosti bankarskog računovodstva. Da bi se podaci koje bankarsko računovodstvo pruža adekvatno primijenili, neophodno je dobro poznavati poslove koje banka obavlja, način njihovog dokumentovanja i upotrebu različitih bankarskih instrumenata. Upravo od pravilno odabranih, efikasno organizaciono postavljenih i maksimalno iskorištenih raspoloživih sredstava, instrumenata organizacije zavisi i efikasno funkcionisanje i ispunjenje zadataka koji se postavljaju pred računovodstvo.⁴

Standardizacija finansijskih izvještaja banaka je odgovor na zahtjev da se analitičarima omogući poređenje informacija koje pripremaju i objavljaju različite banke, kao i da se omogući statistička obrada podataka iz finansijskih izvještaja. Statističko praćenje podataka i informacija o jednoj banci i poređenje tih podataka za veći broj banaka smatra se najpouzdanim izvorom informacija za ocjenu uspješnosti poslovanja pojedinačne banke.

Podaci iz finansijskih izvještaja bili su osnova za analizu likvidnosti komercijalnih banaka u Republici Srpskoj. Korišteni su agregatni podaci na nivou bankarskog sektora Republike Srpske koje je objavila agencija za bankarstvo Republike Srpske, i to za 2015. godinu. Rad je organizovan na sljedeći način: u prvom dijelu rada date su osnovne informacije o finansijskim izbjegajima banaka, zatim pregled pokazatelja koji su neophodni za analizu likvidnosti banaka i rezultati sprovedene analize. Na kraju rada dati su zaključci i pregled korištene literature.

3 Filipović, I.: *Računovodstvo financijskih institucija*, Sveučilišni studijski centar za stručne studije, Split, 2011., str. 25

4 Gajić, Lj., Medved, I.: *Metodologija računovodstva finansijskih i budžetskih organizacija*, Ekonomski fakultet, Subotica, 2009., str. 9

FINANSIJSKI IZVJEŠTAJI BANAKA

Finansijski izvještaji predstavljaju jednu vrstu putokaza koji ukazuje na poziciju koju su banke i druge finansijske institucije imale u prošlosti, koju imaju u sadašnjosti, kao i u kom pravcu će se kretati u budućnosti.⁵ Struktura i sadržaj finansijskih izvještaja kao i prikazivanje i objelodanjivanje pozicija iz finansijskih izvještaja utvrđena je prema prihvaćenim Međunarodnim računovodstvenim standardima i Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja.

Finansijski izvještaji banaka su pod stalnim i strogim nadzorom. Jedan od ključnih razloga za to je da banke mnogo zavise od otvorenog tržišta radi prikupljanja sredstava koja su im potrebna. Ulazak na otvoreno tržište radi prikupljanja novca podrazumijeva da finansijski izvještaj banke bude predmet najdetaljnijeg ispitivanja od strane investitora u akcije i obveznice, agencija koje vrše procjenu kreditnog rizika, kontrolnih organa i drugih.⁶

Pravilno prikazivanje i tumačenje ovih izvještaja je od velike važnosti za procjenu uspješnosti poslovanja ili ukazivanje na propadanje određene finansijske institucije. Analiza finansijskih izvještaja predstavlja iscrpno istraživanje, kvantificiranje, deskripciju i ocjenu finansijskog statusa i uspješnosti poslovanja institucije.⁷ Analiza finansijskih izvještaja banaka mora biti predmet posebnog i pažljivog razmatranja. Posebnog zato što instrumenti koji se koriste pri analizi bilansa preduzeća nisu u svemu primjenjivi i na banke, a pažljivog zbog potrebe da ona ukaže na stepen izloženosti banke rizicima.⁸

Prema Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja skup finansijskih izvještaja sastoji se od: Izvještaja o finansijskom položaju – bilansa stanja, Izvještaja o ostvarenim rezultatima – bilansa uspjeha, Izvještaja o tokovima gotovine, Izvještaja o promjenama na kapitalu, i Napomena uz finansijske izvještaje.

Svaki od navedenih pojedinačnih izvještaja pruža informacije koje se razlikuju od ostalih, ali su istovremeno svi ti izvještaji uzajamno povezani, jer svaki od njih odražava samo različite aspekte istih poslovnih promjena. Bilans banke je pregled njenih finansijskih pozicija, tj. sredstava u aktivi i obaveza u pasivi, te kapitala kao posebnog oblika izvora sredstava. Najjednostavnije rečeno, banka prima depozite vodeći ih kao obavezu banke i

⁵ Jović, Z.: *Menadžment finansijskih institucija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008., str. 255

⁶ Rose, P., Hudgins, S.: *Bankarski menadžment i finansijske usluge*, Data Status, Beograd, 2005., str. 145

⁷ Stojiljković, M., Krstić, J.: *Finansijska analiza*, Ekonomski fakultet, Niš, 2000., str. 12

⁸ Škarić – Jovanović, K.: „*Finansijski izveštaji kao izvori podataka potrebnih za ocenu boniteta banaka*“, str. 3, dostupno na <http://www.ekof.bg.ac.rs/>, članak preuzet 01.05.2017. god.

daje kredite vodeći ih kao svoja sredstva, oblikujući tako svakodnevno i tačno bilans stanja i bilans uspjeha.⁹

Bilans stanja banke daje trenutnu sliku njenog finansijskog položaja na određeni dan, a prikazuje veličinu i strukturu sredstava i izvora sredstava. Osnovni smisao bilansa stanja banke je da omogući uvid u strukturu i suštinu svakodnevnih, a posebno važnijih poslovnih operacija i poslova banke. To se prvenstveno odnosi na poslove mobilizacije depozita i odobravanja različitih kredita. Pored bilansnih pozicija, u bilansu stanja obuhvaćene su i vanbilansne pozicije koje se odnose na grupu računa poslova u ime i za račun trećih lica, izdate garancije i druga jemstva, jemstva za obaveze i imovina za obezbjeđenje jemstva i preuzete neopozive obaveze. Bilans stanja banke, u kome su pozicije aktive i pasive grupisane po ročnoj strukturi, stvara uslove za ocjenu likvidnosti banke. Pozicije u aktivi banke grupisane su po principu opadajuće likvidnosti, počevši od gotovine, plasmana, ulaganja u hartije od vrijednosti, nematerijalnih ulaganja, poslovnih sredstava, odloženih poreskih sredstava pa sve do gubitka iznosa kapitala. Pozicije u pasivi bilansa stanja grupisane su po principu opadajuće dospjelosti počevši od obaveza prema bankama i klijentima, obaveza za kamate, naknade, hartije od vrijednosti, odloženih poreskih obaveza, pa do kapitala banke.

Bilans uspjeha je računovodstveni izvještaj u kome su iskazani ostvareni prihodi i rashodi banke u određenom obračunskom periodu. Sa stanovišta upravljačkih potreba banke, sastavljanje bilansa uspjeha ima za cilj upoznavanje menadžmenta, borda direktora, akcionara i kontrolnih institucija sa ostvarenim pokazateljima konačnog uspjeha banke za određeni period vremena izraženog u visini ostvarenog profita banke. Ovaj bilans prikazuje finansijski rezultat banke na osnovu komparacije između pozitivnih i negativnih komponenti periodičnog rezultata. Finansijski rezultat je mjera uspješnog ili neuspješnog rada poslovnog sistema banke, kao i njenih organizacionih dijelova. Bilans uspjeha banke omogućava uvid akcionarima banke u njenu zarađivačku sposobnost (profitabilnost), a preko ovog finansijskog izvještaja moguće je definisati obim i kvalitet finansijskog rezultata (dubitka ili gubitka), strukturu i obim prihoda i rashoda banke, kao i uticaj segmenata poslovanja na ostvareni rezultat banke.

Izvještaj o tokovima sredstava (novčanim tokovima) pokazuje izvore i upotrebu sredstava banke za dati vremenski period, odnosno pokazuje tokove gotovine određenog pravnog lica po osnovu poslovnih aktivnosti, investicionih aktivnosti i aktivnosti finansiranja. Ovaj izvještaj pruža informacije koje nisu dostupne ni u bilansu stanja ni u bilansu uspjeha banke, a pokazuje izvore i upotrebu sredstava banke za određeni vremenski period.

⁹ Čurčić, U., Barjaktarović, M.: *Bankarski portfolio menadžment*, Fakultet za trgovinu i bankarstvo „Janićije i Danica Karić“, Univerzitet „Braća Karić“, Beograd, 2008., str. 107

On se sastavlja na osnovu dva uzastopna bilansa stanja, da bi se lakše mogle sagledati promjene stanja na pojedinim pozicijama aktive i pasive banke. Za informacije sadržane u ovom izvještaju zainteresovani su korisnici unutar same banke, prije svega uprava banke, ali i eksterni korisnici, kao što su druge banke, njeni komitenti, centralna banka i drugi. Ukoliko se informacije iz ovog izvještaja adekvatno povežu sa informacijama iz bilansa stanja i bilansa uspjeha, onda one pomažu menadžmentu banke i eksternim korisnicima da dobiju uvid u likvidnost i profitabilnost banke.

Izvještaj o promjenama na kapitalu je finansijski izvještaj koji je prvenstveno namjenjen vlasnicima preduzeća, odnosno akcionarima banke. On pokazuje sve promjene na pojedinačnim stawkama kapitala u određenom periodu, tj. u njemu se mogu sagledati sve promjene koje su nastale po osnovu ulaganja akcionara ili isplate ostvarenog prinosa na kapital (dividende) vlasnicima kapitala.

Napomene uz finansijski izvještaj sadrži dodatne finansijske i nefinansijske podatke koji detaljnije prikazuju iznose prikazane u bilansu stanja i bilansu uspjeha banke. Napomene uz finansijski izvještaj treba da pruže informacije i o specifičnim računovodstvenim politikama koje su odabrane i primjenjene na poslovne promjene i događaje, kao i dodatne informacije koje nisu prikazane u ostalim finansijskim izvještajima.

PRINCIP LIKVIDNOSTI

Likvidnost banke predstavlja sposobnost banke, kao dužnika, da izmiri svoje obaveze o roku njihovog dospjeća. Ova sposobnost predstavlja ključni princip uspješnog i efikasnog poslovanja banke – ona je po svojoj prirodi novčano preduzeće i uspješnost njenog poslovanja, prvenstveno mogućnost obezbjeđenja adekvatnih izvora finansijskih potencijala, zavisi od povjerenja koje privredni subjekti (pravna i fizička lica) imaju u tu banku. Svako neizvršavanje obaveza na vrijeme dovodi do prenošenja negativne informacije velikom brzinom među klijentima banke, ali i van tog skupa, na cijelom finansijском tržištu, pa banka postaje onemogućena da se zadužuje pod povoljnim uslovima kod drugih banaka. U takvim situacijama obično i klijenti zahtijevaju izvršavanje obaveza banke i prije roka dospjeća, bojeći se za svoja uložena sredstva.

Banka je stalno likvidna ukoliko je sposobna da sve svoje novčane obaveze izmiri o roku njihovog dospjeća. To u najvećem dijelu zavisi od pravilnog vođenja depozitne i kreditne funkcije, jer ukoliko su tokovi priliva i odliva sredstava u disparitetu, utoliko je u banci veći rizik od nelikvidnosti. Upravo zbog toga, menadžment banke, u vođenju poslovne politike, treba

poseban značaj dati vođenju depozitnih poslova jer oni predstavljaju značajan dio izvora sredstava banke.¹⁰

Na likvidnost banaka utiču brojni faktori koji mogu izazvati različite varijacije na strani depozitnih izvora i na strani kreditnih plasmana. Ti faktori mogu se svrstati u četiri grupe, i to: oscilacije u ekonomiji, novčane transakcije klijenata, monetarna politika centralne banke i politika likvidnosti poslovne banke.¹¹ Svaki od navedenih faktora podjednako je važan za održanje likvidnosti banke, tako da njen menadžment mora konstantno pratiti i analizirati ove faktore ukoliko želi da održi likvidnost banke. Ukoliko banka ipak dođe u situaciju da nije likvidna, neophodno je da njen menadžment preuzme odgovarajuće mjere za prevazilaženje nelikvidnosti. Te mjere prvenstveno zavise od toga da li je riječ o trenutnoj ili trajnoj nelikvidnosti. Trenutna nelikvidnost najčešće nastaje zbog prisutnog dispariteta između tokova priliva i odliva novčanih sredstava (gotovine), a nelikvidnost trajnog karaktera nastaje kao rezultat insolventnosti banke (nesposobnosti plaćanja obaveza).

Nelikvidnost banke ne mora automatski da znači prestanak njenog rada – postoje određeni bankarski poslovi koji mogu da se obavljaju u tom periodu. Zakon o bankama definisao je da u uslovima nelikvidnosti banka ne može odobravati i puštati u opticaj nove plasmane, odobravati nove garancije, otvarati nove akreditive i vršiti plaćanja sa svog poslovnog računa. Međutim, banka (u uslovima nelikvidnosti) ima pravo da realizuje aktivne bankarske poslove koje je zaključila do dana svoje nelikvidnosti. U tom periodu, ona može da obavlja depozitne poslove, kreditne poslove u zemlji i inostranstvu (uzimanje kredita), devizno – valutne i emisione poslove, te poslove prodaje hartija od vrijednosti.¹²

ANALIZA LIKVIDNOSTI BANAKA

Pitanje likvidnosti banke predstavlja bitnu odrednicu njenog poslovanja jer načelo likvidnosti primarno objašnjava obavezu banke da izmiri dospjelle obaveze. U najvažnije obaveze banke, kroz koje se najčešće ogleda njena likvidnost, ubrajaju se: obaveza da u roku izvršava naloge svojih komitenata koji raspolažu sredstvima na računima koji se vode kod banke, da pušta u tečaj odobrene kredite komitentima, da vraća u određenim rokovima i ratama kredite koje su joj odobrile druge banke u zemlji ili inostranstvu. Ukoliko banka nije u mogućnosti da uredno izmiruje svoje dospjelle obaveze, tada nastaje stanje nelikvidnosti, koje se interventno, u kratkom roku,

10 Vunjak, N., Kovačević, Lj.: *Bankarstvo - bankarski menadžment*, Proleter i Ekonomski fakultet, Bečej, Subotica, 2006., str. 346

11 Komazec, S.: *Bankarski menadžment*, Čigoja štampa, Beograd, 1998., str. 862

12 Vunjak, N., Kovačević, Lj.: *Poslovno bankarstvo*, Proleter i Milen, Bečej, Subotica, 2002., str. 299 - 300

otklanja mjerama novčane intervencije banke, a ukoliko se problem nelikvidnosti banke izražava u dužem roku, tada se iskazuje kao strukturni problem bilansa banke, odnosno kao stanje nesolventnosti banke.

Imajući u vidu makroekonomski značaj likvidnosti bankarskog sektora za stabilnost finansijskog sistema, monetarni i kontrolni državni organi definisali su adekvatne koeficijente za praćenje i kontrolu likvidnosti banaka. Pomoću tih koeficijenata stvaraju se uslovi za „rano upozorenje“ bankama na potencijalni rizik nelikvidnosti.

Indikatori pomoću kojih se prati likvidnost banaka su¹³:

$$l_1 = \frac{\text{ukupni krediti}}{\text{ukupni depoziti}}$$

$$l_2 = \frac{\text{likvidna sredstva}}{\text{depozitni izvori}}$$

$$l_3 = \frac{\text{slobodni depoziti}}{\text{kamatni plasmani}}$$

$$l_4 = \frac{\text{fluktuabilni depoziti}}{\text{kamatonosni plasmani}}$$

$$l_5 = \frac{\text{dugoročni izvori sredstava}}{\text{dugoročni plasmani}}$$

Najčešće je u upotrebi indikator likvidnosti banke praćen preko odnosa ukupnih kredita prema ukupnim depozitim. Niska vrijednost ovog indikatora pokazuje visoku likvidnost i potencijalno nizak profit. Međutim, visoka vrijednost ovog indikatora ukazuje na rizik da bi neke kredite trebalo prodati sa gubitkom, da bi se udovoljilo zahtjevima depozitara. Zbog toga je važan obim likvidne aktive u ukupnoj aktivi bilansa banke, a on se određuje u zavisnosti od stepena sezonskih varijacija depozita, cikličnih oscilacija obima depozita i očekivanog obima traženja kredita od strane komitenata.

Očuvanjem likvidnosti, vremenski i kvantitativno se determiniše i ostvarenje principa sigurnosti i rentabilnosti, jer se postizanjem i očuvanjem potrebnog nivoa likvidnosti optimizuju odnosi između sklonosti banke ka maksimiziranju profita (princip rentabilnosti) i iskazanog prihvatanja rizika (princip sigurnosti). Upravo zbog toga, organi upravljanja banaka moraju u svakom trenutku osposobiti banku da dinamički bilansira priliv i odliv sredstava i da, u isto vrijeme, podstiče njeno rentabilno i sigurno poslovanje.

13 Jović, S.: *Bankarstvo*, Naučna knjiga, Beograd, 1990., str. 251

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je analiza likvidnosti komercijalnih banaka u Republici Srpskoj u 2015. godini. U cilju što kompletnije analize i jednostavnijeg prikazivanja dobijenih rezultata koji se odnose na likvidnost banaka Republike Srpske korištena je stručna literatura i publikacije Agencije za bankarstvo Republike Srpske. U istraživanju su korišteni agregatni podaci na nivou bankarskog sektora, jer pojedinačni podaci za sve komercijalne banke nisu bili dostupni. Prilikom istraživanja korištene su osnovne metode (analitičke i sintetičke), opštenaučne (hipotetičko – deduktivna metoda) i metode prikupljanja podataka (metoda analize sadržaja dokumenata). Rezultati analize likvidnosti komercijalnih banaka u Republici Srpskoj trebali bi dati doprinos za dalji razvoj i modernizaciju bankarstva, tako da se ono po svojoj strukturi, organizaciji, funkcionisanju i tehničko – tehnološkoj opremljenosti približi modelima svjetskog bankarstva.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Bankarski sektor Republike Srpske je, zaključno sa 31.12.2015. godine, činilo devet banaka koje su poslovale preko mreže od 336 organizacionih dijelova. U komercijalnim bankama tokom 2015. godine bilo je zaposleno 3.236 što je za 23 radnika ili 1% više nego na kraju prethodne godine. Ukupna bilansna suma na kraju 2015. godine iznosila je 7.561,3 miliona KM, a sastojala se od bilanske aktive u iznosu od 6.636 miliona KM i vanbilansne aktive u iznosu od 925,3 miliona KM.

Na kraju 2015. godine šest banaka je iskazalo pozitivan finansijski rezultat u ukupnom iznosu od 59,5 miliona KM, a tri banke su iskazale negativan finansijski rezultat u ukupnom iznosu od 145,5 miliona KM. Finansijski rezultati komercijalnih banaka odredili su finansijski rezultat na nivou bankarskog sektora, koji je poslovnu 2015. godinu završio sa negativnim finansijskim rezultatom (gubitkom) u iznosu od 85,9 miliona KM. Negativan finansijski rezultat u velikoj mjeri je uticao na profitabilnost bankarskog sektora.

Odgovornost za provođenje politike likvidnosti i obezbjeđivanje sposobnosti banke da bez odlaganja izvršava obaveze na dan dospjeća je na menadžmentu banke i organima koji upravljaju bankom. Na likvidnost banaka u Republici Srpskoj značajan uticaj ima i strogo postavljen regulatorni okvir za održavanje i planiranje likvidnosti, čije je poštovanje pod stalnim nadzrom Agencije za bankarstvo Republike Srpske.

Zbog uticaja svjetske ekonomске krize fokus banaka bio je usmjeren na strogo držanje pod kontrolom tekuće likvidnosti i povećanje stepena opreznosti kod planiranja buduće pozicije likvidnosti u uslovima pogoršanja

naplativosti kredita, odnosno pogoršanja kvaliteta aktive komercijalnih banaka. Sve banke su kontinuirano ispunjavale zadate uslove održavanja pozicije likvidnosti, odnosno držanja propisanog dnevnog iznosa novčanih sredstava od 5% i dekadnog iznosa novčanih sredstava od 10% u odnosu na kratkoročne izvore, a to potvrđuju podaci koji su dati u tabeli 1. Takođe, banke su ispunjavale obavezu održavanja nivoa obavezne rezerve u okviru računa rezervi kod Centralne banke BiH.

Tabela 1: Prosječno dnevno stanje i dekadni prosjek novčanih sredstava komercijalnih banaka

(u 000 KM)

R.B.	OPIS	31.12.2014.	31.12.2015.	INDEKS
1	2	3	4	5=4/3
1.	Prosječno dnevno stanje novčanih sredstava	1.472.762	1.373.253	93
2.	Najniže ukupno dnevno stanje novčanih sredstava	1.331.471	1.266.317	95
3.	Kratkoročni izvori sredstava	2.560.287	2.849.544	111
4.	Iznos obaveze			
4.1.	Dekadni prosjek 10% od tačke 3.	256.029	284.954	111
4.2.	Dnevni minimum 5% od tačke 3.	128.014	142.477	111
5.	Ispunjene obaveze – dekadni prosjek			
5.1.	Višak / manjak (1 – 4.1.)	1.216.733	1.088.299	89
6.	Ispunjene obaveze – dnevni minimum			
6.1.	Višak / manjak (2 – 4.2.)	1.203.457	1.123.840	93

Izvor: Obradeno na osnovu Izvještaja Agencije za bankarstvo RS o stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske za period 01.01.2015. – 31.12.2015. godine

Podaci pokazuju da su sve komercijalne banke u Republici Srpskoj u toku 2015. godine kontinuirano ispunjavale zadate uslove za održavanje pozicije likvidnosti, odnosno osržavanja novčanih sredstava iznad propisanog minimalnog dnevnog iznosa novčanih sredstava od 5% (višak od 1.123,8 miliona KM, sa stopom pada od 7% u odnosu na kraj 2014. godine) i održavanja dekadnog iznosa novčanih sredstava iznad 10% (višak od 1.088,3 miliona KM sa stopom pada od 11% u odnosu na kraj prethodne godine), a sve u osnosu na kratkoročne izvore.

Koefficijenti likvidnosti komercijalnih banaka u Republici Srpskoj dati su u tabeli 2.

Tabela 2: Koeficijenti likvidnosti banaka Republike Srpske¹⁴

R.B.	OPIS	31.12.2014.	(u 000 KM) 31.12.2015.
1.	Kratkoročna aktiva /	2.495.353	2.496.159
	Kratkoročna pasiva	2.740.057	2.627.909
	%	91,1	95,0
2.	Kratkoročna aktiva /	2.495.353	2.496.159
	Ukupna aktiva	6.729.751	6.594.649
	%	37,1	37,9
3.	Kratkoročna pasiva /	2.740.057	2.627.909
	Ukupna aktiva	6.729.751	6.594.649
	%	40,7	39,8
4.	Neto krediti /	4.459.077	4.332.920
	Depoziti	4.765.833	4.795.897
	%	93,6	90,3
5.	Neto krediti i preuzete finansijske obaveze akreditivni /	4.461.395	4.337.269
	Ukupna aktiva	6.729.751	6.594.649
	%	66,3	65,8

Izvor: Obradeno na osnovu Izvještaja Agencije za bankarstvo RS o stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske za period 01.01.2015. – 31.12.2015. godine

Analiza koeficijenata likvidnosti ukazuje na izvjesno slabljenje likvidne pozicije komercijalnih banaka tokom 2015. godine. Iako su evidentni određeni trendovi pada u odnosu na 2014. godinu, likvidnost bankarskog sektora Republike Srpske je zadovoljavajuća, a banke su ispunjavale sve zadane parametre likvidnosti. Na osnovu svega navedenog, može se konstatovati da je bankarski sektor Republike Srpske u 2015. godini održao likvidnost, te bio sposoban da uzvršava sve obaveze u roku dospjeća.

Ročna usklađenost finansijske aktive i pasive mjerena po preostalom roku dospjeća za vremenski period 1- 30 dana, 1 – 90 dana i 1 – 180 dana je u propisanim okvirima, a svako ozbiljnije narušavanje ročne usklađenosti moglo bi dovesti do problema održavanja likvidnosti, te bi moglo pogoršati ukupno finansijsko stanje banaka.

ZAKLJUČAK

Cilj poslovanja svakog pravnog subjekta, pa tako i komercijalnih banaka, je razvoj i opstanak na tržištu, te je zbog toga njim potrebno pravilno upravljati. Za pravilno upravljanje potrebne su informacije, a znatan broj tih informacija obrađuje se u računovodstvu i prikazuje u finansijskim izvješta-

14 Koeficijenti su radeni na bazi prosječnog stanja

jima. Sami po sebi, finansijski izvještaji su značajan izvor informacija, ali da bi njihova upotrebljivost bila veća, potrebno ih je analizirati.

Analizom finansijskih izvještaja informacije se pretvaraju u jasnu i sažetu cjelinu koja je pogodna za donošenje poslovnih odluka. Za potrebe analize poslovanja banaka, uobičajeno je da se koristi racio analiza i to analiza likvidnosti, profitabilnosti, rentabilnosti, aktivnosti i finansijske stabilnosti. Finansijski izvještaji predstavljaju najefikasniji način da se subjektima koji se nalaze izvan banke periodično prikažu informacije koje su skupljene i obrađene u računovodstvenom sistemu.

U radu je, na osnovu finansijskih izvještaja, izvršena analiza likvidnosti komercijalnih banaka u Republici Srpskoj. Analiza je pokazala da je bankarski sektor Republike Srpske likvidan, odnosno komercijalne banke su bile sposobne da izvršavaju svoje obaveze u roku njihovog dospjeća tokom čitave 2015. godine. Takođe, analiza je pokazala da su pokazatelji likvidnosti na kraju 2015. godine malo pogoršani u odnosu na kraj 2014. godine, ali ipak likvidnost bankarskog sektora bila je na zadovoljavajućem nivou.

LITERATURA

1. Agencija za bankarstvo Republike Srbije: Izvještaj o stanju u bankarskom sistemu Republike Srbije za period 01.01.2015. – 31.12.2015., Banja Luka, 2016.
2. Ćurčić, U., Barjaktarović, M.: *Bankarski portfolio menadžment*, Fakultet za trgovinu i bankarstvo „Janićije i Danica Karić“, Univerzitet „Braća Karić“, Beograd, 2008.
3. Filipović, I.: *Računovodstvo finansijskih institucija*, Sveučilišni studijski centar za stručne studije, Split, 2011.
4. Gajić, Lj., Medved, I.: *Metodologija računovodstva finansijskih i budžetskih organizacija*, Ekonomski fakultet, Subotica, 2009.
5. Jović, S.: *Bankarstvo*, Naučna knjiga, Beograd, 1990.
6. Jović, Z.: *Menadžment finansijskih institucija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
7. Komazec, S.: *Bankarski menadžment*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.
8. Rose, P., Hudgins, S.: *Bankarski menadžment i finansijske usluge*, Data Status, Beograd, 2005.
9. Stojiljković, M., Krstić, J.: *Finansijska analiza*, Ekonomski fakultet, Niš, 2000.
10. Škarić – Jovanović, K.: „*Finansijski izveštaji kao izvori podataka potrebnih za ocenu bočnog profita banaka*“, dostupno na <http://www.ekof.bg.ac.rs/>
11. Vunjak, N., Kovačević, Lj.: *Bankarstvo - bankarski menadžment*, Proleter i Ekonomski fakultet, Bečeј, Subotica, 2006.
12. Vunjak, N., Kovačević, Lj.: *Poslovno bankarstvo*, Proleter i Milen, Bečeј, Subotica, 2002.

INTERNACIONALIZACIJA KAPITALA I PROIZVODNJE I MULTINACIONALNE KORPORACIJE

Željka Mihaljčić Marić¹

Sažetak

Procesi tranzicije i otvaranja Bosne i Hercegovina prema svijetu, doveli su do većeg prisustva transnacionalnih korporacija u domaćoj privredi. Ulazeći na domaće tržište velike svjetske kompanije donose i sve karakteristike tržišne strukture, koja postoji u svijetu. Uključivanjem u globalne ekonomski procese, domaće tržište dobija sve karakteristike svjetskog tržišta koje je karakteristično po određenom stepenu ograničenosti. Na taj način, konkurenčija koja postoji između velikih transnacionalnih kompanija na globalnom nivou se prenosi i na tržište BiH sa svim svojim implikacijama. Cilj rada je utvrditi koliki je uticaj multinacionalnih kompanija na prostoru nacionalne ekonomije. Rezultati ukazuju da veći obim ulaganja unapređuje osnovne performanse preduzeća kroz veći obim proizvodnje, bolji kvalitet proizvoda i profitabilnije poslovanje.

Ključne riječi: multinacionalna kompanija, kapital, proizvodnja, privatizacija.

UVOD

Savremenu privedu karakteriše visok stepen ograničenosti tržišta. Tome su najviše doprinjeli procesi globalizacije, razvoja informacionih tehnologija i visok stepen deregulacije privrednih aktivnosti. Nosioci svjetskog procesa globalizacije su transnacionalne korporacije koje ulaskom na tržišta nacionalnih ekonomija prenose određeni stepen ograničenosti svjetskog tržišta na ekonomije u koje ulaze.

Jedan od takvih primjera jeste tržište Bosne i Hercegovine, koje je po svom apsorpcionom i geografskom opsegu malo tako da ograničenost do datno dobija na značaju.

Multinacionalne kompanije svjetsko tržište posmatraju kao jedinstvenu cjelinu. Za ovaj oblik internacionalizacije poslovnih aktivnosti koriste se ter-

¹ mihaljiczeljka@yahoo.com

mini multinacionalna kompanija (engl. *Multinational Company*), zatim „transnacionalna kompanija“, „internacionalna kompanija“, „supranacionalna kompanija“ i sl.²

Transnacionalna kompanija je kolokvijalni izraz kojim se označava veći broj preduzeća koja mogu biti u privatnom, državnom ili mješovitom vlasništvu, imaju sjedišta u različitim državama, tako su povezana da pojedina preduzeća mogu bitno uticati na poslovanje drugih preduzeća i raspolažu zajedničkim znanjem i sredstvima.

Formalno i pravno to su samostalna i odvojena, ali ekonomski međusobno povezana preduzeća koja su podvrgnuta jedinstvenom rukovođenju. Ukratko, transnacionalne kompanije su udruženja monopolskog kapitala u kojima se udruženi kapital vlasnika kapitala jedne zemlje ulaže u privredu dve ili više stranih zemalja radi obavljanja proizvodne, uslužne, istraživačke, tgovinske i finansijske aktivnosti usmjerene ka sticanju profit-a i ekstraprofita.

Multinacionalne kompanije su takođe udruženja monopolskog kapitala u kojem se udružuje kapital vlasnika kapitala dveju ili više zemalja radi ulaganja u privrede zemalja koje ne raspolažu dovoljnim sredstvima za eksploraciju svojih prirodnih bogatstava i svojih komparativnih prednosti u procesu reprodukcije.

U konceptu multinacionalne kompanije je strategija da se inostrane investicije plasiraju umjesto u obliku zajmovnog kapitala (indirektno finansiranje) u vidu preduzetničkog noslovnog kapitala (direktno poslovno ulaganje-investiranje). U odnosu ka kartele i trustove, multinacionalne kompanije su kompletniji, konsolidovaniji i stabilniji oblik poslovnog angažovalja kapitala.

Osnovna snaga multinacionalnih kompanija proizilazi iz ogromnih finansijskih sredstava, velikih operativnih monetarnih rezervi i razgranatoj mreži poslovnih jedinica i partnerstava širom svijeta.

Raspolažući sa milijardskim sredstvima (u dolarima) likvidnih sredstava u raznim vrstama konvertibilnih deviza, one mogu prema konkretnoj potrebi prenosići devizna finansijska sredstva u sve dijelove svijeta, preko svjetskih finansijskih tržišta osigurati rješenje svojih finansijskih problema. To im daje posebnu snagu na svjetskom finansijskom tržištu koja prelazi i velike mogućnosti centralnih banaka vodećih razvijenih zemalja.

Multinacionalne kompanije su ekonomski džinovi koji imaju izuzetno važan značaj za pojedine nacionalne privrede kao i za svjetsku privrednu u cjelini. Tri stotine pedeset najvećih multinacionalnih kompanija predstavljaju kičmu svjetskog kapitala. Udio multinacionalnih kompanija u svjetskom izvozu se cijeni na oko 1/4 vrijednosti svjetskog godišnjeg izvoza. Veoma je

² Acin Sigulinski, S., *Međunarodno poslovanje*, Pigmalion, Novi Sad, 2013, str. 45.

razvijena intrakompanijska trgovina, što predstavlja važnu okolnost pri ocjenjivanju sgrukture i tokova međunarodne trgovine, cirkulacije novih tehnologija i novih proizvoda.

U svijetu danas postoje multinacionalne kompanije i vertikalnog i horizontalnog tipa i povezanosti. Za multinacionalne kompanije kao preduzeća s velikom koncentracijom kapitala i radne snage, izuzetno je važna dobra organizacija vlasti i proizvodnje.

Multinacionalne kompanije temelje svoju proizvodnju na primjeni visoke tehnologije i relativno jeftinoj radnoj snazi. Razvoj tehnike i tehnologije omogućava im da dijelove nekog konačnog proizvoda proizvode na raznim stranama svijeta tj. u zemljama u kojima je to najjeftinije. Za sastavljanje konačnog (finalnog) proizvoda takođe se odabiraju zemlje koje imaju najpovoljniju lokaciju tj. gdje je to najučinkovitije(najefektnije). Da multinacionalne kompanije imaju važnu ulogu u ekonomiji svijeta govori i podatak da je 80-ih godina 20. vijeka u njima proizvedeno 25% svjetskih industrijskih proizvoda, dok današnje multinacionalne kompanije ostvaruju ili nadziru 42% vrijednosti svjetske trgovine.

Multinacionalne kompanije najveći udio imaju u hemijskoj, elektrotehničkoj i automobilskoj industriji. Većina multinacionalnih kompanija ostvara godišnju zaradu koja je često veća od prihoda pojedinih zemalja svijeta što im daje političku i ekonomsku moć, tj. omogućuju im da utiču na donošenje određenih zakona, naravno u svoju korist.

Broj multinacionalnih kompanija stalno se povećava, a onih koje ostvaruju ukupni godišnji promet veći od 100 miliona američkih dolara već ima preko 1200. Početkom 90-tih godina 20. vijeka u svijetu je poslovalo oko 37.000 multinacionalnih kompanija koje su imale oko 170.000 podružnica ili ćerki kompanija, a 2003. godine oko 40.000 multinacionalnih kompanija sa oko 280.000 hiljada podružnica, što je prosječno 7 podružnica po jednoj kompaniji. Njihov prostorni raspored tj. sjedišta multinacionalnih kompanija vrlo su neravnomjerno raspoređena i nalaze se u privredno najrazvijenijim dijelovima svijeta.

Najviše multinacionalnih kompanija svoja sjedišta imaju u SAD-u, Kanadi, Japanu, razvijenim evropskim zemljama i Australiji. Od 500 najvećih multinacionalnih kompanija, njih 53% nalazi se u SAD-u i Japanu, a ostale su u Njemačkoj, Velikoj Britaniji, Italiji, Kanadi, Holandiji i Australiji. Budući da posluju van granica matične zemlje, zapošljavaju i veliki udio stranih radnika.

Efekti koji nastaju ulaskom multinacionalnih kompanija i njihovim direktnim investicijama u zemlje u razvoju različiti su u zavisnosti od toga koliko je zemlja domaćin sposobna da ih iskoristi.

Jedna od sigurno najvrednijih vlasničkih prednosti multinacionalnih kompanija je tehnologija. Druge su marka (brend), specijalizovane vještine, mogućnost organizovanja i integrisanja proizvodnje po raznim zemljama, stvaranje mreže marketinga, ili privilegovan pristup tržištu nevlasničkih prednosti (fondovima, opremi i sl.). Uzete zajedno, ove prednosti znače da multinacionalna kompanija može značajno da doprinese razvoju zemlje domaćina – ako zemlja domaćin može da je navede da transferiše svoje prednosti u adekvatnim oblicima i da ima sposobnosti da ih dobro iskoristi.³

Priliv stranih direktnih investicija (skr. SDI), na prvom mjestu, podiže nivo investicione i opšte ekonomске aktivnosti u nekoj zemlji ili regionu. Direktne posljedice su rast obima proizvodnje ili usluga, i najčešće ali ne obavezno, rast zaposlenosti.

Najznačajniji efekti nastali uticajem multinacionalnih kompanija mogu se prikazati kroz kapital i tehnologiju gdje multinacionalne kompanije donose finansijske resurse u zemlju domaćina. Strani prilivi su mnogo stabilniji i lakše ih je servisirati nego komercijalne dugove ili portfolio investicije.

Priliv kapitala je ujedno i osnovni motiv za zemlje u razvoju koje najviše problema imaju upravo u domenu niske i nedovoljne domaće štednje i domaćih investicija. Isto tako, multinacionalne kompanije mogu da donesu modernu tehnologiju, koja nije dostupna kada nema SDI, i mogu da povećaju efikasnost korišćenja postojeće tehnologije. One mogu da prilagode tehnologiju lokalnim uslovima, koristeći njihovo iskustvo u drugim zemljama. Takođe, u nekim slučajevima, mogu da postave lokalne istraživačko-razvojne kapacitete, da stimulišu tehničku efikasnost i tehničke promjene u lokalnim preduzećima, dobavljačima, klijentima i konkurentima, obezbeđujući im pomoći, služeći im kao model, ili intenziviranjem konkurenциje. Međutim, u praksi nisu dostignute sve prednosti u pogledu tehnologija. SDI u najnovije tehnologije su retke i ograničene na nekoliko firmi kao što je npr. Nokia ili Ericsson, a prelivanje tehnologija i znanja je ograničenog obima, kako zbog toga što su investicije plasirane u stare tehnologije, tako i zbog ograničene receptivne sposobnosti lokalnih firmi.

Kako preduzeća u BiH, pogodena efektima ekonomске i finansijske krize, nastoje iznaći načine za prevazilaženje poteškoća u poslovanju i razvoju, dolazi do porasta zahtjeva domaćih privrednih subjekata za finansijskim sredstvima i kapitalom iz multinacionalnih kompanija i autonomnih investicionih fondova. Sa druge strane, cijena faktora proizvodnje i finansijskih

³ Grubor, M., *Uticaj stranih direktnih investicija na poslovanja preduzeća*, časopis Industrija br. 3-4, 2003, str. 110.

instrumenata na tržištima kapitala u BiH, prodaja cijelih preduzeća ili njihovih dijelova zbog neminovnosti restrukturiranja, stvara povoljnu poslovnu priliku za strateške investitore koji imaju na raspolaganju dovoljna finansijska sredstva.

METODOLOGIJA RADA

Problematika koja je predmet ovog rada zbog svoje specifičnosti i osnovnih karakteristika zahtjeva primjenu brojnih naučnih metoda i istraživačkih tehnika. Prilikom izrade rada primjenjene su metode: analize, sinteze, deskriptivne i statističke metode. Koristiće se konkretizacija i retrospektivna analiza. Primjenom ovih metoda dobijena je kompaktna cijelina u kojoj je prikazana internacionalizacija kapitala i proizvodnje i multinacionalne korporacije.

Podaci za potrebe ovog rada su obezbijeđeni od strane Ministarstva vanjske/spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH⁴ u sklopu godišnjih i kvartalnih pregleda, Agencije za statistiku BiH⁵, te Agencije za unapređenje stranih investicija u BiH.⁶

Multinacionalne kompanije kupovinom preduzeća u Bosni i Hercegovini ostvaruju svoj strateški interes da se dugoročno pozicioniraju na tržištu (npr. Coca cola). Da bi ostvarili definisane ciljeve, oni ne samo da vrše ulaganje u kupovinu preduzeća, već mijenjaju i organizaciju i prilagođavaju je standardima koji važe za matičnu kompaniju. Kupljena preduzeća tako postaju dio transnacionalnih kompanija, pokazujući veću efikasnost u poslovanju i bolje rezultate na tržištu. Ovakvim procesom smanjuje se broj zaposlenih, povećanjem produktivnosti i rastom realnih zarada radnika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

BiH dijeli iskustvo ostalih tranzisionih zemalja: efekti dosadašnjeg priliva stranih direktnih investicija su proporcionalni njihovom skromnom obimu. Strane direktne investicije su pratile proces privatizacije, i u najvećem dijelu plasirane u preuzimanje postojećih firmi.

Svjedočenja ili „uspješne priče“ stranih ulagača potvrđuju da je BiH povoljna destinacija za strana ulaganja, te da treba biti optimističan u pogledu priliva direktnih stranih ulaganja u narednom periodu. Očekivanja o povećanju nivoa stranih ulaganja bazirana su na mogućnostima za ulaganje, planu privatizacije strateških kompanija, izraženom interesu potencijalnih ulagača, kao i projektima koji su u fazi realizacije. Prema podacima Centralne

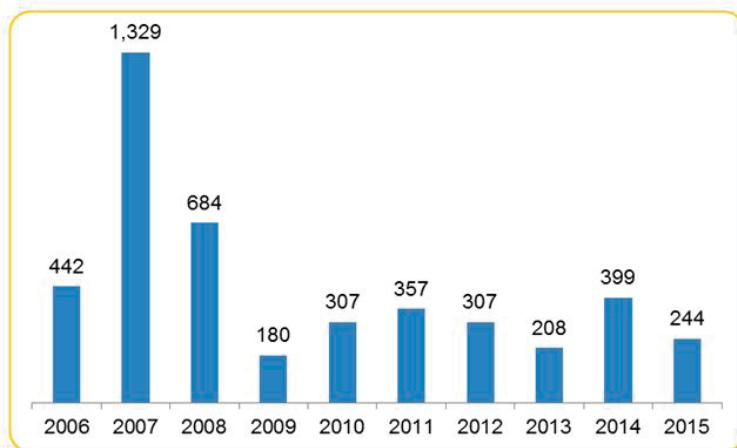
⁴ www.mvteo.gov.ba

⁵ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Saopštenje: Nauka, tehnologija i inovacije, Inovativne aktivnosti preduzeća*, 2012-2014, Sarajevo, 2016.

⁶ <http://www.fipa.gov.ba/>

banke BiH iz jula 2016. godine, ukupno stanje direktnih stranih ulaganja (DSU), na dan 31. 12. 2015. godine, u BiH iznosi 12,201 milion KM ili 12.2 milijardi KM (6,238 miliona evra ili 6.2 milijardi evra).

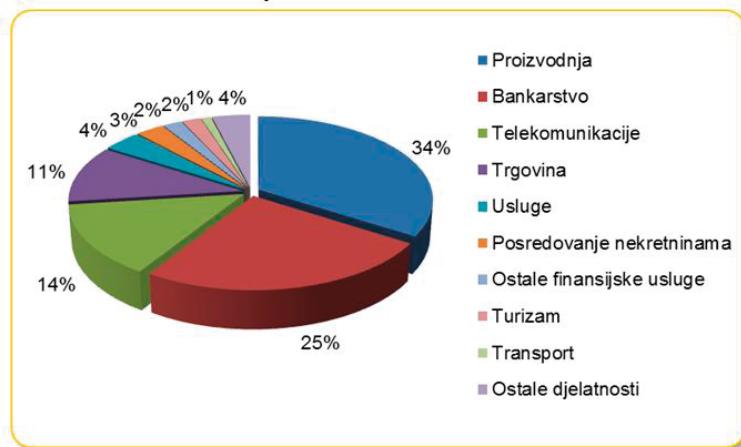
Slika 1. Tokovi DSU u Bosni i Hercegovini, po godinama, milioni evra⁷

Bosna i Hercegovina je, zahvaljujući privatizaciji velikih državnih preduzeća, u 2007. godini imala priliv DSU od 1.3 milijarde evra, što je najveći godišnji iznos zabilježen u posljednjih dvadeset godina. U 2008. godini priliv DSU od 684 miliona evra, bez očekivane privatizacije, može se smatrati zadovoljavajućim, naročito ako se uzme u obzir njegova pozitivna struktura (ulaganje u proizvodni sektor i visoko učešće *greenfield* ulaganja)

Zahvaljujući dobroj reputaciji i dugoj industrijskoj tradiciji u BiH, najznačajniji iznos direktnih stranih ulaganja (DSU) je uložen u sektor proizvodnje (34%). Značajan udio u okviru ukupnog priliva direktnih stranih ulaganja imao je i bankarski sektor (25%).

⁷ Centralna banka BiH, Tokovi DSU, juli 2016.

Slika 2. Stanje DSU po sektorima maj 1994 – decembar 2015.⁸

Dosadašnji efekti priliva stranih investicija na srpsko tržište i privedu su:

- Kupovina tržišta prije nego kupovina proizvodnih kapaciteta,
- Distorzije tržišta (oligopoli u veletrgovini i lancima hipermarketa, bankarstvu, proizvodnji cigareta, piva, kafe, mlijeka i mlečnih proizvoda; monopol u proizvodnji čelika), ali i određen rast konkurenциje,
- Povećanje izvoza, ali i uvoza,
- Počeci greenfield stranih direktnih investicija orijentisanih na izvoz na treća tržišta,
- Preuzimanje menadžerskih znanja od strane uspješnijih domaćih firmi

Na ovom mjestu dat je detaljniji osvrt na vrijednost prodaje/isporuke industrijskih proizvoda po vrsti proizvodnje, entitetima i godinama.

Vlastita proizvodnja (0) predstavlja proizvodnju koju obavlja jedinica posmatranja (preduzeće/lokalna jedinica) za vlastiti račun koristeći kupljene ili vlastite sirovine. Vlasnik gotovog proizvoda je jedinica posmatranja i ona sama prodaje svoje proizvode na tržištu.

Proizvodnja po ugovoru (1) je ugovorni odnos između Naručioca i Izvršioca i predstavlja proizvodnju koja se obavlja onda kada poslovni subjekat na osnovu ugovora, od sirovina čiji je vlasnik naručilac, proizvodi ili preradi određeni proizvod definisan Nomenklaturom industrijskih proizvoda BiH 2010.

8 Izvor: Centralna banka BiH

Vrijednost prodaje i naknade predstavlja ukupnu vrijednost proizvoda koji su bilo kada proizvedeni, na osnovu vlastite proizvodnje (0) ili proizvodnje po ugovoru (1), a koji su prodati (fakturisani) u izvještajnoj godini.

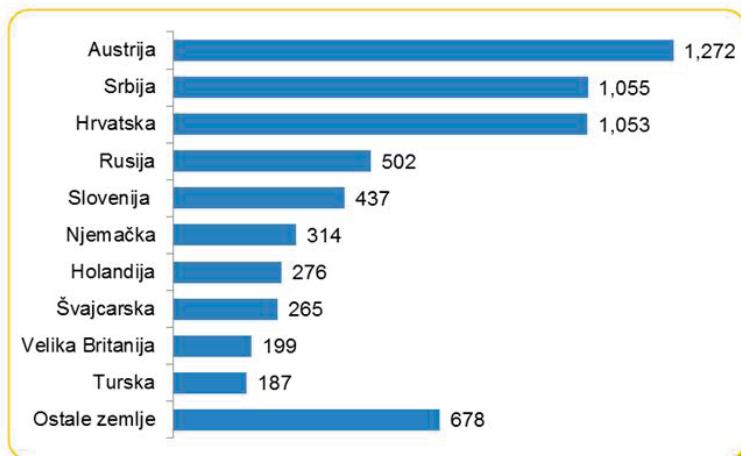
Tabela 1. Vrijednost prodaje/isporuke industrijskih proizvoda po vrsti proizvodnje, entitetima i godinama, 2009-2013. u milionima KM⁹

Vrsta proizvodnje	Region	Godine		
		2009	2010	2011
Vlastita proizvodnja (0) Vrijednost prodaje	BiH	7.423,1	8.627,1	9.850,8
	FBiH	5.104,2	5.883,0	6.600,8
	RS	2.260,7	2.667,8	2.971,2
	BD	58,2	76,3	278,8
Proizvodnja po ugovoru (1) Vrijednost naknade	BiH	323,2	350,9	383,1
	FBiH	151,2	144,6	155,7
	RS	171,2	206,3	227,3
	BD	0,7	0,0	0,0
Ukupna proizvodnja (0+1) Vrijednost prodaje i vrijednost naknade	BiH	7.746,3	8.978,0	10.233,9
	FBiH	5.255,4	6.027,6	6.756,6
	RS	2.431,9	2.874,1	3.198,5
	BD	59,0	76,3	278,8

Vrsta proizvodnje	Region	Godine			
		2012	2013	2014	2015
Vlastita proizvodnja (0) Vrijednost prodaje	BiH	10.717,4	12.206,0	13.045,4	13.357,6
	FBiH	6.215,6	7.129,0	7.870,3	8.362,0
	RS	4.240,7	4.688,0	4.936,6	4.629,1
	BD	261,0	389,0	238,5	366,5
Proizvodnja po ugovoru (1) Vrijednost naknade	BiH	303,3	402,0	500,6	541,7
	FBiH	181,9	229,0	293,9	332,5
	RS	121,5	142,0	176,4	174,5
	BD	0,0	31,0	30,4	34,7
Ukupna proizvodnja (0+1) Vrijednost prodaje i vrijednost naknade	BiH	11.020,7	12.608,0	13.546,0	13.899,4
	FBiH	6.397,5	7.358,0	8.164,2	8.694,5
	RS	4.362,2	4.830,0	5.112,9	4.803,6
	BD	261,0	420,0	268,9	401,2

Najveći broj stranih investitora u BiH potiče iz zemalja Evropske Unije. U periodu od 2000. godine, tri petine svih SDI u novcu vode porijeklo iz zemalja Evropske unije, što ukazuje na izuzetno značajnu ulogu evropskih investitora u dosadašnjem periodu

⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Sarajevo, 2016, str. 65.

Slika 3. Najznačajnije zemlje ulagači u BiH, maj 1994 - decembar 2015.¹⁰

Prema ukupnim ulaganjima od 1994. do decembra 2015. (ukupan iznos ulaganja 6.2 milijarde evra), zemlja koja je investirala najviše je Republika Austrija sa 1.3 milijarde evra, zatim slijede Srbija i Hrvatska sa po 1.1 milion evra i Rusija sa 502 miliona evra.¹¹

Kako je već navedeno, osnovni razlozi ulaganja sredstava multinacionalnih kompanija u zemlje u razvoju jesu niži troškovi poslovanja, jeftina i sposobna radna snaga, manji broj zakonskih ograničenja, npr. u domenu zaštite životne sredine, bliži i jednostavniji pristup i iskorišćavanje ograničenih prirodnih resursa, prodor na nova tržišta, odnosno, želja za bržim i jeftinijim rastom i razvojem. U skladu sa tim neophodno je dati i odgovor na pitanje kakvo je stanje u BiH i koje su to prednosti koje bi multinacionalne kompanije ostvarile direktnim investicijama u nacionalnu ekonomiju. Ključne prednosti BiH podrazumijevaju:

- Prirodne i ljudske potencijale i komparativne prednosti za proizvodnju poljoprivrednih i šumarskih proizvoda, superiornih po pitanju kvaliteta i cijene.
- Nižu cijenu rada zanatlija i kvalifikovanih radnika, kao i lica koja se nalaze na rukovodećim položajima.
- Zahvaljujući odabranom metodu privatizacije (prodaja firmi putem tendera i aukcija), BiH prolazi kroz tranziciju uz rastući priliv stranih direktnih investicija. Priliv investicija u BiH značajno raste nakon 2007. godine, dostigavši najprije zahvaljujući dolasku velikih multinacionalnih kompanija poput: Filip Morisa, Atlantik grupe, a zatim i drugim dolascima.

10 Centralna banka BiH

11 Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini, *Direktna strana ulaganja (DSU) – stanje i performanse*, dostupno na: <http://www.fipa.gov.ba/>

Osim prodaje domaćih firmi u procesu privatizacije, sve su prisutnije i greenfield investicije, koje je po definiciji teže privući u zemlju sve dok se ne kreira privredni ambijent koji podrazumijeva manji rizik investiranja i veću transparentnost poslovanja. Iako nijedan oblik stranih investicija nije inferioran u odnosu na druge, greenfield investicije nose jednu prednost koja se kod drugih oblika manje uočava – ove investicije imaju najveći uticaj na rast zaposlenosti.

DISKUSIJA

Prema predstavljenim rezultatima istraživanja Agencije za statistiku BiH, možemo utvrditi da privredni razvoj većine zemalja u tranziciji, pa i BiH, zasniva se na prilivu inostranog kapitala. SDI predstavljaju jedan od najznačajnijih faktora ekonomskog oporavka i daljeg rasta i razvoja bh privrede. Nakon dugog perioda ekonomskih sankcija i samostalnog pristupa razvoju, početkom novog milenijuma u BiH se stvaraju uslovi za saradnju sa međunarodnim ekonomskim i finansijskim institucijama i priliv inostranog kapitala.

Kako bh privreda kao i većinu tranzisionih privreda karakteriše prezaduženost, niska stopa domaće štednje, nedovoljna akumulativna sposobnost i nerazvijeno finansijsko tržište, SDI su svakako imale mnogo veći značaj za pokretanje privrednog rasta i razvoja u odnosu na ostale oblike kretanja dugoročnog kapitala – kredite i portfolio investicije.

Pored toga, značaj stranih direktnih investicija se ogleda i u tome što pozitivno utiču na odvijanje reformskih procesa, prije svega privatizacije državnih i društvenih preduzeća, i podizanje konkurentnosti nacionalne privrede na svjetskom tržištu.

Strategije koje multinacionalne kompanije primjenjuju kako bi ušle na domaće tržište, slične su onim koje sprovode na svjetskom tržištu, prilikom ulaska u neku novu nacionalnu privredu. Kompanije posmatraju BH tržište kao integralni dio evropskog i svjetskog tržišta.

Prilikom ulaska na novo tržište, multinacionalne kompanije se opredjeljuju za neku od sljedećih strategija¹²:

- Različiti oblici ugovorne saradnje. Strane kompanije sa domaćim preduzećima sklapaju ugovore o prenosu prava korišćenja patenata, licenci i franšize, zatim o proizvodnji ili sklapanju proizvoda, zajedničkom istraživanju i razvoju, pružanju konsultantskih usluga i sl.
- Inostrane kompanije mogu ući na domaće tržište i preko različitih oblika zajedničkog ulaganja (*joint venture*¹³). Zajedničko ulaganje jeste partnerstvo domaće i strane firme u kome oba partnera ulažu novac ili drugi oblik imo-

12 Svetličić, M., *Zlatne niti transnacionalnih preduzeća* Ekonomika, Beograd, 1986, str. 91. str 409.

13 Zajednički poduhvat

vine i dijele vlasništvo i kontrolu u srazmjeri sa njihovim ulaganjem. Ovakav aranžman može da se odnosi samo na zemlju domaćina ili na cijelokupan geografski region koji obuhvata više zemalja.

- Akvizicija domaćih preduzeća. Ovo je jedan od načina da domaća preduzeća postanu dio multinacionalne kompanije. Ona se najčešće koristi u uslovima kada su barijere za ulazak na domaće tržište velike i nepremostive za multinacionalnu kompaniju i kada su drugačiji oblici ulaska ekonomski manje isplativi od akvizicije.

Akvizicije mogu biti prijateljske i neprijateljske. Prijateljska akvizicija jeste ona kod koje domaća kompanija (njeni vlasnici) dobrovoljno pristaje da postane dio veće inostrane kompanije, dok neprijateljska akvizicija podrazumijeva situaciju gdje domaća kompanija bez sopstvene saglasnosti (bez želje vlasnika) postaje dio inostrane kompanije. Neprijateljska akvizicija se najčešće ostvaruje preko tržišta hartija od vrijednosti, kada inostrana kompanija preko svog posrednika kupi kontrolni paket akcija domaće kompanije.¹⁴

Privatizacija koja se sprovodi u tranzisionim ekonomijama predstavlja jedan od oblika akvizicije. Specifičnost ulaska multinacionalnih kompanija na tržišta zemalja u tranziciji jeste korišćenje privatizacije kao posebnog oblika akvizicije, gdje inostrana kompanija preuzima domaću firmu u društvenom ili državnom vlasništvu. Država prodaje većinski paket akcija stranim strateškim partnertima, pa ova preduzeća ulaze u sistem multinacionalne kompanije kupca i postaju njen integralni dio. Strane kompanije igraju značajnu ulogu u privatizaciji domaćih kompanija. Jedna studija pokazuje da oko 29% privatizacija u zemljama OECD-a otpada na prodaju u kojoj su učestvovale strane kompanije.

Greenfield investicija se koristi kao jedan od oblika ulaska strane kompanije na domaće tržište kada multinacionalna kompanija samostalno formira svoju firmu i infrastrukturu u zemlji domaćinu.

Kao takav on je za nacionalnu ekonomiju i najznačajniji jer podrazumiјeva sasvim novu investiciju koja znači otvaranje nove firme koja do tada nije postojala na tržištu. Ostali oblici ulaska predstavljaju ili promjenu vlasništva nad postojećom firmom (akvizicija) ili skromno ulaganje u ekonomsku aktivnost (ugovorna saradnja i zajednička ulaganja).

Greenfield investicije jesu oblik ulaska inostranih kompanija koji najdirektnije utiče na stepen koncentracije tržišta. Različiti oblici ugovorne saradnje, sami po sebi, u većem stepenu ne remete postojeću tržišnu strukturu domaćeg tržišta. Što se tiče zajedničkih ulaganja, ni njihov uticaj na domaću tržišnu

¹⁴ Norback, P., Persson, L., *Privatization and foreign competition*, Journal of international economics vol 62, Elsevier, 2004, str 409.

strukturu najčešće nije značajan. Međutim, ako posmatramo kontekst nekog šireg ekonomskog regiona ili druge države, uticaj zajedničkih ulaganja postoji. Što se tiče akvizicije domaćih preduzeća kroz proces privatizacije, njen uticaj na stepen koncentrisanosti tržišta je diskutabilan, jer ona može, ali i ne mora da dovede do većeg stepena koncentrisanosti tržišta.

Postoji zabrinutost da bi multinacionalne kompanije, posebno one sa latentnom podrškom svojih vlada, mogle podrediti interesu lokalnih učesnika (stakeholder)¹⁵ interesima nelokalnih učesnika sa mogućim nepoželjnim posljedicama po nacionalni ekonomski suverenitet, poslovanje domaćih preduzeća, stanje zaposlenosti, životnu sredinu pa i ukupno blagostanje građana.

Strane direktnе investicije u BiH su uglavnom regionalnog karaktera. Najveći broj ulagača dolazi iz susjednih zemalja i bližeg okruženja: Hrvatske, Slovenije, Srbije, Austrije. U pogledu prosječne visine ulaganja po jednoj kompaniji prednjači Švajcarska sa 28 mil KM, slijedi Srbija sa 25 mil KM, te Austrija i Slovenija.

Uлагаči iz tih zemalja ulažu u obrazovanje zaposlenih, učenje kroz rad, komuniciraju sa zaposlenicima i upoznaju ih sa vizijom i misijom preduzeća, omogućavaju transfer znanja drugim preduzećima, primjenjuju politike kvaliteta i međunarodne standarde u poslovanju.

ZAKLJUČAK

Reformske procesi u Bosni i Hercegovini, započeti početkom ovog vijeka, stvorili su povoljan ambijent za ulaganja multinacionalnih kompanija u našu zemlju. U periodu 2006.-2015. godine ostvaren je značajan neto priliv stranih direktnih ulaganja (oko 6,2 milijardi evra), najvećim dijelom privatizacijom društvenih preduzeća. Najviše su investirale kompanije iz Evropske unije, uglavnom u proizvodni sektor.

Ova ulaganja imala su višestruki značaj za našu zemlju. Prije svega, zaustavljen je dalji kolaps i propadanje naše ekonomije, ostvarena izvjesna privredna stabilnost i stvoreni uslovi za njen oporavak i ubrzani razvoj. Dalje, izvršeno je „resetovanje“ naše privrede na one privredne subjekte koji imaju tržišnu perspektivu, i druge koje to nemaju i moraju biti likvidirani. Time se stvara zdrava osnova za dalji stabilan i održivi razvoj. Zatim, multinacionalne kompanije su preko stranih direktnih investicija umnogome izmjenile imidž i performanse privatizovanih preduzeća, a time i privrede u cjelini, unoseći modernu tehnologiju, efikasno upravljanje i savremeni menadžment.

Proces privatizacije društvenih preduzeća je pri kraju, predstoji promjena vlasništva kod jednog broja javnih preduzeća. Posmatrano u cjelini, nisu

¹⁵ Lokalni sudionici su: lokalne vlade, preduzeća, zaposleni, ne-vladine organizacije, građani

ostvareni očekivani efekti. Međutim, dobro je što je značaj broj multinacionalnih kompanija učestvovalo u ovom procesu, i što su njihove filijale danas nosioci razvoja naše privrede. Prema tome, privatizacijom društvenih i javnih preduzeća od strane multinacionalnih kompanija obezbjeđuje se profitabilno poslovanje, veća zaposlenost i bolji životni standard.

Naša analiza pokazuje da veći obim ulaganja unapređuje osnovne performanse preduzeća kroz veći obim proizvodnje, bolji kvalitet proizvoda, profitabilnije poslovanje, a s tim u vezi i veće zarade i bolji životni standard zaposlenih.

U posmatranom periodu, većina kompanija bilježi trend stalnog uvećanja poslovnih aktivnosti, profitabilnosti i izvoza. Poseban je značajan njihov indirektni doprinos preko povezanih poslovnih partnera, na zaposlenost, obim poslovanja, efikasnost u radu, edukaciju, znanja. Dosadašnji priliv stranih direktnih investicija pokazuje da naša zemlja predstavlja privlačnu destinaciju za strana ulaganja, mada se na tome i dalje mora raditi.

Na osnovu materije izložene u radu, argumentovano i nepobitno je dokazano da u savremenim uslovima poslovanja strane direktne investicije, a time i djelovanje multinacionalnih kompanija, predstavljaju značajan faktor privrednog razvoja. To je posebno značajno za zemlje u razvoju, a pogotovo za tranzicione privrede, kao što je privreda Republike Srpske i BiH. U tom smislu, ovaj rad može korisno poslužiti kao dobra osnova za dalje reformske procese u cilju unapređenja našeg poslovnog ambijenta, a sve radi motivisanosti multinacionalnih kompanija za ulaganja u našu privredu.

LITERATURA

1. Acin Sigulinski, S., *Međunarodno poslovanje*, Pigmalion, Novi Sad, 2013.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Sarajevo, 2016.
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Saopštenje: Nauka, tehnologija i inovacije, Inovativne aktivnosti preduzeća*, 2012-2014, Sarajevo, 2016.
4. **Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini**, *Direktna strana ulaganja (DSU) – stanje i performanse*, dostupno na: <http://www.fipa.gov.ba/>
5. Grubor, M., *Uticaj stranih direktnih investicija na poslovanja preduzeća*, časopis Industrija br. 3-4, 2003.
6. Centralna banka BiH, www.cbbh.ba
7. <http://www.fipa.gov.ba/>
8. Ministarstvo vanjske/spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH, dostupno na: www.mvteo.gov.ba
9. Norback, P., Persson, L., *Privatization and foreign competition*, Journal of international economics vol 62, Elsevier, 2004.
10. Svetličić, M., *Zlatne niti transnacionalnih preduzeća* Ekonomika, Beograd, 1986.

EKONOMSKI POKAZATELJI LIČNE POTROŠNJE

Dejana Meseldžija¹

SAŽETAK

U ekonomiji, potrošnja je pojam koji označava upotrebu prirodnih i proizvedenih dobara i usluga radi zadovoljenja ličnih i kolektivnih potreba. Postoje dva oblika potrošnje i to proizvodna i lična potrošnja. U ovom radu, pažnja je posvećena samo ličnoj potrošnji jer je čovjek za život potreban veliki broj različitih dobara i usluga, a što je stepen razvoja i civilizacije viši, veće su i čovjekove potrebe. Slobodno se može reći da je potrošnja krajnja svrha cijelokupne ekonomske aktivnosti jer i proizvodnja i razmjena dobara direktno ili indirektno služe potrošnji. Sam čovjek (potrošač) ima slobodu da dohodak kojim raspolaže raspodijeli na potrošna dora koja želi. U ovom radu prvo je dat pregled osnovnih ekonomske pojmova i činjenica koje su vezane za ličnu potrošnju, jer bez adekvatnog razumijevanja tih pojmova, nemoguće je sprovesti istraživanje, a ni čitaocu rezultati istraživanja neće biti jasni. U radu su analizirane potrebe domaćinstava u BiH, iznos ličnih primanja i cijene proizvoda i usluga u BiH u 2015. godini. Takođe, izvršeno je i poređenje cijena određenih grupa proizvoda i usluga u BiH sa cijenama zemalja regiona, ali i sa razmijenim zemljama zapadnog Balkana.

KLJUČNE RIJEČI: lična potrošnja, dohodak, indeks potrošačkih cijena, dokolica

UVOD

Slobodno se može reći da je potrošnja završni i krajnji cilj proizvodnje, a njen osnovni cilj je zadovoljavanje ljudskih potreba za određenim dobrima. U širem smislu, potrošnja uključuje potrošnju svih subjekata u društvu, dok u užem smislu, potrošnja je fokusirana na potrošnju domaćinstava.

Prema izvještaju European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, iz ljeta 2003. godine, šest ključnih oblasti za kvalitet života su:

- zaposlenost,
- ekonomski resursi,

¹ dejana.meseldzija@blc.edu.ba

- porodica i domaćinstvo,
- zajednički život i društvena uloga,
- zdravlje i briga o zdravlju,
- znanje, obrazovanje i okuka.

Iz navedenog izvještaja se vidi da zaposlenost ima veoma veliki uticaj na kvalitet života ljudi, a posebno na ličnu potrošnju jer osoba koja nema dohodak, nema mogućnost da ga troši. Dohodak se sastoji od nadnica, kamata, renti, profita, dividendi i transfervnih plaćanja, ali se na taj iznos plaća i porez državi, tako da je raspoloživi dohodak jednak razlici između ukupnih primanja pojedinca i poreza koji je dužan da plati državi. Lica koja nemaju raspoloživi dohodak ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe ni sebe, a ni članova svog domaćinstva.

Za svakog pojedinca, bez obzira na mjesecni iznos dohotka, veoma je važno da prati cijene proizvoda i usluga na tržištu, kako bi mogao pravilno da planira i rasporedi kupovinu istih, u skladu sa svojim mogućnostima. U siromašnim i tranzicionim zemljama kao što je BiH, lica obično koriste svoj dohodak na stanovanje i hranu.

U nastavku rada objašnjen je pojam potrošnje, sa posebnim naglaskom na ličnu potrošnju koja je i predmet istraživanja u radu. Takođe, dat je pregled literature i o pojmovima koji su direktno vezani za ličnu potrošnju, a to su rad, dokolica, dohodak, prodajne cijene proizvoda i usluga. Nakon katkog pregleda literature, izvršena je analiza lične potrošnje u BiH, odnosno potrebe domaćinstava (pomoću indeksa potrošačkih cijena) i njihove mogućnosti da zadovolje te potrebe (pomoću prosječne plate u BiH). Indeks potrošačkih cijena u BiH, za određene proizvode i usluge, upoređen je sa razvijenim zemljama zapadnog Balkana i zemljama regionala, sa ciljem da se utvrdi položaj Bosne i Hercegovine u odnosu na navedene zemlje.

LIČNA POTROŠNJA I DOHODAK

Pojedinci sa izvjesnim stepenom obrazovanja i radnim iskustvom i sa određenim nivoom sposobnosti, koji ima fiksni obim raspoloživog vremena, mora da odluči kako će to vrijeme alocirati između rada (aktivnosti na tržištu rada) i dokolice (aktivnosti van tržišta rada).² Pri tom se pod radom podrazumijeva vrijeme provedeno na poslu, dok se pod dokolicom podrazumijevaju one aktivnosti za koje osoba nije plaćena, odnosno rad u domaćinstvu, vrijeme utoršeno za obrazovanje, odmor i slično.

Za svoj rad, odnosno vrijeme provedeno na poslu, radnik će dobiti određenu naknadu koja se zove najamnina, lični dohodak, zarada i slično. Iznos

² Veselinović, P.: *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010., str. 163

zarade određuje se na osnovu vremena provedenog na poslu, odnosno u zavisnosti od izvršenog efektivnog rada. Često se zarade radnika utvrđuju i isplaćuju u osnovnom ili stimulativnom iznosu. Osnovni dio zarade utvrđuje se i isplaćuje po času radnog vremena, a stimulativni dio po osnovu određenog zalaganja radnika (efektivnog korišćenja radnog vremena, ostvarivanja individualnog učinka u određenom roku, njegovog ostvarivanja u određenom kvalitetu i roku i slično).

U vrijeme recesije, zarade radnika mogu se smanjivati, a u uslovima ekspanzije povećavati. Takođe, na visinu zarade zarade može uticati i trenutno stanje preduzeća, te ukoliko preduzeće ima poteškoće u poslovanju, menadžeri se mogu odlučiti na smanjenje zarada radnicima, a u praksi čest je slučaj i kašnjenja u isplati zarada.

Radnici svoju zaradu troše na robu i usluge široke potrošnje, sa ciljem da zadovolje lične potrebe i potrebe članova svog domaćinstva. Upravo zbog toga, većina radno sposobnih lica se radije odlučuje za rad, a ne za dokolicu. Ipak, u svakoj državi postoji i određeni broj lica koja ne uspijevaju da pronađu posao, a imaju želju da rade. Svakako, riječ je o nezaposlenim osobama. Nezaposlenost je karakteristična i za razvijene i za siromašne zemlje, jer je obično odnos ponude i tražnje na tržištu rada nije isti.

Svaka ekonomija je imala, ima, a imaće i u budućnosti određeni broj nezaposlenih lica. U suštini, određena visina nezaposlenosti je neizbjegžna, jer osobe prave promjene u karijeri, a preduzeća mijenjaju proizvodnju da bi dostigla nove ciljeve i uposlila novu tehnologiju. Ukoliko bi vlada garantovala svima stalni posao, preduzeća bi se suočila sa problemom pronalaska novih radnika, a sa druge strane, radnici ne bi imali nikakav motiv da promijene posao ili da se prilagode ekonomskim promjenama.

Bez obzira da li se radi o zaposlenom ili nezaposlenom licu, on troši. Potrošnja je proces trošenja proizvodnih materijalnih dobara i usluga radi zadovoljenja proizvodnih ili ličnih potreba. Potrošnja je proces zadovoljavanja potreba u vezi obavljanja određenih djelatnosti i funkcija (na nivou preduzeća odnosno jednog društva), kao i u vezi egzistencije i razvoja ljudi (prije svega, na nivou domaćinstva).³

Postoji više oblika potrošnje, a prema subjektima razlikujemo:⁴

- proizvodnu potrošnju (u okviru preduzeća),
- javnu ili društvenu potrošnju (na nivou jedne države kao zajedničke institucije),
- ličnu potrošnju (koju ostvaruje pojedinac u okviru domaćinstva).

³ Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010., str. 249

⁴ Isto, str. 249

U radu je posebna pažnja posvećena ličnoj potrošnji koja nastaje kada se materijalna dobra i usluge troše od strane učesnika u primarnoj raspodjeli – radnici u privredi, vlasnik kapitala i vlasnik zemljišta. Odluke o ličnoj potrošnji zavise od mnogo faktora, a prije svega od raspoloživog dohotka. Siromašni obično troše dohodak na hranu i stanovanje, a oni malo bogatiji mogu ga koristiti za luksuznije proizvode i usluge, ili čak štediti.

Determinante lične potrošnje su:⁵

- stepen privrednog razvoja zemlje (veći obim BDP-a je osnovna pretpostavka veće potrošnje stanovništva),
- raspodjela društvenog proizvoda (država vođenjem ekonomske politike utiče na raspodjelu BDP-a. Rast lične potrošnje determinisan je rastom ostalih oblika finalne potrošnje),
- dostignuti nivo lične potrošnje i rigidnosti (u slučaju pada BDP-a prvo se smanjuje investiciona, a zatim javna pa tek na kraju lična potrošnja),
- kupovna moć stanovništva (realni dohodak koji se dobija kada nominalni dohodak dovedemo u vezu sa stopom inflacije),
- demografska kretanja (veći prirodni priraštaj nameće potrebu rasta BDP-a. Demografska kretanja utiču na nivo i strukturu lične potrošnje).

Instrumenti koji se koriste za regulisanje lične potrošnje su: kolektivni ugovori, sistem penzijskog i socijalnog osiguranja, instrumenti poreske politike, instrumenti politike cijena, participacija stanovništva i instrumenti kreditne politike.

STRUKTURA IZDATAKA ZA LIČNU POTROŠNJU

Lična potrošnja domaćinstava podrazumijeva novčanu i naturalnu potrošnju proizvoda i usluga koji služe za podmirivanje životnih potreba članova tog domaćinstva. Struktura izdataka za ličnu potrošnju se prati prema međunarodnoj COICOP klasifikaciji (Klasifikacija proizvoda i usluga lične potrošnje po namjeni).

Prema Klasifikaciji proizvoda i usluga lične potrošnje po namjeni, lična potrošnja je podijeljena u dvanaest glavnih grupa. Glavne grupe lične potrošnje su:

1. Hrana i bezalkoholna pića
2. Alkoholna pića i duvan
3. Odjeća i obuća
4. Stanovanje, voda, struja, gas i druga goriva
5. Namještaj, opremanje domaćinstva i održavanje
6. Zdravstvo

5 Dostupno na: http://www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/javna_potrosnja.pdf, pristupljeno 05.05.2017.

-
- 7. Transport
 - 8. Komunikacije
 - 9. Rekreacija i kultura
 - 10. Obrazovanje
 - 11. Restorani i hoteli
 - 12. Ostala dobra i usluge.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja jeste određivanje ličnih potreba domaćinstava, a u istraživanju su korišteni podaci koje je objavila Agencija za statistiku BiH i Centralna banka BiH. Podaci o broju zaposlenih i nezaposlenih, kao i o cijenama proizvoda i usluga prikupljeni su iz publikacija agencije za statistiku BiH, a podaci o prosječnim platama u BiH iz publikacija Centralne banke BiH. Važno je napomenuti da je istraživanje sprovedeno na osnovu podataka za 2015. godinu jer podaci za 2016. još uvijek nisu dostupni.

Prilikom istraživanja korišteno je više metoda. To su sljedeće metode: metoda deskripcije i klasifikacije podataka, metoda analize i sinteze i statističke metode.

U radu je analiziran broj zaposlenih i nezaposlenih osoba i prosječna neto plata u BiH u 2015. godini. Takođe, analiziran je i indeks potrošačkih cijena prema COICOP klasifikaciji. Indeks potrošačkih cijena za određene grupe proizvoda i usluga upoređen je sa indeksom potrošačkih cijena u zemljama zapadnog Balkana i u zemljama regiona.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine, u Bosni i Hercegovini ima ukupno 3.531.159 stanovnika, a od njih je 1.732.270 muškog pola (49,09) i 1.798.889 ženskog pola (50,91%). Svi stanovnici u BiH, bez obzira na pol i godine, imaju svoju ličnu potrošnju, odnosno moraju da obezbijede sebi i članovima svom domaćinstvu normalan život.

Globalna finansijska kriza uticala je i na ekonomiju u BiH, a posebno na realni sektor čiji je oporavak veoma spor. Usljed sporog oporavka bosansko-hercegovačke privrede, još uvijek je nivo plata veoma nizak, nezaposlenost veoma visoka, a sve se to odražava na nivo kupovne moći, koji je u BiH takođe nizak.

U BiH je, na kraju 2015. godine bilo ukupno 801 hiljada zaposlenih, 273 hiljade nezaposlenih i 1.415 hiljada neaktivnih lica. Neaktivna lica čine svi oni koji imaju 15 i više godina i koja u referentnoj sedmici nisu radila, zatim lica koja tokom četiri sedmice nisu preduzimala nikakve radnje u cilju tra-

ženja posla, kao i lica koja nisu spremna početi raditi u naredne dvije sedmice, ako bi im posao bio ponuđen.

Prosječna neto plata u BiH u 2015. godini iznosila je 830 KM, i ostala je na istom nivou kao i u prethodnoj godini, a blago je povećana u odnosu na 2000. godinu kada je iznosila 798 KM. Prosječna relana neto plata po radno aktivnom stanovniku u decembru 2015. zabilježila je rast od 3,2% u odnosu na isti period prethodne godine.⁶

Prema podacima Centralnog registra kredita, potraživanja od domaćinstava na kraju 2015. godine iznosila su 8,42 milijarde KM, a u odnosu na kraj prethodne godine zabilježila su rast od 3%. U strukturi potraživanja od stanovništva prema namjeni dominiraju krediti za opštu potrošnju u koja su uključena i potraživanja po svim tipovima kartica.⁷ Krediti stanovništva za opštu potrošnju rastu već pet godina, a na kraju 2015. činili su 75,5% ukupnih kredita stanovništvu. Ovako visoko učešće kredita za opštu potrošnju ukazuje na činjenicu da se stanovništvo zadužuje da bi kupilo proizvode opšte namjene, a ne za luksuzne automobile, putovanja i slično.

U nastavku je dat pregled indeksa potrošačkih cijena u Bosni i Hercegovini, prema COICOP klasifikaciji. Podaci se onose na kraj 2015. godine, a oni su upoređeni sa podacima iz 2014. I 2010. godine. Prema definiciji koju je dala Agencija za statistiku BiH, indeks potrošačkih cijena predstavlja mjeru promjena cijena proizvoda i usluga koje domaćinstva kupuju radi zadovoljenja svojih ličnih potreba na ekonomskoj teritoriji BiH. Indeks potrošačkih cijena predstavlja mjeru inflacije u državi. On služi za usklađivanje plata i zarada, a u skladu sa kolektivnim ugovorima, te penzija i socijalnih davanja. Takođe se koristi i za očuvanje vrijednosti kod ugovora sa indeksnim klauzulama, omogućuje upoređivanje stope inflacije sa drugim zemljama, upoređivanje kretanja cijena unutar zemlje između pojedinih regija, te služi kao osnov za deflacioniranje pojedinih makroekonomskih agregata u statistici nacionalnih računa i u druge svrhe.⁸

Indeks potrošačkih cijena u BiH izračunava se a osnovu reprezentativne liste proizvoda koju je u 2015. godini činio 601 proizvod. Na početku godine definisan je uzorak prodajnih mjesta na dvanaest geografskih lokacija, od kojih se pet gradova nalazi u Federaciji BiH, šest gradova u Republici Srpskoj i jedan u Brčko distriktu. Indeks potrošačkih cijena u BiH u 2015. godini, prema COICOP klasifikaciji, dat je u tabeli 1.

⁶ Centralna banka Bosne i Hercegovine: Izvještaj o finansijskoj stabilnosti 2015., Sarajevo, 2016., str. 28

⁷ Isto, str. 29 - 30

⁸ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Sarajevo, 2016., str. 58 - 59

Tabela 1: Indeks potrošačkih cijena u BiH⁹

COICOP ODJELJCI	2015. u odnosu na 2010.	2015. u odnosu na 2014.
Hrana i bezalkoholna pića	103,7	99,0
Alkoholna pića i duvan	104,1	99,1
Odjeća i obuća	69,6	92,7
Stanovanje, voda, električna energija, gas i drugi energeti	107,9	101,1
Namještaj, oprema za domaćinstvo i rutinsko održavanje stana	102,2	100,3
Zdravstvo	97,8	101,3
Prevoz	102,7	93,1
Komunikacije	110,5	100,2
Rekreacija i kultura	102,7	100,2
Obrazovanje	104,4	102,1
Restorani i hoteli	104,7	100,4
Ostala dobra i usluge	101,0	99,8
UKUPNO	103,7	99,0

Podaci pokazuju da je prosječan nivo cijena u BiH u 2015. godini niži za 1,0% u odnosu na kraj 2014. godine, odnosno za 3,7% viši u odnosu na kraj 2010. godine. Smanjenje procječnog nivoa cijena u 2015. godini rezultat je smanjenja cijena hrane i bezalkoholnih pića za 0,9%, odjeće i obuće za 7,3%, prevoza za 6,9% i ostalih dobara i usluga za 0,2%. U istom periodu, došlo je do povećanja cijena alkoholnih pića i duvana za 7,2%, stanovanja, vode, električne energije, gase i drugih energetika za 1,1%, namještaja, opreme za domaćinstvo i rutinsko održavanje stana za 0,3%, zdravstvenih usluga i proizvoda za 1,3%, komunikacija za 0,2%, rekreacije i kulture za 0,2%, obrazovanja za 2,1% i restorana i hotela za 0,4%.

Ako se indeks potrošačkih cijena na kraju 2015. godine uporedi sa indeksom cijena na kraju 2010. godine, može se zaključiti da su ukupne cijene povećane za 3,7%. Povećanje od 3,7% rezultat je povećanja cijena hrane i bezalkoholnih pića za 4,1%, alkoholnih pića i duvana za 44,9%, stanovanja, vode, električne energije, gase i drugih energetika za 7,9%, namještaja, opreme za domaćinstvo i rutinsko održavanje stana za 2,2%, prevoza za 2,7%, komunikacija za 10,5%, rekreacije i kulture za 2,7%, obrazovanja za 4,4%, restorana i hotela za 4,7% i ostalih dobara i usluga za 1,0%. Cijene u 2015. godini su, u odnosu na 2010. godinu smanjene kod odjeće i obuće za 30,4% i zdravstva za 2,2%.

9 Isto, str. 57

Promjene su najviše izražene kod cijena alkoholnih pića i duvana, koji su zabilježili značajno povećanje u odnosu na 2010. godinu i kod cijena odjeće i obuće, koje su značajno smanjenje u odnosu na 2010. godinu. Promjene indeksa potrošačkih cijena u 2015. godini, u odnosu na 2014. I 2010. godinu najbolje se vide na grafikonu.

Grafikon 1: Uporedni indeks potrošačkih cijena po odjeljcima u 2015.¹⁰

Indeks potrošačkih cijena BiH u 2015. godini upoređen je sa istim indeksom u zemljama Zapadnog balkana (Austrija, Italija, Grčka, Turska, Mađarska, Bugarska) i zemljama regiona (Slovenija, Hrvatska, Crna Gora, Srbija, Albanija i Makedonija). Cijene su upoređene za šest grupa proizvoda i to: hrana i bezalkoholna pića, alkoholna pića i duvan, odjeća, električni uređaji, vlastita vozila, hoteli i restorani, kao i iznos ukupnih izdataka za krajnju potrošnju domaćinstava. Komparativni nivoi cijena izraženi su u obliku indeksa nivoa cijena koji daju poređenja nivoa cijena određene zemlje u odnosu na prosjek Evropske unije. To znači da, ukoliko je indeks cijena viši od 100, zemlja je relativno skuplja u odnosu na EU prosjek i obrnuto.

10 Isto, str. 57

Tabela 2: Poređenje nivoa cijena za odabране grupe potrošnje u zemljama Zapadnog Balkana i regionala¹¹

ZEMLJA	Hrana i bezalkoholna pića	Alkoholna pića i duvan	Odjeća	Električni uređaji	Vlastita vozila	Hoteli i restorani	Izdaci za krajnju potrošnju domaćinstava
EU	100	100	100	100	100	100	100
BIH	74	48	48	98	82	55	51
Austrija	120	89	99	100	99	107	105
Italija	110	95	101	95	97	107	101
Grčka	103	89	100	101	89	79	83
Slovenija	96	80	96	119	83	82	80
Hrvatska	91	70	95	107	86	76	65
Turska	90	79	63	87	109	78	61
Mađarska	79	65	81	88	84	51	57
Crna Gora	78	57	94	108	84	59	55
Rumunija	64	69	89	113	83	51	52
Srbija	69	47	93	92	81	48	49
Albanija	70	55	79	92	80	43	47
Makedonija	68	51	93	114	76	41	47

Podaci pokazuju da su ukupni izdaci za potrošnju domaćinstava skoro duplo manji od prosjeka istih izdataka u Evropskoj uniji. Ukupni izdaci u BiH su na približno istom nivou kao u Rumuniji i Srbiji, a manji su neko u analiziranim zemljama zapadnog Balkana. Najveće izdatke za domaćinstvo imaju stanovnici austrije, a najmanje stanovnici Albanije i Makedonije. Cijene električnih uređaja su skoro iste kao i u EU, ali su cijene alkoholnih pića i duvana i odjeće duplo manje.

ZAKLJUČAK

Kao što je već rečeno, potrošnja je proces trošenja proizvodnih materijalnih dobara i usluga radi zadovoljenja proizvodnih ili ličnih potreba. Već u navedenoj rečenici vidimo da se razlikuju proizvodna i lična potrošnja. u ovom radu pažnja je usmjerena na ličnu potrošnju koja podrazumijeva trošenje roba i usluga u cilju zadovoljavanja potreba pojedinaca i članova njegovog domaćinstva. Slobodno se može reći da je lična potrošnja cilj proizvodne potrošnje.

11 Isto, str. 61

Lična proizvodnja zavisi isključivo od raspoloživog dohotka, tako da stanovnici u BiH biraju rad, a ne dokolicu. Ipak, u BiH je veliki broj nezaposlenih lica jer ima sama želja da rade nije dovoljna. Na žalost, na tržištu radne snage u BiH ponuda radnih mjestâ nije velika, pa nije ni dovoljna za zaposlenje velikog broja nezaposlenih.

U radu je izvršena analiza indeksa potrošačkih cijena na kraju 2015. godine prema COICOP klasifikaciji, prema kojoj su proizvodi i udluge podjeljeni u dvanaest grupa. Rezultati pokazuju da je prosječan nivo cijena u BiH u 2015. godini niži za 1,0% u odnosu na kraj 2014. godine, odnosno za 3,7% viši u odnosu na kraj 2010. godine. Iako su cijene za analizirane grupe proizvoda u BiH prilično visoke u odnosu na prosječnu platu građana, istraživanje je takođe pokazalo da su cijene ipak znatno niže od prosječnih cijena u Evropskoj uniji.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku BiH: *Anketa o radnoj snazi 2016, Tematski bilten br. 12, Sarajevo 2016.*
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016, Sarajevo, 2016.*
3. Blanchard, O.: *Makroekonomija*, Mate, Zagreb, 2005.
4. Centralna banka Bosne i Hercegovine: *Godišnji izvještaj 2015.*, Sarajevo, 2016.
5. Centralna banka Bosne i Hercegovine: *Izvještaj o finansijskoj stabilnosti BiH 2015.*, Sarajevo, 2016.
6. Komazec, S., Ristić, Ž.: *Makroekonomija*, EtnoStil, Beograd, 2011.
7. Kovačević, B.: *Osnove poslovne ekonomije*, Ekonomski fakultet, Zagreb, 2003.
8. Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010.
9. Veselinović, P.: *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
10. Veličković, D., Barać, S.: *Makroekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009

INTERNET IZVORI

1. Agencija za statistiku BiH: <http://www.bhas.ba/>
2. Centralna banka BiH: www.cbbh.ba
3. Pravni fakultet u Nišu: <http://www.prafak.ni.ac.rs/>

ISPOLJAVANJE I UTVRĐIVANJE MONOPOLSKE MOĆI PREDUZEĆA

Zorana Kovačević¹

Sažetak

Pojava monopola vezana je za novi talas pronađenja i tehničkih i tehnoloških dostignuća, krajem prošlog i početkom ovog vijeka. Da bi se sve ovo stavilo u upotrebu, bile su potrebne enormne količine kapitala, gdje se pojaviće stvaranjem velikih i ekonomski moćnih vlasnika kapitala. Monopol uglavnom ima kombinaciju sljedećih karakteristika: sopstvenu tehnologiju, mrežni efekat, ekonomiju razmjera i brand. Svaki monopol zapravo počiva na tajni jer uvijek postoji nešto novo za otkriti, a to otkriće zasniva se na monopolu. U ovom radu govoriće se o monopolu i monopolskoj moći koju pojedina preduzeća imaju, bez obzira što nisu jedini ponuđači takvih usluga na tržištu. Uprkos tome, svako o ovih preduzeća ima veći dio tržišta kojim još uvijek upravlja pa tako ostaje i dalje lider na tržištu.

Međutim, mali je broj preduzeća koja posjeduju bitan resurs za kojeg nema bliskih supstituta na tržištu. Klasičan primjer takvog nastanka monopol-a jeste De Beers, južnoafrička kompanija koja se bavi proizvodnjom dijamanta. Monopol je preduslov nastanka uspješnog biznisa.

Primjer koji se proteže i objašnjava u radu je primjer m:tel-a, jednog od vodećih telekom operatera na

Ključne riječi: monopol, monopolna moć, brend, lider, m:tel, biznis.

UVOD

Želje tržišnih učesnika i sam tok tržišne utakmice jeste maksimizacija profita. Svako preduzeće želi da pored ostvarivanja maksimalnog profita, minimizira troškove, poveća svoje tržišno učešće. Svaki pojedinačni učesnik u tržišnoj utakmici teži da za sebe obezbijedi poziciju u kojoj može da utiče kako na količinu proizvoda, ili usluga, tako i na cijenu proizvoda, ili usluga koje pruža na pojedinom tržištu.

Prema tome, razlikujemo konkurentno tržište i savršeno nekonkurentno tržište. Ponuda i tražnja određuju ravnotežu tržišta, a konkurenčko tržište tržišna struktura u kojoj je tržišna moć svakog učesnika tako mala da mu ne

¹ kovaceviczorana@yahoo.com

pruža mogućnost uticaja ni na cijenu ni na količinu proizvoda, ili usluga koje pruža na pojedinom tržištu. Sa druge strane, i ono što je predmet našeg rada jeste nesavršena konkurenca. Nestavršena konkurenca je ona gdje pojedinačna preduzeća imaju moć da na datom tržištu proizvoda ili usluga posjeduju moć da utiču kako na količinu dobara, ili usluga, tako i na visinu cijena tih dobara, ili usluga. Tipičan monopolski položaj nekog učesnika na tržištu je onaj koji mu obezbeđuje mogućnost da upravlja količinom i cijenom dobara i usluga na datom tržištu, a kao rezultat takve pozicije obezbeđuje se monopolski profit. Odrednica monopolске pozicije nekog preduzeća je i ta da nasuprot monopolistu ne postoji blizak supstitut dobra, ili usluge koje pruža nosilac monopolskog položaja.

Dakle, monopol je osnovni oblik nepotpune tržišne konkurenca.² To je slučaj kada postoji jedan prodavac s potpunom kontrolom nad cijelim privrednim sektorom. Naziv potiče od grčke riječi „mono“ - jedan i „polist“ - prodavac. Riječ je o preduzeću koje jedino proizvodi proizvod u privrednom sektoru, a niko drugi ne proizvodi ni supstitut. Isključivi monopolji su rijetke pojave. Primjer za ovo su: telefonske usluge, željeznica, gasovod, voda, struja, itd.

Međutim, i ovi monopolisti moraju računati sa konkurenjom i iz drugih privrednih sektora, npr. kablovski telefoni, a struja i gas mogu zamjeniti druga goriva. Na dugi rok nijedan monopolista nije siguran od "napada" konkurenata. Monopolска pozicija u praksi najčešće je rezultat ekskluzivne kontrole nad ulaznim sirovinama koje se ne mogu jednostavno duplirati, uključujući tu i preference i ukuse potrošača.

U današnjim uslovima privređivanja preovlađuju oligopoli koji su čvrsto povezani sporazumima o cijenama, segmentaciji tržišta, te kao takvi diktiraju razvoj ključnih grana svjetske privrede. U tom kontekstu, teško je danas govoriti o uslovima privređivanja slobodne konkurenca, koja je u suštini zamjenjena monopolističkom konkurenjom. Tako se cijene uvijek prilagođavaju kalkulacijama monopolista. Drugim riječima, one su uvijek više od cijena koje bi se formirale u uslovima slobodne konkurenca. Iznos za koji su više je izvor monopolskog ekstra profita. S druge strane, monopolска cijena je uvijek niža od cijene u nabavci na slobodnom tržištu, što je opet izvor ekstra profita, ali na strani kupovine.

U utvrđivanju svojih cijena, monopolista kao potpuno konkurentna firma, nastoji da poveća ukupni profit.³ Da bi to uradio, monopolista prvo identificiće veličinu outputa koja povećava profit (odлуka o proizvodnji), onda određuje koja je cijena odgovarajuća toj količini proizvodnje (outputa).

2 Veselinović P., *Ekonomija*, Univerzitet Siničdunum Beograd, 2010, str. 107.

3 Veselinović P., *Ekonomija*, Univerzitet Siničdunum Beograd, 2010, str. 109.

Prema tome, cilj rada biće prikazati monopolsku moć operatera mobilne telefonije u BiH, gdje je konkurenčija tek u zamajcu, te imamo tri operatera koja su regionalno podijeljena i uglavnom ne predstavljaju konkurenčiju preostala dva. Kroz rad ćemo predložiti izvještaje o radu ovih operatara i njihovu dobit, ten a osnovu dostupnih statističkih podataka istaknuti broj korisnika i veličinu tržišnog kolača ovih preduzeća u BiH.

Dakle, predmet rada je monopol kao oličenje nesavršene konkurenčije i koji predstavlja određenu tržišnu moć. Suština tržišne moći, prije svega, se sastoji u mogućnosti da se menjaju cijene proizvoda. Opšti okvir za formiranje svih cijena u nekom društvu je veličina društvenog proizvoda. Formiranje cijene vrši se raspodjela stvarnog društvenog proizvoda na pojedine učesnike, pa su i monopolске cijene određene veličinom društvenog proizvoda.

METODOLOGIJA RADA I PREGLED IZVORA

Rad nudi teorijski pregled literature prikupljene analiziranjem i istraživanjem akademske literature, prikupljanjem potrebnih informacija iz stručnih časopisa, te novinskih članaka relevantnih za ovaj rad.

U istraživanju su korišćeni podaci koji su dostupni na veb portalu Agencije za statistiku BiH.

Da bi se ostvarili ciljevi istraživanja u skladu sa definisanim predmetom istraživanja korišćene su sljedeće metode: metoda deskripcije i klasifikacije podataka, metoda analize i sinteze, statističke metode.

Na osnovu pregledane literature, spoznali smo dosta definicija monopola i nesavršene konkurenčije od raznih autora, među kojima prvenstveno mi je interesantna definicija da je Monopol tržišno stanje u kome svu ponudu nekog proizvoda obezbjeđuje samo jedno preduzeće.⁴ Zatim, definicija koja iskazuje da Monopol predstavlja tržišno stanje pri kojem na strani ponude postoji samo jedan prodavac, a na strani tražnje mnoštvo kupaca.⁵ Takođe, „Poduzeće je monopol ukoliko je jedini prodavač svog proizvoda i ako njegov proizvod nema bliskih supstituta.“⁶ Pored toga možemo reći da „Monopolsko tržište označava onu vrstu tržišta u kojoj ukupnu ponudu neke industrijske grane predstavlja samo jedan učesnik.“⁷

Nesavršenoj konkurenčiji podvrgnuta su stvarna tržišta. Ono se nalazi između dvije spomenute krajnosti- tržišta savršene konkurenčije i monopola. Definiše se kao vrsta tržišne strukture koja „Podrazumijeva postojanje većeg ili manjeg broja ponuđača od kojih svaki posjeduje određenu tržišnu

4 Ivanić M., *Principi ekonomije*, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2002., str. 507.

5 Jerinić D., *Osnovi ekonomije*, CEKOM-books d.o.o., Novi Sad, 2008., str. 184.

6 Mankiw, *Osnove ekonomije*, MATE, Zagreb, 2006., str. 314.

7 Paspalj, Nićin, *Ekonomija*, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2009,

moć, sposobnost da variranjem outputa utječe na cijenu dobara.”⁸ Takođe, možemo da kažemo da je “Nesavršena konkurencija je takvo stanje na tržištu u kojem postoji jedan ili više subjekat koji mogu utjecati na formiranje cijena i količina koje se nude ili traže.”⁹

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Tabela 1. Godišnji prihodi telekom operatera u 2015. godini

Naziv operatera	Godišnji prihodi 2014. Godina (izražen u KM)	Godišnji prihodi 2015. godina (izražen u KM)	Polugodišnji prihodi 2016. Godina (izražen u KM)
m:tel	488.340.000	473.843.494	222.799.609
BH Telecom	576.826.503	547.902.204	262.062.916
HT Eronet	232.837.894	221.659.314	100.746.480

Podaci koji se nalaze u Tabeli 1. preuzeti su sa zvaničnih sajtova pomenutih operatera. U dатој tabelи smo prikazali godišnje prihode za tri glavna operatera u BiH, uzeli smo za uporedbu prihoda 2014., 2015. godinu kao i polugodišnji izvještaj za 2016. godinu s obzirom da je m:tel jedini koji ima objavljene godišnje prihode za 2016. godinu.

Kao što vidimo iz priloženog, najveće godišnje prihode svakako posjeduje BH Telecom, iako iz godine u godinu godišnji prihodi opadaju kod sva tri operatera, još su najjači na našem tržištu. Zatim, ih prati m:tel, kao drugi.

Ukupni poslovni prihodi BH Telecoma u 2015. iznosili su 547,9 miliona KM, što je za nekih 28,9 miliona KM manje za razliku od 2014. godine. Što se tiče banjalučkog m:tel-a u 2015. godini poslovaо je za nekih 14,4 miliona manje nego u 2014. godini. Što i nije toliko loša činjenica, za razliku od sarajevskog BH Telecoma koji za duplo bio u gubitku. HT Eronet kao još nedovoljno razvijen operater, posjeduje mogućnost da se vremenom probije na tržište sa većim udjelom u trci za mjesto najboljeg operatera.

Tabela 2. Dobit telekom operatera

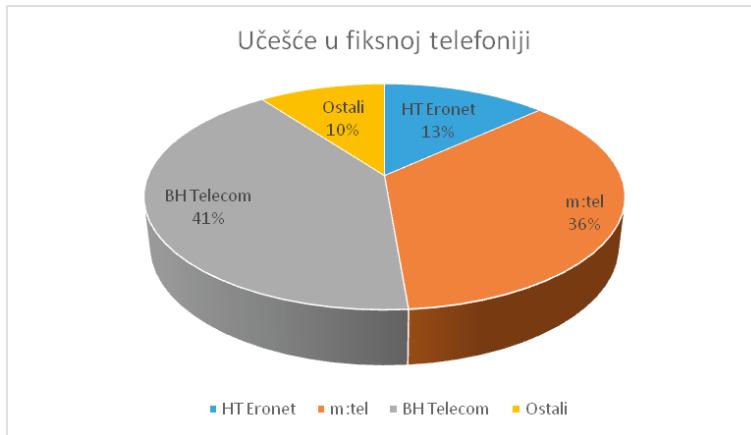
	m:tel	BH Telecom	HT Eronet
Ukupni prihodi 2014. godina	488,3 miliona	576,8 miliona	232,8 miliona
Sveobuhvatna dobit	106,3 miliona	82,7 miliona	8,2 miliona

Na osnovu Tabele 2. u 2014. godini najveću dobit od svih telekom-operatera u BiH bilježi m:tel. Sa više od 106 miliona KM dobiti, ova kompanija ostvarila je čak 23 miliona i 628 hiljada KM više od BH Telecoma.

8 Ferenčak, *Počela ekonomije*, Ekonomski fakultet, Osijek, 2003, str. 173.

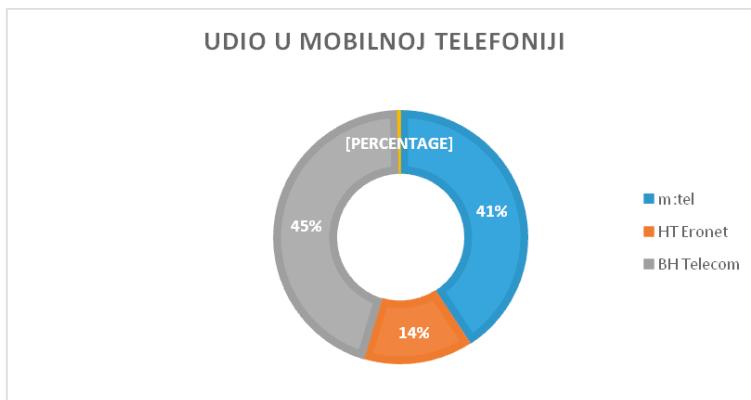
9 Samuelson, Nordhaus, *Ekonomija*, MATE, Zagreb, str. 330.

Iako BH Telecom u 2014. godini ima veće prihode za nekih 83 miliona KM, nameće se logično pitanje o tome šta će se desiti u narednim godinama? Hoće li m:tel i po visini ukupnih prihoda preći BH Telecom? Sadašnja statistika pokazuje da m:tel ostvaruje najveću dobit, dok ona kod BH Telekoma naglo opada.¹⁰

Grafikon 1. Učešće telekom operatera u fiksnoj telefoniji¹¹

Najveći tržišni kolač u fiksnoj telefoniji zauzima BH Telecom sa 41 posto, Telekom Srpske posjeduje udio od 36 posto, a HT Eronet od 13 posto. Dok ostalih 10 posto posjeduju novi operateri.

Grafikon 2. Udio telekom operatera u mobilnoj telefoniji

10 <http://novovrijeme.ba/telekomunikacije-ko-je-najbolji-mobilni-operater-u-bih/>, 10.05.2017.

11 <http://www.kupujmodomace.ba/index.php/vijesti/pregled/4697>, 10.05.2017.

Tržišni lider u mobilnoj telefoniji je BH Telecom sa 44,89 posto udjela, Telekom Srpske kontroliše 40,73 posto tržišta, HT Eronet 13.94 posto, a samo 0,44 posto čine ostali operateri.¹²

DISKUSIJA

Na osnovu prikupljenih podataka, kao i isčitavanja raznih časopisa, srodnih tekstova, vidimo da u Bosni i Hercegovini za sad imamo dva velika monopola, regionalno raspređena, jedan u sjedištu Banja Luke, tzv. Srpski telekom- m:tel, koji je definitivno primjer kako funkcioniše jedan monopol, na koji način djeluje i posluje.

Dok sa druge strane, je BH Telecom, koji definitivno za sada drži prvo mjesto u državi po pitanju godišnjih prihoda, broja korisnika fiksne i mobilne telefonije, kao i ostalih usluga koje pružaju mnogobrojnim korisnicima.

Iako svake godine se bilježi tendencija pada prihoda, kao i dobiti ovih telekoma, dolazi do približnog izjednačavanja BH Telecom-a i m:tel-a kao dva top operatora u BiH. Naime, moje mišljenje je da će banjalučki m:tel da preuzme krunu najboljeg telekom operatora, jer na osnovu gore navedenih podataka, jasno se vidi da se stvari iz godine u godinu mjenjaju i time, se ova dva operatora određenim tempom mjenjaju uloge, kao i mjesta.

Dobit BH Telecom-a i HT Eroneta od 2010. godine do danas konstantno opada. Što je velika šansa za m:tel da se izbori za prvo mjesto telekom operatora iu BiH.

HT Eronet kao treći operater, još uvijek nije dorastao m:tel-u kao i BH Telecomu, kao najvećim operatorima. S toga, još mnogo mora da radi i napreduje kako bi se mogao da izbori sa njima.

Takođe, vlasništvo nad infrastrukturom i distributivnom mrežom jedno je od ključnih faktora koji određuju postojanje monopolističke pozicije pojedinih operatora. m:tel ima jasno definisanu viziju po pitanju svog poslovanja, tako da iz godine u godinu želi da preuzme tržište FBiH, čime sebi stvara priliku da skine BH Telecom sa trona, i on zauzme mjesto najboljeg i najjačeg, kao i najzastupljenijeg telekom operatora.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Razumijevanje monopolija i oligopolija fokusirano je na identifikaciju tržišne strukture u kojoj određena kompanija, ili grupa kompanija imaju kontrolu na tržištu i to tako da diktiraju kako visoke cijene, tako i količine dobara, ili usluga na datom tržištu.

12 Regulatorna agencija za komunikacije

Monopolska odnosno oligopoljska pozicija nosiocu takvog položaja obezbeđuje monopolski ekstra profit. Monopolski, ili oligopoljski profit predstavlja zapravo neku vrstu poreza koja se ubira od potrošača, odnosno društva kao cjeline. Monopolski položaj, kao i oligopoljsku tržišnu poziciju je relativno lako identifikovati.

Monopoli postoje tamo gdje postoji direktno državno vlasništvo i zbrajanje uključivanja drugih učesnika na tržištu, najčešće se radi o prirodnom monopolu. Previsok stepen tržišnog učešća i koncentracije postoji u pojedinih sektorima, kao što su prikazani mobilni operateri, te se te strukture mogu definisati kao oligopolske.

Vlasništvo nad infrastrukturom i distributivnom mrežom jedno je od ključnih faktora koji određuju postojanje monopolističke pozicije pojedinih operatera.

Naime, moje mišljenje je da će banjalučki m:tel da preuzme krunu najboljeg telekom operatera, jer na osnovu gore navedenih podataka, jasno se vidi da se stvari iz godine u godinu mijenjaju i time ova dva operatera određenim tempom mijenjaju uloge, samim tim i mesta. Dobit BH Telekoma i HT Eroneta od 2010. godine do danas konstantno opada. Što je velika šansa za m:tel da se izbori za prvo mjesto telekom operatera i BiH.

LITERATURA

1. Veselinović P., *Ekonomija*, Univerzitet Siniđdunum Beograd, 2010.
2. Ivanić M., *Principi ekonomije*, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2002.
3. Jerinić D., *Osnovi ekonomije*, CEKOM-books d.o.o., Novi Sad, 2008.
4. Mankiw, *Osnove ekonomije*, MATE, Zagreb, 2006.
5. Paspalj, Nićin, *Ekonomija*, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2009.
6. Ferencák, *Počela ekonomije*, Ekonomski fakultet, Osijek, 2003.
7. Samuelson, Nordhaus, *Ekonomija*, MATE, Zagreb

Internet izvori

1. <http://novovrijeme.ba/telekomunikacije-ko-je-najbolji-mobilni-operater-u-bih/> , 10.05.2017.
2. <http://www.kupujmodomace.ba/index.php/vijesti/pregled/4697> , 10.05.2017.

GLOBALIZACIJA I OSNOVNE PROTIVURIJEĆNOSTI DRUŠTVENO EKONOMSKOG RAZVOJA 21 VIJEKA

Tamara Gajic¹

SAŽETAK

Globalizacija je proces povećanja povezanosti, integracije i međuzavisnosti između ne samo različitih privreda, već i društava, kulture i političkih institucija. Ne postoji jedna jedinstvena definicija globalizacije, upravo zbog njene složenosti i višedimenzionalnosti, pa ju je moguće tumačiti kroz prizmu politike, sociologije, ekonomije i drugih nauka. U ovom je prikazana međupovezanost globalizacije, ekonomskog razvoja i savremenih migracija. Definisan je svaki od ovih pojmova ponosob, te su iznijeti lični stavovi o uticaju globalizacije na ekonomski razvoj i migracije.

Ključne riječi: *globalizacija, ekonomski razvoj, migracije, globalno selo, tržište.*

UVOD

Predmet istraživanja rada jeste globalizacija i njen odnos i uticaj na migracije i ekonomski razvoj. Sva tri ova elementa su uslovno zavisnoj povezanosti, odnosno promjena vrijednosti ili varijabli nekog od ovih elemenata izaziva rekaciju i promjenu varijabli drugog elementa. Ekonomski razvoj dovodi do globalizacije i pojave multinacionalnih kompanija, dok sa druge strane ekonomski razvoj i lociranje tih multinacionalnih kompanija u ekonomski razvijenim regijama dovodi do migracije u te regije.

Cilj i zadaci ovog naučnog rada proizilaze iz teme “Globalizacija i osnovne protivuriječnosti ekonomskog razvoja 21. vijeka”, i oni su:

- definisanje globalizacije i uticaja globalizacije na svjetske trendove;
- prikazivanje odnosa ekonomskog razvoja i globalizacije;
- prikazivanje migracija u 21.vijeku kao nus pojave globalizacije i ekonomskog razvoja.

¹ tamaragajic6@gmail.com

ODREĐENJE POJMOVA

Globalizacija se može posmatrati kao ohrabreno umanjivanje značaja geografskog rastojanja u prekograničnim odnosima uz svjetlo novih tehnologija. Važan efekat toga je deteritorijalizacija, gdje granice između zemalja gube značaj i više ne mogu odvratiti trgovinu i komunikaciju. Poslednjih tridesetak godina dramatično su povećane transnacionalne interakcije, od globalizacije proizvodnih sistema i finansijskih transfera do medijskog rasprostiranja informacija i slika širom svijeta. Širok spektar raznolikih proizvoda je dostupan ljudima u gotovo svim zemljama svijeta, olakšan pristup informacijama, radna snaga, usluge kao i zajedničko stvaranje jedne nove kulture je dovelo do toga da sam termin “globalizacija” možemo, prema Oksfordskom riječniku shvatiti kao, jednostavno rečeno, globano selo. Vjerojatno ćete se složiti sa tim, dostupnost informacija, proizvoda i svega ostalog nikada nije bila veća, ali opet, kriza koja vlada poslednjih nekoliko godina itekako utiče na sve zemlje svijeta, pogotovo našu i druge zemlje u razvoju, pa i na sam proces globalizacije.

Globalizacijska tvrdnja kako će svjetsko društvo, organizovano u jedinstveno svjetsko slobodno tržište, rezultirati smanjenjem siromaštva i povećanjem opšteg blagostanja možda i nije pokazala planirane rezultate, ali jedno je sigurno - globalizacijska atmosfera kloniranog turbokapitalizma i novih ekonomskih odnosa otvorila je vrata novih mogućnosti za multinacionalne i transnacionalne korporacije, što ove dobrano koriste.

Najvažniji uzroci globalizacije razlikuju tri glavne komponente na međunarodnom tržištu integracija: trgovina, proizvodnja multinacionalnih proizvoda i međunarodne finansije. Informaciona tehnološka revolucija je učinila da je veoma teško za vlade da kontrolišu prekogranična kretanja kapitala, čak i ako oni imaju političke podsticaje da to urade. Vlade mogu i dalje ograničavaju multinacionalizaciju proizvodnje, ali su sve više su odlučili da je liberalizuju zbog makroekonomske prednosti. Iako su jednokratni dobici od slobodne trgovine jasni, da li je trgovina je dobra za rast u srednjoročnom periodu manje je izvjesno.²

U slučaju trgovine, veći interes izvoznika u otvaranje domaćeg tržišta je imao snažan uticaj na trend liberalizacije. Međunarodne razlike u tržišnoj integraciji još postoje, ali su više proizvod osnovnih ekonomskih karakteristika (kao što su veličina zemlje i stepen razvoja) nego političkih faktora (kao što režima tipa ili ravnoteže vlasti).

Teško je izdvojiti sve moguće uzroke koji su doveli do globalizacije. Najčešće spominjani uzroci su:

- razvoj tehnologije;

2 Beslać, M.: Međunarodna ekonomija i financije, Visoka poslovna škola, Čačak 2008

- brzina i troškovi transporta;
- kraj hladnog rata;
- globalni problemi (klima, migracije...)
- liberalizacija.

Tehnološka revolucija, a pogotovo napredak u području razmjene informacija i u području komunikacija (internet), bez sumnje su odigrale i igraju jednu od najznačajnijih uloga u nastanku i razvoju globalizacije. Internet s više aspekata predstavlja oznaku globalizacije.³ Bez ove tehnologije bile bi nezamislive mnoge značajne i aktivnosti globalizovanog društva - globaliziranje finansijskog tržišta, prebacivanje globalnih suma novca s jedne strane globusa na drugu, što se odvija u vremenskim intervalima djelića jedne sekunde, organizacije transnacionalne proizvodnje i još mnogo toga.

Nevjerovatan porast trgovine kao bitan element ekonomske globalizacije ima za posledicu smanjenje troškova transporta i njegovo ubrzanje. Ovo posebno važi za uslužni sektor: proizvodi kao što su *software* i baze podataka šalju se u vremenu mјerenom sekundama s jednog na drugi kraj svijeta.

Kraj Hladnog rata često se spominje kao jedan od uzroka globalizacije. Za vrijeme trajanja hladnoratovske podjele svijeta na Istok i Zapad, bilo je i manje saradnje između država. Padom ove granice –tzv. Čelične zavjese 1989/90, kontakt i saradnja među državama su se razvijali. Bivše države “istočnog bloka” otvorile su se izašle na svjetsko tržište. Sve više država se odlučuje za demokratiju i tržišnu ekonomiju, što onda predstavlja vodeće principe njihovog dalnjeg razvoja.

Globalni problemi koji se više ne mogu rješavati na pojedinačnoj razini država i regija odigrali su važnu ulogu u razvoju svijesti. Globalni problemi, kao što su oštećeni ozonski omotač, kisele kiše ili izumiranje pojedinih životinjskih i biljnih vrsta te kvalitet ljudskog života zahtjevaju globalnu politiku i globalnu svijest. Osim svjetskih država, ovim pitanjima bave se međunarodne organizacije poput Green Peacea ili Amnesty internationala, te druge organizacije koje djeluju na globalnoj razini. To su takođe pokazatelji nastanka jednog jedinstvenog svjetskog društva.

Kritičari globalizacije ukazuju na to da globalizacija više nije prisilni proces, već da su njeni procesi nastali kao posljedica politike pod vodstvom SAD-a nakon Drugog svjetskog rata. Liberalizacija svjetske trgovine u okvirima WTO-a, rezultirala je ovakvim razvojem.

Novi svjetski poredak. “Oni od nas koji smo bili kolonije juče i danas trpimo posljedice zaostalosti, siromaštva i nerazvijenosti, mi smo većina u ovoj organizaciji (WTO). Svako od nas ima pravo da glasa i niko nema pra-

³ Djogo, M. ; Stanišić, N.: Je li Globalno izvješće o konkurentnosti prava mјera makrokonkurentnosti, 2016. str. 91-117

vo da stavi veto. Mi treba da pretvorimo ovu organizaciju u instrument borbe za pravednije i bolje sutra, mi takođe trebamo računati na one odgovorne državnike, koji su osjetljivi na naše realnosti, koji se nesumnjivo mogu se naći u mnogim razvijenim zemljama”.

U društveno-političkom smislu, početak globalizacije označen je raspadom SSSR-a i državno upravljanih ekonomija, svojstvenih zemljama Istočnog bloka, koje su se pokazale neučinkovitim.⁴

Kreatori novog svetskog poretka - SAD, globalizaciju su poistovetili s društvenim napretkom, zasnovanim prije svega na ekonomskim odrednicama sveukupnih promjena. Konzervativna revolucija prikazana je kao istrijska nužnost koja bi snagom “nevidljive ruke” slobodnog neoliberalnog tržišta trebala osigurati narodima svijeta stabilnost, mir i blagostanje. Ekonomski rast trebao bi nastupiti kao prirodan rezultat automatizma tržišnih mehanizama prema uzoru na liberalnu *laissez-faire* doktrinu iz 18. i 19.vijeka.

Ovome je pogodovala gotovo potpuna liberalizacija finansijskog tržišta, koja je prouzrokovala pravi bum, strukturne promjene u domenu štednje, formiranju velikog broja penzionih fondova te konačno internacionalizaciju bankarskog sistema i aktivnosti. Mobilnost kapitala je postala bez prenosa.⁵

Razvoj informatičke tehnologije doveo je do rasta prometa na tržištima finansija, roba i usluga. Informacije o tendencijama na finansijskim tržištima se brže razmenjuju i uz niže transakcione troškove.

EKONOMSKI RAZVOJ

U središtu globalizacije, posmatrano prvenstveno kao ekonomski fenomen, je zapažanje da se snažno povećavaju međusobne ekonomske aktivnosti između ljudi koji žive u različitim državama. Stoga se proces ekonomske globalizacije uobičajeno definiše kao rastuća ekonomska međuzavisnost između privrednih subjekata različitih nacionalnih ekonomija i samih nacionalnih ekonomija, kako u pogledu sve većeg obima i sve razgranatijih oblika međusobnih transakcija dobara, usluga i kapitala, tako i sve brže i sve rasprostranjenije difuzije tehnologije.⁶

Ekonomска dimenzija globalizacije se najčešće se pominje u medijima. Povezana je sa ogromnim količinama finansijskog kapitala kojim se trguje svakodnevno na različitim berzama širom svijeta, kao i sa globalnom trgovinom.

4 Bekavac, A.; Podgorelec, F.: Suvremeni izazovi globaliziranog svijeta : antropološko-ekološka kriza, 2014.str. 349-366

5 Pečujlić, M. 2005. Globalizacija – dva lika sveta. Beograd: Gutenbergova galaksija
6 Štros, D. ; Coner, M. ; Bukovinski, D.: Globalizacija kao proces rada, 2014. str. 48-54

Možemo da pratimo korijene nove ekonomije od kraja Drugog svjetskog rata kao i od Breton Vuds dogovora. Breton Vuds je mali grad u državi Nju Hempšir, gdje su se pobjednici sastali 1944-te da bi uspostavili osnov za svjetsku ekonomiju, a kako bi spriječili razorne ekonomske krize i pratili svjetsku ekonomiju, stvorene su tri ekonomske institucije:

- *Međunarodni monetarni fond (MMF)* koji će nadgledati međunarodni monetarni sistem;
- *Međunarodna banka za obnovu i razvoj* (IBRD kasnije preimenovana u Svjetsku banku) će obezbediti sredstva za kredite za evropske rekonstrukciju, ali je kasnije proširila svoje aktivnosti na razvoju;
- *Opšti sporazum o carinama i trgovini* (GATT, preimenovana u Svjetsku trgovinsku organizaciju u 1992.) će nadgledati multilateralne trgovinske sporazume. Za oko trideset godina ovaj sistem je ostao u mjestu i obezbijedio ekonomsku stabilnost i prosperitet zapadnih zemalja.

Međutim, od 1970-ih, ovaj sistem je pao zbog više razloga, kao što je naftna kriza. Svjetska ekonomija je izvršila drastičan zaokret u odnosu na neoliberalnu ekonomiju (gdje vladaju tržišni mehanizmi, a ne odluke iz ekonomskih institucija koje oblikuju ekonomiju).

Otuda je rođen novi ekonomski poredak koji se transformiše u globalni kapitalistički sistem rukovođen u onom pravcu što bi istraživači nazvali "neorganizovani kapitalizam", "manična kapitalizam", "kazino kapitalizma" ili "hiperkapitalizam". Nema površina svijeta koji nije pogoden novim globalne ekonomije.⁷

Nova ekonomija je zaista globalna, jer je neteritorijalna. Investitori mogu da biraju gdje i kada da se investira ili povuče kapital iz bilo kog dijela svijeta. U pogledu finansijskih ulaganja i trgovine, svijet je sada jedno mjesto. To je moguće, jer je država pristala da razmontira njihove ekonomske propise (kao što su tarife ili investiciona ograničenja) i većina regionalnih blokova, kao što su EU su praktično eliminisani svoje granice kada je u pitanju trgovina. Ova deregulacija trgovinskih i finansijskih transakcija dodatno podriva suverenitet država koji više ne mogu kontrolisati tokove robe ili finansije i dao veću moć novim oblicima privrednih organizacija: transnacionalne korporacije. Pored toga, Breton Vuds institucije (MMF, Svjetska banka i STO) su takođe pokretači ekonomskih reformi u većini zemalja.

Kapitalisti i investitori su među dobitnicima globalnog kazina, dok radnici i zemlje u razvoju su uglavnom na gubitničkoj strani. Na primer, ako vlada jedne zemlje u razvoju želi da privuče korporativne investicije, mora da postane atraktivna, u prevodu da ukloni ograničenja, kao što su zakoni o

⁷ Morić Milovanović, B. ; Srhoj, S. ; Krišto, T.: Poslovni modeli kao koncepcijski okvir pristupa dizajnu poslovanja suvremenih poduzeća, 2016. str. 535-563

radu, zdravstvene regulative i propisi životne sredine kao i da nametnu sistem minimalnog oporezivanja. Takva politika će dodatno pogoršati uslove života većine stanovništva i ograničiti sposobnost države da obezbijedi socijalne potrebe, a mogu i potencijalno destabilizovati samu zemlju.

Kao rezultat toga, društvene nejednakosti između i unutar zemalja su porasle. Globalni tokovi novca su se strahovito povećali, kapital olakšano teče širom svijeta u potrazi za profitabilnim investicijama. Međutim, većina ovih investicija je bila dugoročna i većina toga je ostala ograničena na kaptalne tokove između razvijenih zemalja. Zemlje u razvoju su vidjele samo djelić tih investicija.

Porast ekonomskih aktivnosti koji prevazilazi nacionalne granice poprima različite oblike, počev od porasta međunarodne trgovine i porasta stranih direktnih investicija (koje postaju najznačajniji oblik toka privatnog kapitala ka zemljama u razvoju), do rastućih i sve razgranatijih tokova tržista kapitala. Utoliko je u analizi ekomske globalizacije važno najprije prepoznati njene različite ključne oblike, kao i različite aktere, od nacionalnih država, regionalnih i transnacionalnih organizacija do pojedinačnih privrednih, političkih i društvenih subjekata, jer se oni suočavaju sa novim i različitim mogućnostima, izazovima i opasnostima.

MIGRACIJE U 21. VIJEKU

Migracija ili mehaničko kretanje stanovništva (emigracija i imigracija), uz prirodno je kretanje stanovništva (natalitet i mortalitet), glavna odrednica broja stanovnika na nekom području, a time i potencijalne količine rada. Prostorno kretanje stanovništva s globalizacijom postaje sve važniji faktor koji oblikuje globalnu ekonomiju. Nemoguće je u razvijenom svijetu ne primjetiti koliko se pojam migracija počeo upotrebljavati u svakodnevnom govoru.

Brojne studije pokušale su procijeniti uticaj imigracije na tržište rada, no naučnici i nositelji ekonomске politike još uvijek nisu u stanju jedinstveno odrediti uticaj imigracija na domaće radnike i domaće tržište rada. Glavni problem najčešće je insuficijentnost statističke osnove koja registruje migracijske procese,⁸ što je slučaj s gotovo svim zemljama, uz samo nekoliko izuzetaka (Novi Zeland, Kanada, Australija, SAD). Podaci, čak i u slučajevima u kojima su dostupni, često su neusporedivi, što otežava identifikaciju uticaja migracije na tržište rada. To je prvenstveno posljedica načina bilježenja demografske statistike, gdje se kao kriterij uzima nacionalnost, a ne mjesto ili zemlja rođenja. Iz tog razloga nije moguće razlikovati osobe koje

⁸ Vukadinović, S.: Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti Tranzicija, 2016. str. 89-98

su rođene u inostranstvu (imigrante) i one koje su rođene u zemlji imigracije, ali nisu preuzele nacionalnost zemlje u kojoj su rođene. Uopšteno, migracije su statistički najlošije praćena demografska pojava. Tako rezultati variraju ne samo od studije do studije nego i unutar istih studija primjenom različitih ekonometrijskih metoda za isto vremensko razdoblje. Ipak, taj se uticaj ne smije nikako zanemariti i potrebno je napraviti dodatno istraživanje kako bi se došlo do što preciznijih rezultata.⁹

Sve do druge polovine 20. vijeka većina je evropskih zemalja bila tradicionalno emigrantska, no nakon tog razdoblja migrantski se tokovi mijenjaju i Evropa postaje glavno odredište imigranata. S druge strane, demografski su trendovi u EU izrazito negativni i većina zemalja ima prirodnu depopulaciju (natalitet je manji od mortaliteta) i sve starije stanovništvo sa sve većim udjelom osoba starijih od 65 godina i sve manjim udjelom mlađih. Takvo negativno kretanje stanovništva negativno utiče na demografski i ekonomski razvoj privrede (niži rast BDP-a per capita, usporavanje ekonomskog rasta i smanjena konkurentnost, ali i negativan uticaj starog stanovništva na socijalne i penzije sisteme) i stoga je pitanje migracija, bilo kao načina održavanja stope rasta stanovništva, bilo kao dopune radnoj snazi, sve značajnije i svaka zemlja mora donijeti odluku (ukoliko to još nije učinila), kako o razini migracija, tako i o natalitetnim politikama.

Evropske su zemlje generalno skeptične prema imigrantima, no brojne studije pokazuju kako je uticaj imigranata na evropsko tržište rada slabo izražen. Istraživanja takođe pokazuju kako imigracija može dovesti do probitaka na tržištu rada i smanjenja tenzija prema imigrantima ukoliko bi se imigracijska politika racionalno i transparentno uredila.

U 21. vijeku imigracija je postala glavna pokretačka sila i strukturna karakteristika zemalja. Većina se razvijenih zemalja svijeta pretvorila u raznolika, multietnička društva, a one zemlje koje to još nisu, idu velikom brzinom u tom smjeru. Tako se broj migranata konstantno povećava i procjene su da danas taj broj iznosi oko 214 milijuna ljudi, odnosno da negdje oko 3,1% svjetske populacije živi u zemlji u kojoj nije rođeno. Ipak, teorijska je podloga za razumijevanje ovih kretanja slabo izučena.

ZAKLJUČAK

Globalizacija je proces kojem se ne možemo oduprijeti ma koliko god to mi željeli. Smatram da je to jedna od karakteristika novog doba, specifičnost vremena u kojem živimo. "Otvaranje prema međunarodnoj trgovini помогло је многим земљама да остваре mnogo бржи раст него што би one иначе постигле. Међunarодна трговина помаже економски развој онда када извоз

⁹ Matić, I.: Organizacija poslovanja, Split, 2007

zemlje predvodi njen ekonomski rast”. Smatram da je upravo ovo ključno. Razvijene zemlje nameću svoja pravila, a ta pravila su obično u njihovu korist. Zemljama u razvoju, koje nemaju ili imaju slab uticaj na svjetsku politiku, jače zemlje plasiraju svoje proizvode ,a za uzvrat im nameću rigorozne uslove koje moraju da ispune kako bi na njihovu teritoriju izvezli i prodavali svoje proizvode. Da li je to pravično? Pravila treba da su ista za sve, jer sa jednakim pravilima sve zemlje bi mogle približno jednakom napreduju i da se razvijaju. Poštovanje i postojanje prava je osnov uređenog civilizovanog društva. Sasvim je jasno je da razvijene i bogate zemlje, ovako postaju još bogatije. Rast predviđen izvozom je bio ključni instrument industrijske politike koja je obogatila veliki dio Azije i dovela milione ljudi u tim zemljama do daleko boljeg života nego ranije. Zahvaljujući globalizaciji mnogo ljudi u svijetu danas živi duže i njihov životni standard je daleko bolji.¹⁰

Globalizacija je smanjila osjećanje izolovanosti koje je bilo zahvatilo veliki dio svijeta u razvoju i dala mnogim ljudima u tim zemljama pristup znanju daleko iznad nivoa i najbogatijih u bilo kojoj zemlji u svijetu jedan vijek ranije. Složićemo se da je globalizacija velik proces, kome se treba prilagođavati i u njemu trebamo učestvovati najbolje što možemo.

LITERATURA

1. Bekavac, A.; Podgorelec, F.: Suvremeni izazovi globaliziranog svijeta : antropološko-ekološka kriza, 2014.str. 349-366
2. Beslać, M.: Međunarodna ekonomija i financije, Visoka poslovna škola, Čačak 2008
3. Djogo, M. ; Stanišić, N.: Je li Globalno izvješće o konkurentnosti prava mjera makrokonkurenčnosti, 2016. str. 91-117
4. Džuverović, N., 2011. Alternativna globalizacija. Godišnjak FPN.
5. Đurić Kuzmanović T., 2008. *Poslovno okruženje*. Novi Sad: Alfa – Graf.
6. Matić, I.: Organizacija poslovanja, Split, 2007
7. Morić Milovanović, B. ; Srhoj, S. ; Krišto, T.: Poslovni modeli kao konceptualni okvir pristupa dizajnu poslovanja suvremenih poduzeća
8. Nakarada, R., Pečujlić, M., *Doba globalizacije*. Beograd: Jugoistok 21.
9. Pavlović, V., Stojiljković, Z., 2008. *Savremena država*. Beograd: Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka.
10. Pečujlić, M. 2005. *Globalizacija – dva lika sveta*. Beograd: Gutenbergov galaksija.
11. Štiglic E.Dž., 2004. *Globalizacija i njene protivuriječnosti*. Beograd: SBM.
12. Štros, D. ; Coner, M. ; Bukovinski, D.: Globalizacija kao proces rada
13. Vukadinović, S.: Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti Tranzi-cija

10 Pečujlić, M. 2005. *Globalizacija – dva lika sveta*. Beograd: Gutenbergov galaksija

ŽIVOTNI STANDARD GRAĐANA BIH

Maja Markić¹

SAŽETAK

U vrijeme ekonomskog previranja i ekonomske krize životni standard je tema brojnih studija i medijskih praćenja. Životni standard je vrlo složena ekonomsko-socijalna kategorija, pa je s toga teško odrediti samo jednu definiciju. Predstavlja mjerilo životnih dobara, usluga, materijalnih i ostalih potreba za stanovništvo. Životni standard pokazuje kvalitet života jednog društva, tj. države. U ovom radu će biti prikazani životni standard nekad jedne složene države, države istih naroda, a sada dvije različite države od kojih je jedna u velikom zaostatku, a druga u usponu, Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. U ovom istraživanju korišteni su podaci Agencije za statistiku BiH i Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Uspostaviće se razlika životnog standarda ove dvije zemlje. Da li je potrebno ući u Evropsku uniju da bi promjenili životni standard ili će biti potrebno da sami sebi mjenjamo navike pokušaćemo pronaći zaključak u ovo istraživanju.

Ključne riječi: životni standard, bruto domaći proizvod, prosječna plata, indeksi potošačkih cijena

UVOD

Bosna i Hercegovina je država koja se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. U njoj žive tri naroda: Srbi, Hrvati i Bošnjaci. Životni standard ovih stanovnika se dosta razlikuje od stanovnika bivših republika. Danas ljudi ne mogu tako lako priuštiti sebi osnovne potrebe, a kamoli da priušte ljetovanje, zimovanje, putovanje bez viza, nove automobile, kuće i stanove u svom vlasništvu. Postavlja se jednostavno pitanje, zašto? Da li je to zbog nedostatka novca, velike nezaposlenosti, smanjenih plata?

Republika Hrvatska je takođe dio bivše Jugoslavije. Država koja je uspjela da postane članica Europske unije, tačnije 01.jula 2013. godine Hrvatska je zvanično postala članica Europske unije. 90 % stanovništva čine Hrvati. Hrvatska je zemlja koja je svoj turizam dovela do „savršenstva“.

¹ majabl93@gmail.com

Životni standard zavisi od produktivnosti. Osnovna je potreba da ljudi rade, jer vlada koja ne može da zaposli svoje ljude, ne treba ni da vlada. Ako ćemo se voditi ovom definicijom, onda je BiH u velikom gubitku. Produktivnost znači i dobra stopa zaposlenosti. Do nedavno su građani bivše Jugoslavije imali pojednostavljenu sliku o načinu života u ekonomski razvijenijim državama.

Jedan od osnovnih kriterijuma uspješnosti proizvodnje jeste produktivnost.

Prema teoriji, produktivnost rada je odnos između ostvarene proizvodnje i rada uloženog tu proizvodnju.

Savremena definicija glasi da je produktivnost ekonomski princip koji izražava težnjuili zahtev da se ostvari odredeni obim proizvodnje, obim prometa ili obim izvršenih uslугasa što manjim utroškom radne snage.

Bitno je istaći da se kod merenja produktivnosti uzima u obzir samo jedan faktor proizvodnje- rad, a izražava se najčešće u časovima uloženim u određenu proizvodnju.Kao što se može meriti produktivnost u proizvodnji određenog proizvoda tako se možemeriti i stepen razvijenosti tehničko-tehnoloških dostignuća u određenoj državi.Produktivnost se povećava kada se istim uloženim radom u jedinici vremena proizvodiveća količina određenih materijalnih dobara.

Produktivnost rada, zavisi od vrste okruženja, i to posebno od prosečnog stepenaumešnosti i sposobnosti radnika, razvoja nauke i stepena njene primenjivosti, organizacije proizvodnog procesa, obima i delotvornosti proizvodnih sredstava i prirodnih uslova.²

Da bismo utvrdili šta je životni standard, svakako trebamo poći od produktivnosti stanovništva zemlje. Naš cilj jeste da utvrdimo kakva je lična potrošnja građana dvije zemlje, mogu li da zadovolje svoje potrebe, kakva je struktura lične potrošnje, te samim tim, kakav je društveni standard.

Društveni standard podrazumijeva stepen obrazovanja stanovništva jedne zemlje, nivo zdravstvene i socijalne zaštite.

Međutim, sada smo svjedoci ekonomskih kriza, recesija i nezaposlenosti u državama koje su bile znatno ispred nas po životnom standardu.

Kada se pomene dobra stopa zaposlenosti, onda se sjetimo i početka 90-tih godina, već bivše Jugoslavije, kada je u „Čajevec holdingu“ bilo zaposleno i do 10.000 radnika.

PREGLED POJMOVA

Različiti autori imaju različite stavove o tome kako se izračunava visina standarda. Indeksi i parametri se dobijaju analizom i ukrštanjem raznih faktora: visina bruto domaćeg proizvoda (BDP), dohodak po glavi stanov-

² Veselinović, P.: Ekonomija, UNIVERZITET SINGIDUNUM, Beograd, 2010, str. 207

nika, kvalitet zdravstvenog osiguranja, prirodno okruženje, pristup obrazovanju, kvalitet javnih usluga, količina slobodnog vremena...

Prema statističkim istraživanjima unazad dva vijeka čovek je na svakih 35 godina u materijalnom smislu duplo bogatiji. Da li je isto toliko srećniji, pametniji?

Istraživanja govore da zemlje kod kojih je zabilježen visok ekonomski rast, kvalitet života im se znatno pogoršao.

Bruto domaći proizvod (BDP) predstavlja ukupno proizvedenu količinu materijalnih dobara i izvršenih usluga u jednoj državi (društvenoj zajednici) tokom jedne godine. BDP mjeri životni standard. Životni standard zavisi od produktivnosti.

Stopa nezaposlenosti je postotak radne snage koja ne može da nađe zaposlenje.

Cilj je da se održe stabilne cijene na slobodnom tržištu, odnosno da se održe stabilne cijene na osnovu odnosa ponude i tražnje, sa što je moguće manjim uplitanjem države.

Kretanje opšteg nivoa cijene mjeri se indeksom cijena na malo.

METODOLOGIJA RADA

S obzirom na različita tumačenja određenja životnog standarda, u ovom radu će biti prikazani dostupni podaci o onome što je po mišljenju autora odrednica životnog standarda. Prikazaćemo, BDP, prosječne plate, indekse potrošačkih cijena, stopu nezaposlenosti i nivo obrazovanja.

U istraživanju su korišćeni podaci koji su dostupni na veb portalu Agencije za statistiku BiH iDržavnog zavoda za statistiku Hrvatske.

Oba veb sajta prikazuju podatke BDP, prosječnu neto platu, prosječnu bruto platu, indeksi potošačkih cijena, stopu nezaposlenosti, obrazovnu strukturu.

Da bi se ostvarili ciljevi istraživanja u skladu sa definisanim predmetom istraživanja korišćene su sljedeće metode: metoda deskripcije i klasifikacije podataka, metoda analize i sinteze, statističke metode.

Bruto domaći proizvod prema proizvodnom pristupu jednak je dodanoj vrijednosti u baznim cijenama, uvećanoj za poreze na proizvode i umanjenoj za subvencije na proizvodnju. Bruto domaći proizvod je, prema tome, jednak zbiru dodane vrijednosti u baznim cijenama svih rezidentnih proizvodnih jedinica i neto poreza na proizvode (porezi minus subvencije na proizvode).

Indeks potrošačkih cijena predstavlja mjeru promjena cijena proizvoda i usluga koje omaćinstva kupuju radi zadovoljenja svojih ličnih potreba na ekonomskoj teritoriji Bosne i Hercegovine.

Prosječna neto plata je prosječan iznos koji zaposleni primaju kao platu za izvršene poslove po osnovu radnog odnosa i naknade za: godišnji odmor, državne praznike, plaćeno odsustvo, bolovanje na teret poslodavca i slično. Ne obuhvata primanja koja terete materijalne troškove, naknade za bolovanje koje ne snosi poslodavac i primanja po osnovu ugovora o djelu.³

Stopa nezaposlenosti je odnos broja nezaposlenih i ukupno raspoloživih resursa radne snage izražen kao postotak. Ona oslikava stanje ekonomije, uspješnost ekonomske politike, te je mjerilo težine socijalnih teškoća i razlike u društvu.

Obrazovanje je veoma bitan faktor za jednu državu, tj. obrazovna struktura stanovništva.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati koji će biti prikazani, preuzeti su sa dva veb sajta Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine i Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske. Na osnovu dobijenih podataka ove dvije države, jasno će se vidjeti ralika koja je država naprednija.

BOSNA I HERCEGOVINA		
	Parametri	Period
BDP	2.60%	IV-16/IV-15
PROSJEČNA NETO PLATA	838,00 KM	II-2017
PROSJEČNA BRUTO PLATA	1.281,00 KM	II-2017
INDEKSI POTOŠAČKIH CIJENA	0.10%	III-17/II-17
STOPA NEZAPOSLENOSTI	24.80 %	2016

Tabela 1. Rezultati istraživanja za Bosnu i Hercegovinu

REPUBLIKA HRVATSKA ¹		
	Parametri	Period
BDP	3.40 %	IV-16/IV-15
PROSJEČNA NETO PLATA	5.894,00 HRK (1.549,69 KM)	II-2017
PROSJEČNA BRUTO PLATA	7.930,00 HRK (2.085,00 KM)	II-2017
INDEKSI POTOŠAČKIH CIJENA	0.30 %	III-17/II-17
STOPA NEZAPOSLENOSTI	13.50 %	2016

1 <http://www.dzs.hr/>

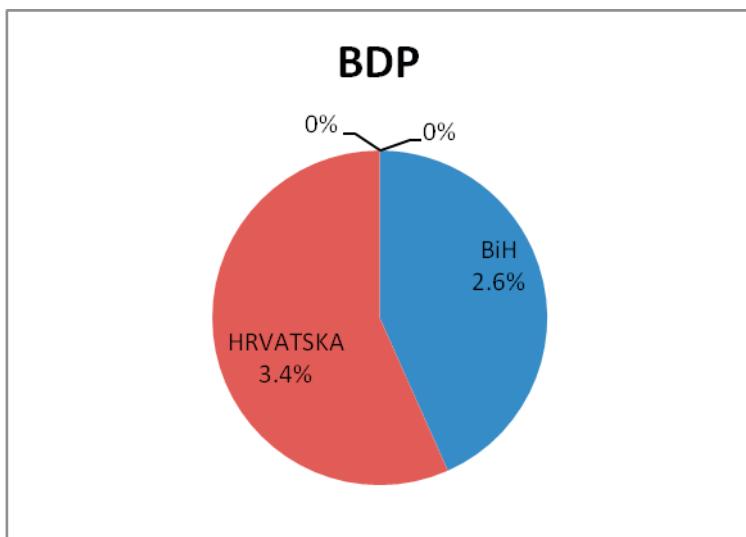
Tabela 2. Rezultati istraživanja za Republiku Hrvatsku

3 <http://www.bhas.ba/index.php>

DISKUSIJA

Podaci službene statističke agencije EU – Eurostata pokazuju da se potrošnja po glavi stanovnika u zemljama članicama EU tokom 2015. Godine kretala u intervalu od 51% do 137% prosjeka u EU. BiH je potom istom parametru zauzela prethodnjem mjesto u Evropi, jer je prosječna potrošnja po stanovniku u 2015. Godini dostigla 38% prosjeka EU. Iz ovoga zaključujemo da na 100 € koje potroši prosječan stanovnik EU, građanin BiH može potrošiti samo 38 € (osnovne životne namirnice). Zato se Bosna i Hercegovina u mnoštvu raznih podataka, statistika i procjena, našla na prethodnjem mjestu, kao zemlja sa najnižim životnim standardom u Evropi.

Rezultati istraživanja koje smo dobili na osnovu poređenja dvije države Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, pokazuju jako velike razlike posebno u visini plata i broja nezaposlenosti.

Slika 1. Prikaz povećanja BDP-a u dvije posmatrane zemlje

Bruto domaći proizvod BiH za četvrtu tromjesječe 2016. godine realno je veći za 2.6% u odnosu na isto tromjesječe 2015. godine. Što se tiče Hrvatske, za isti period njihov bruto domaći proizvod veći je za 3.4%. Iz ovog podatka zaključujemo da je bruto domaći proizvod Republike Hrvatske u odnosu na BiH za period IV-16/IV-15 veći za 0.8%.

Prosječna mjesečna isplaćena neto plata za mjesec februar 2017. godine u Bosni i Hercegovini iznosila je 838,00 KM, dok je odmah preko puta u Republici Hrvatskoj neto plata za mjesec februar iznosila 1.549,69 KM. Primjetimo da zaposleno stanovništvo Republike Hrvatske ima skoro pa

duplo veću platu od zaposlenog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Sami podaci nam pokazuju naš životni standard i kupovnu moć.

Velika je razlika i prosječnih bruto plata, koje su u Bosni i Hercegovini za mjesec februar 2017. godine iznosile 1.281,00 KM, dok su u Hrvatskoj te iste prosječne bruto plate za mjesec februar iznosile 2.085,00 KM.

Cijene dobara i usluga koje se koriste za ličnu potrošnju, mjerene indeksom potrošačkih cijena, u martu 2017. godine u odnosu na februar 2017. godine u prosjeku su više za 0.10% u Bosni i Hercegovini, dok je u Hrvatskoj izmjerен rast od 0.30% za gore pomenuti period.

Veliki broj mladih ljudi nakon svog školovanja završi na Zavodu za zapošljavanje, jer nemaju priliku da svoje stečeno znanje pokušaju primjeniti i steći praksu. Zato nam je i stopa nezaposlenosti u 2016. godini zabilježena sa 24.80%, dok je u Hrvatskoj stopa nezaposlenosti iznosila 13.50%.

ZAKLJUČAK

Kako poboljšati životni standard Bosne i Hercegovine? Zašto su nam plate u odnosu na ostale države tako male, da li postoji posao za mlade ljude, ovo su samo neka pitanja na koja stanovnik Bosne i Hercegovine ne zna odgovor. Primjetimo velike razlike i u kupovnoj moći, visini plate, broj zaposleni, BDP...

Poznati ekonomski teoretičari Samuelson i Nordaus napominju da bez obzira da li je neka zemlja bogata ili je ona siromašna "lokomotiva" ekonomskog progresa u njoj se kreće na sledeća četiri točka: 1) ljudski proizvodni faktori (ponuda radne snage, obrazovanje, disciplina, motivacija); 2) prirodni proizvodni faktori (zemljište, rudna i energetska bogatstva, klima), 3) akumulacija kapitala (mašine, fabrike, putevi) i 4) tehnologija (nauka, inženjering, upravljanje, preduzetništvo).⁴

Kada bi samo ovaj prvi faktor, ljudski proizvodni faktor pokrenuli u našoj zemlji bilo bi nam zaista drugačije. Imamo veliku ponudu radne snage, ali nemamo fabrike koje bi zaposlile te radnike, jer su tokom rata uništene, propale, otišle u stečaj i slično. Motivacija je pokretač svega. Ako smo dovoljno motivisani da nešto pokrenemo, završimo, stvorimo ili izmislimo i na prvom mjestu da imamo ideju, cilj onda smo učinili veliki korak.

Podaci predstavljaju stvarnu sliku jedne zemlje i njenog društva, ali nekim ti podaci zaista nisu potrebni jer od njih ionako nemaju koristi. Veliki gubitak, mala primanja, visoke cijene potrošnje, predstavljaju veliku prepreku nezaposlenom čovjeku koji treba svoju porodicu da izvede na pravi put i da im pruži osnovne potrebe za normalan život.

⁴ Veselinović, P.: Ekonomija, UNIVERZITET SINGIDUNUM, Beograd, 2010, str. 207

Bosna i Hercegovina treba da se pokrene ka boljem sutra. Ako to ne uspije zaista će poslednja osoba koja bude napuštala zemlju ugasiti svjetlo na kraju tunela.

LITERATURA

1. Andrejević, A. and Ješić, J. and Vukadinović, S. (2014), „Povezivanje visokog obrazovanja i tržišta rada uz primenu inovacionog modela trostrukog heliksa”, Poslovna ekonomija broj 1/2014
2. Friedman, M. (1985) „Inflation and Unemployment”, Proceedings The Battle Against Unemployment, New York
3. Mesarić, M. (2011) „Planiranje društveno-ekonomskog razvijanja - uvjet prevladavanja civilizacijske krize...”, Ekonomski pregled, 62
4. Sikimić, U. and Frattini, F. and Chiesa, V. (2013) „Management of technology licensing as the foreign market entry mode: The case of leading Italian pharmaceutical and biotech companies”, Journal of Business Chemistry, No.10
5. Sen, A. (1997) Inequality, Unemployment and Contemporary Europe, International Labour Review, vol.136, No.2.
6. Trubek, D., and Mosher, J. (2001) „New Governance, EU Employment Policy, and the European Social Model, A Critical Appraisal of the Commission White Paper on Governance”, Madison : University of Wisconsin-Madison. Working Paper No. 6/01.
7. Veselinović, P.: (2010), Ekonomija, UNIVERZITET SINGIDUNUM, Beograd
8. Vučenov, S., i Andrejević, A. i Katić A.(2013) „Saradnja univerziteta i privrede - šansa za zapošljavanje”

Ostali izvori

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina u Brojevima 2016
2. Državni zavod za statistiku Republika Hrvatska
3. <http://alibunar.org.rs/mdfa/lat/Strategija-razvoja/Regionalni-nivo/> [18.08.2014.]
4. http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_I000060 [28.08.2014.]
5. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/286107/indicative-planning>

NEZAPOSLENOST – RIJEŠAVANJE PROBLEMA NEZAPOSLENOSTI RADNE SNAGE NA PRIMJERU MLADIH

Dajana Radujković¹

SAŽETAK

Postoje četiri osnovna cilja svake države, a to su: privredni rast, puna za- poslenost, stabilnost tržišta i cijena i ravnoteža spoljnotrgovinskih odnosa sa inostranstvom odnosno platnog bilansa. Nezaposlenost je jedan od najvećih problema današnjice, a posebno je izražena u BiH iz koje sve veći broj mladih odlazi iz države, prije svega u zapadnoevropske zemlje u potrazi za poslom. Zbog toga je nezaposlenost, kako socijalni tako i demografski problem. Pitanje je u kojoj mjeri se radi o vještačkoj zaposlenosti i onih koji su formalno zapo- sleni. Zbog toga se postavlja pitanje kako riješiti problem nezaposlenosti mladih i koje mogućnosti samozapošljavanja ponuditi kao alternative. U radu ćemo se pozabaviti pitanima: Gdje su prilike za (samo)zapošljavanje mladih? Da li je to preduzetništvo, socijalno preduzetništvo, zadružarstvo ili nešto drugo? Da li je nezaposlenost mladih u BiH datost zauvijek ili je to ipak šansa za budući razvoj?

Ključne riječi: nezaposlenost, mladi, demografija, preduzetništvo, (samo) zapošljavanje, socijalno preduzetništvo, zadružarstvo

UVOD

Već dugi niz godina u Bosni i Hercegovini traju rasprave o tome kako izaći iz sadašnje, nepovoljne, ekonomске situacije i kako podstaknuti, između ostalog, proces zapošljavanja, naročito mladih ljudi. Nezaposlenost predstavlja najveći problem današnjice pri čemu su u BiH najugroženija kategorija mladi kao i svi oni koji ostanu bez posla bez mogućnosti da nađu novi a u toj kategoriji žene su, opet najugroženije. Država se deklarativno zaklinje u podsticanje zapošljavanja i to dokazuje statističkim podacima o povećavanju zaposlenosti i smanjivanju broja nezaposlenih, a s druge strane, stanje je drugačije i to takođe može da se potkrijepi statističkim podacima (izuzetno visoka stopa nezaposlenosti i BiH na listi kao najsironašnija zemlja u Evrpi)

¹ dajana.r91@gmail.com

te da se broj nezaposlenih smanjuje velikim odlaskom najproduktivnijih kategorija stanovništva u inostranstvo. Niko nema odgovor na pitanje čime je bilo ko stimulisan da osnuje firmu i radi legalno pošto su fiskalni i parafiskani nameti itekako destimulativni, kao i kompletan sistem (porezi na plate, promjena zakonskih i finansijskih propisa, destimulativni krediti, nestabilan politički i pravni sistem, visoke kamate). Mogućnost zapošljavanja svedena je na samoinicijativu i pokretanje vlastitog biznisa prije svega u uslužnim djelatnostima i sitnom preduzetništvu dok najveći broj mlađih, bez obzira na profil obrazovanja, želi da se zaposli u javnoj upravi ili u preduzećima pod državnom kontrolom. Mogućnost zapošljavanja nalazi se i u onim oblastima za koje ne postoji zainteresovanost u obrazovnom sistemu a postoji potreba za njima.

1 NEZAPOLENOST KAO PROBLEM DANAŠNICE

Globalna situacija zapošljavanja još uvijek se nije vratila na nivo koji je prethodio svjetskoj ekonomskoj krizi iz 2008. godine. Sa surovom situacijom koja se odražava na privredni rast kao posljedicom takve krize suočavaju se i razvijene zemlje, a naročito zemlje u evrozoni.

Nezaposlenost je jedan od najznačajnijih problema s kojima se svaka država suočava, a posebno je zabrinjavajuća nezaposlenost mlađih ljudi koji predstavljaju značajan ljudski kapital svake ekonomije i društva. Međutim ako države žele iskoristiti puni potencijal mlađih ljudi oni moraju biti produktivan dio društva što se može postići samo punom zaposlenošću. U ovom trenutku EU članice se suočavaju s velikim izazovom apsorpcije i integracije mlađih ljudi u obrazovni sistem i tržište rada. Zapošljavanje mlađih ostaje ključna zadaća za održiv društveni i ekonomski razvoj, pogotovo u kontekstu mijenjanja demografske slike i starenja populacije.²

Međunarodna organizacija rada (ILO) procjenjuje da je globalna nezaposlenost mlađih u dobi između 15 i 24 godine u 2016. godini iznosila 13,1% i da će na tom nivou ostati i u 2017. Izvještaj ILO-a pokazuje da je u prošloj godini broj nezaposlenosti mlađih porastao za pola miliona i sada iznosi 71 milion. Još više zabrinjava broj mlađih u brzorastućim ekonomijama i zemljama u razvoju (156 miliona). Stopa nezaposlenost mlađih u svijetu prakazana je u Tabeli 1.³

2 Bilić N., Jukić M., *Nezaposlenost mlađih – ekonomski, politički i sojalni problem s dalekosežnim posljedicama za cijelokupno društvo*, Pravni vjesnik, stručni rad, 2014., str. 485.

3 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-balkan-u-svjetskom-vrhу-po-nezaposlenosti-mlađih>, postavljeno 15.01.2017. godine, preuzeto 27.04.2017. godine

Tabela 1. Nezaposlenost mladih u svijetu⁴

	2015.	2016.	2017.
SVIJET	12,9%	13,1%	13,1%
RAZVIJENE ZEMLJE	15,0%	14,5%	14,3%
BRZORASTUĆE EKONOMIJE	13,3%	13,6%	13,7%
ZEMLJE U RAZVOJU	9,4%	9,5%	9,4%

Nezaposlenost je hroničan problem i u zemljama regije. Prema izvještaju "Trendovi na tržištu rada zapadnog Balkana u 2017. godini" koji je objavila Svjetska banka navodi se da je tržište rada u regionu pogodeno niskim stepenom zaposlenosti i visokom nezaposlenosti, a najgora situacija je u BiH gdje je gotovo svaki četvrti čovjek nezaposlen, odnosno svaki drugi ako gledamo kategoriju mladih.

Prema izvještaju Svjetske banke, stopa nezaposlenosti u BiH u 2010. godini iznosila je 27,2%, u 2016. godini iznosila je 25,4%⁵, dok poslednji podaci državnih agencija za statistiku pokazuju da je u 2017. godini došlo do blagog rasta te stopa nezaposlenosti iznosi 27,5%.⁶

BiH je na samom začelju kolone i kada je u pitanju zapošljavanje mladih. U izvještaju Svjetske banke navedeno je da se mladi suočavaju sa prilično kritičnom situacijom na tržištu rada u BiH. U 2016. godini stopa nezaposlenosti mladih iznosila je 54,3%⁷, a prema posljednjim podacima u 2017. godini iznosi 57,5% što je ubjedljivo rekord u regionu, a prate ju Srbija u kojoj stopa nezaposlenosti mladih iznosi 49,5%, a zatim slijedi Hrvatska sa 45,9%.⁸

2 TRŽIŠTE RADA U BOSNI I HERCEGOVINI

Tržište rada u regiji koje je karakteristično po sporom otvaranju formalnih radnih mjesta, velikoj stopi nezaposlenosti i niskoj stopi učestvovanja radne snage, dodatno slabe mogućnost oporavka tržišta rada u BiH.

Ekonomski situacija u BiH u poslednjih nekoliko godina išla je od loše ka još goroj, sa stopom rasta koja je izuzetno niska, nedovoljnim brojem otvaranja novih radnih mjesta i dobrih mogućnosti za rad, doveli su do toga da mladi u BiH steknu utisak da su im perspektive ograničene.

BiH je doživjela drastičnu, temeljnu društvenu i ekonomsku transformaciju tokom posljednjih nekoliko decenija. Ova tranzicija znači da radna

4 Isto.

5 <http://pubdocs.worldbank.org/en/705141492622353847/Bosnia-Herzegovina-Snapshot13Apr2017.pdf>, preuzeto 27.04.2017. godine

6 http://www.bhas.ba/?option=com_publikacija&id=1&lang=ba preuzeto 27.04.2017. godine

7 <http://pubdocs.worldbank.org/en/705141492622353847/Bosnia-Herzegovina-Snapshot13Apr2017.pdf>, preuzeto 27.04.2017. godine

8 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-balkan-u-svjetskom-vrhu-po-nezaposlenosti-mladih>, postavljeno 15.01.2017. godine, preuzeto 27.04.2017. godine

snaga mora biti fleksibilna i u mogućnosti da se prilagodi stalnim promjenama potreba na tržištu rada. U odnosu na socijalizam moderna tržišna ekonomija zahtijeva različite stručne vještine i kompetencije u svim sektorima. Većim dijelom, trenutno tržište rada u BiH nije prilagođeno savremenim potrebama poslovanja i trendovima zbog: obrazovanja, pravnih okvira, obaveza zaposlenika i naslijedenih navika iz socijalističkog političkog sistema.⁹

2.1 Vještačka i stvarna nezaposlenost

Postoje dva načina pomoću kojih je moguće izračunati nezaposlenost. Prvi, je zbir osoba prijavljenih na zavodima za zapošljavanje, a drugi način je anketiranje radne snage koja uzima u obzir da jedan broj ljudi koji su prijavljeni na birou ipak radi.

Početkom marta 2017. godine portal *Trading Economics* objavio da je naša zemlja treća u svijetu po broju nezaposlenih (koristeći prvi način za računanje nezaposlenosti – zbir svih osoba na zavodima za zapošljavanje). Gore od Bosne i Hercegovine jedino su dvije siromašne afričke države – Džibuti i Kongo. Portal, koji već desetu godinu prati nezaposlenost u BiH, navodi da u našoj državi posla nema čak 40,87% stanovništva, što nas dovođi na “bronzanu” poziciju.¹⁰

Međutim, anketiranjem radne snage, koju provodi Agencija za statistiku BiH, stopa nezaposlenosti u BiH zvanično iznosi 27,5%, dok je stopa nezaposlenosti među mladima 57,5%.

Rezultat problema nezaposlenosti u BiH je pogrešno provođenje ekonomske tranzicije, odnosno načina reformirajućeg privrednog sistema koji više liči na obrazac kako se to ne treba činiti, nego na model kako to treba raditi. Takođe, jedan od problema su neodgovarajući obrazovni sadržaji koji su anahroni za moderne, odnosno savremene razvijene ekonomije. Posebno zabrinjava i činjenica da su u priatizacijskom procesu uništena brojna preduzeća u kojima je bilo zaposленo na stotine hiljada radnika, uključujući mlade i školovane ljude. Nažalost, uništenju prestižnih i dobroposlujućih firmi doprinijeli su i predstavnici međunarodnih zajednica sa stavom da firme iz bivših socijalističkih ekonomija nisu sposobne za djevovanje u tržišnim uslovima, te da ih kao takve treba privatizovati. Na taj način su nepovratno izgubljene stotine hiljada radnih mjesta, a sve se prelomilo na ovdašnje generacije mladih ljudi koji su ostali bez mogućnosti zaposlenja i

⁹ Development Studio/Posao.ba, *Studija tržišta rada mladih Bosne i Hercegovine*, Projekat Market Makers, 2012., str 5-9.

¹⁰ Dnevni avaz, Sarajevo, 09.03.2017., str. 5.

rješavanja svojih egzistencijalnih važnih pitanja. U svemu tome profitirao je samo novoformirani sloj oligarha, koji se naglo i enormno obogatio.¹¹

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, koje je prikupio Indikator. ba u Tabeli 2. prikazan je broj zaposlenih osoba po sektorima u period prije ekonomske krize 2008. i sada.

Tabela 2. Zaposlenosti u BiH po sektorima (u period 2008-2016. godine)¹²

	<i>Broj zaposlenih u 2008.</i>	<i>Broj zaposlenih u 2016.</i>
<i>Preradivačka industrija</i>	144.437	143.612
<i>Trgovina</i>	134.213	134.314
<i>Javna uprava i odbrana</i>	68.537	73.912
<i>Sektor obrazovanja</i>	55.514	60.178
<i>Zdravstvo i socijalna zaštita</i>	45.101	49.451

S jedne strane, u medijima možemo pratiti paradoks u BiH kada je riječ o zapošljavanju, da je nezaposlenost rekordna, a s druge strane da u armiji nezaposlenih od oko pola miliona ljudi nema one, potrebne, radne. Saša Trivić, potpredsjednik Unije udruženja poslodavaca Republike Srpske, kaže kako se "Biro za zapošljavanje koristi za ostvarivanje nekih drugih prava, pa su i oni koji rade u stvari na birou, zbog čega dobijamo enormne razlike u procentima zaposlenosti. Sa druge strane, naši podaci govore da sve više imamo problema s nedostatkom radne snage, kako po kvalitetu, tako i po broju, pa je procjena da je nezaposlenost upola manja nego što se prikazuje."¹³

2.2 Uzroci nezaposlenosti

Postoji više faktora koji su uzroci¹⁴ za trenutnu tešku poziciju mladih na tržištu rada, a neki od njih su:

- **Teška makroekonomска situacija** koja ima negativan uticaj na stvaranje novih radnih mesta i planove poslodavaca za zapošljavanje;
- **Sve niži i niži nivo stranih ulaganja** koja utiču na stvaranje novih radnih mesta, djelimično zbog političke nestabilnosti, izazova u vladavini prava i prisutne korupcije, što stvara lošu percepciju poslovnog okruženja u BiH, čime se odbijaju strani ulagači, koji bi, do sada, otvorili nekoliko hiljada radnih mesta, ako bi, na primjer, BiH bila bolje rangirana na

11 Žiga J., Turčilo L., Osmić A., Bašić S., Džananović M. N., Kapidžić D., Brkić Š. J., *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2015., str. 16-17.

12 <http://indikator.ba/Vijest.aspx?p=1&id=14255&naslov=Zaposlenost+prije+krize+i+sada%3A+Dok+javni+sektor+buja%2C+realni+stagnira>, postavljeno 20.11.2016., preuzeto 27.04.2017. godine

13 Nezavisne novine, Banja Luka, 09.03.2017. godina, str. 16.

14 SEEYN, *Regionalna platforma OCD u zagovaranju socijalnih inovacija u politici zapošljavanja koja jamiči sigurnost za mlade u riziku*, Izvještaj o zapošljavanju mladih u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2015., str. 6-12.

međunarodnom indeksu transparentnosti (Transparency International Index);

- **Nizak kvalitet mlade radne snage**, jer su mladi u BiH nespremni i nekvalifikovani za potrebe tržišta rada što je prouzrokovano prvenstveno zastarjelim i nefunkcionalnim sistemom obrazovanja, koji ne uspijeva zadovoljiti potrebe poslodavaca. To znači da su mladi ljudi u situaciji da imaju formalne obrazovne diplome, ali nemaju dovoljno vještina i kompetencija koje su potrebne;
- **Nizak nivo razvoja preduzetništva kod mladih.** Problemi pri pokretanju biznisa od strane mladih su nedostatak potrebnih znanja i vještina, visoki porezi, visoke kamatne stope i nedostatak sredstava za pokretanje start up-a, komplikovanja administracije za pokretanje biznisa i dobijanje različitih dozvola, siva ekonomija i korupcija. Dakle, u BiH je značajan nedostatak preduzetničkog duha koji se odražava na mala i srednja preduzeća a koji utiče na ekonomsku stabilnost i rast i razvoj ekonomije. BiH treba poticati na preduzetničkom duhu kod mladih još dok su u sistemu obrazovanja, odnosno potrebno je staviti akcenat na razvijanje preduzetništva kroz praktična znanja za studente ili kroz otvaranje škola osnovanih od strane kompanija i karijernih centara;
- **Nedostatak vještina za zapošljavanje i proaktivne svijesti kod mladih.** Zaposlenost može biti definisana kao skup dostignuća, vještina, razumevanja i ličnih karakteristika koje mogu mladima biti korisne prilikom dobijanja posla kao i da budu uspješni u njihovom odabranom zanimanju, sa ličnim koristima, kao radne snage, te za zajednicu i ekonomiju. Osim formalnog obrazovanja, vještine za povećavanje zapošljavanja mogu biti razvijene kroz neformalno obrazovanje, aktivno učešće u omladinskim organizacijama, volonterski rad, stažiranje itd.

2.3 Posljedice nezaposlenosti

Nezaposlenost mladih predstavlja najveći problem današnjice koji ne samo da pogarda pojedinca već i čitavo društvo. Dakle nezaposlenosti sa sobom nosi negativne ekonomske, socijalne i političke posljedice koje se manifestuju na cijelokupno društvo.

Ekonomske posljedice bilo pojedinca ili društva manifestuju se u njegovom osiromašivanju kroz gubitke prihoda koji utiču na smanjivanje kupovne moći i pad prihoda u različitim sektorima privrede. Iako se preduzetnici pokušavaju prilagoditi novonastaloj situaciji kroz smanjivanje troškova to se uglavnom svodi na otpuštanje radnika i dodatno povećavanje nezaposlenosti koja utiče na smanjivanje društvenog proizvoda zemlje i produbljivanja krize.

Kada su u pitanju socijalne posljedice, mnogi smatraju da je stanje nezaposlenosti opasno za mentalno zdravlje pojedinaca. Dugotrajna nezaposlenost i stalno bezuspješno traženje posla kod pojedinaca izazivaju depresiju i frustracije jer nisu u stanju da ispunе svoju ulogu i daju svoj doprinos u izdržavanju porodice. Nezaposleni mogu ispoljiti krajnje agresivne stavove prema svojoj situaciji, pobjeći u svijet fantazije i mislima i djelom, odati se konzumiranju alkohola i droge, pobjeći u bolest ili potražiti rješenje u kriminalnom ponašanju.¹⁵

Za državu ogroman broj nezaposlenih predstavlja smanjivanje poreznih obveznika što dodatno utiče na smanjivanje državnih prihoda, odnosno zahtijeva veća izdvajanja za socijalne naknade. Država se neminovno suočava sa proračunskim deficitom koji mora podmiriti najčešćim povećavanjem poreza što utiče na smanjivanje kupovne moći, što sve zajedno utiče na političku sigurnost zemlje. Još jedan problem koji se javlja prilikom nezaposlenosti a sa kojim se država suočava je odlijev mozgova, jer odlaskom edukovane radne snage država gubi neprocjenjivu vrijednost za cijelu privredu i time dovodi u pitanje svoju perspektivu u budućnosti.¹⁶

3 MLADI KAO NAJUGROŽENIJA KATEGORIJA NEZAPOSLENIH U BIH

Za razliku od sredenih i razvijenih zemalja u kojima se mladi tretiraju kao najdragocjeniji razvojni resurs, pa se onda u njih svjesno ulaže s ciljem da im se osigura poželjan ambijent za život u vlastitoj sredini, počevši od pružanja kvalitetnog obrazovanja i kontinuiranog usavršavanja, pa do zaposlenja i raznih olakšica u privatnom preduzetništvu, te rješavanju egzistencijski važnih pitanja, kao što su kupovina stana i sl., u zapuštenim i neražvijenim društвima mladi ne samo da su zanemareni, te u društveno-statusnom smislu svakovrsno marginalizovani, nego ih se čak benevolentno odriče i prepušta drugima, iako to predstavlja nenadoknadiv gubitak za te zajednice. Takav tip odnosa prema mladima je očigledan i u bosanskohercegovačkom društvu. Do koje mjere se ne respektuju mladi u BiH, surovo svjedoči podatak da ih je, samo u poslijeratnom period, u druge zemlje otišlo preko 100.000. imajući u vidu da se tu uglavnom radi o obrazovanim osobama, uključujući i specijaliste iz različitih oblasti, magistre i doktore nauka, suvišno je naglašavati o kolikom i kakvom se tu gubitku radi, pogotovo za ovako malobrojno društvo kao što je bosanskohercegovačko. Ti ljudi sada svojim znanjem i kreativnim potencijalima unapređuju

15 Bilić N., Jukić M., *Nezaposlenost mladih – ekonomski, politički i socijalni problem s dalekosežnim posljedicama za cjelokupno društvo*, Pravni vjesnik, stručni rad, 2014., str. 493.

16 Bilić N., Jukić M., *Nezaposlenost mladih – ekonomski, politički i socijalni problem s dalekosežnim posljedicama za cjelokupno društvo*, Pravni vjesnik, stručni rad, 2014., str. 494.

neka druga društva i države, umjesto vlastitu zajednicu, koja prema svim relevantnim pokazateljima, tavori na samome dnu nerazvijenih zemalja i to ne samo u evropskim okvirima, nego i šire gledajući.¹⁷

3.1 Odlazak mladih iz BiH kao posljedica nemogućnosti zapošljavanja

Ranjivost mladih posebno dolazi do izražaja u tranzicijskim društvima, posebno ako su ona, kao što je slučaj sa bosanskohercegovačkim prošla kroz konfliktnu situaciju (rat), što onda konkretni ambijent života kako u političkom i ekonomsko-socijalnom, tako i u svakom drugom smislu čini dodatno frustrirajućim. Zbog toga se ne treba čuditi što je postojeća situacija u zemlji gurnula mlade u takvo mentalno stanje da njih oko 70% želi da napusti zemlju.¹⁸

Veoma ozbiljna posljedica visoke stope nezaposlenosti i neaktivnosti mladih ogleda se u njihovoj migraciji prema inostranstvu. Prema podacima iz istraživanja o mladima u BiH – “Glasovi mladih”, koje je objavljeno u 2012. godini, 65,5% ispitanika napustilo bi zemlju radi privremenog rada, 52,3% kako bi se nastanili u drugoj zemlji i 42% radi sklapanja braka. Nešto više od trećine ispitanika (38,1%) otišlo bi na duže vrijeme ili zauvijek u inostranstvo. Samo nešto manje od petine ispitanika (18,9%) navodi da ne bi napustilo BiH na duže vrijeme, ni zauvijek, što je podatak koji govori da bi većina mladih zapravo željela napustiti ovu zemlju.¹⁹

Na osnovu podataka istraživanja o mladima u BiH, možemo da zaključimo da bi mladi radije živjeli u nekoj drugoj zemlji nego u BiH. Mladi ustvari žele da imaju ono čime raspolažu njihovi vršnjaci u ekonomski stabilnim i pravno-politički sređenim društvima, a to je kvalitetno obrazovanje, sigurnost i zaposlenje. Njihov animozitet se odnosi na aktuelne politike i političare koji uporno agreguju krizu u BiH, umjesto da koristeći ovdašnje, neosporno moguće komparativne prednosti, obezbjeđuju poželjan ambijent življenja. Najkraće rečeno, te politike su proizvele velike i brojne probleme u ovom društvu, koje posebno pogadaju mlade osobe.²⁰

17 Žiga J., Turčilo L., Osmić A., Bašić S., Džananović M. N., Kapidžić D., Brkić Š. J., *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2015., str. 12-13.

18 Isto, str. 13-14.

19 Mujanović E., *Nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini – Trenutna situacija, izazovi i preporuke*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2013., str. 12-13.

20 Žiga J., Turčilo L., Osmić A., Bašić S., Džananović M. N., Kapidžić D., Brkić Š. J., *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2015., str. 15.

4 NEZAPOSLENOST KAO DATOST ZAUVIJEK ILI ŠANSA ZA BUDUĆI RAZVOJ

Bez obzira što je problem nezaposlenosti i zapošljavanja jedan od najvećih izazova današnjice, naročito izražen u BiH trebamo biti optimisti i očekivati da nezaposlenost nije datost zauvijek nego to itekako može biti šansa za budući razvoj. To se prije svega ogleda u činjenici da država mora stvoriti takav ambijent da umjesto zapošljavanja u javnoj upravi mlađi budu prije svega zainteresovani za osnivanje firmi i pokretanje vlastitog biznisa zasnujući svoju budućnost ovdje a ne tražeći šansu negdje u inostranstvu.

4.1 Gdje su prilike za zapošljavanje mlađih

Uočljivo je, međutim, da poslodavci traže kvalifikovani kadar kojeg nema na tržištu ali i da uprkos tome što ga nema i što se sa tim zvanjima može naći posao bez problema, ne postoji interesovanje za obrazovanje za te profile. Tako se potrebe poslodavaca za novim radnicima i zanimanjima nezaposlenih sa zavoda za zapošljavanje uveliko mimolilaze. Anketa koju je provela trebinjska Agencija za mala i srednja preduzeća pokazala je da su najtraženiji na tržištu rada različiti zanati dok je mnogo manja potražnja za radnicima sa visokoškolskim diplomama. "U okviru projekta "Prilika plus" anketirano je 20 malih i srednjih preduzeća, a rezultati govore da se najviše traže bravari, tesari, varioci, radnici u oblasti obrade metala i prehrambene industrije.²¹

Ti podaci nam govore da je u tim oblastima i sa tim zanimanjima veoma velika mogućnost pronalaska posla kao što je moguća i sa profilima u oblasti zdravstvenog obrazovanja, industriji informatičkih tehnologija i prehrambenoj industriji. Osim u tim oblastima zapošljavanje je moguće i u svim oblicima preduzetništva, uključujući i socijalno, u promovisanju zadrugarstva i oživljavanju ruralnih sredina i stimulisanju mlađih da ostaju i u njima započinju biznis.

Prelazak iz školskih klupa na radno mjesto jedno je od najvažnijih razdoblja u životu svakog pojedinca jer nudi priliku za osamostaljivanjem i zasnivanjem porodice. Prelazak na tržište rada nije bezbolno jer škole i dalje osposobljavaju učenike za mjesta koja više nisu aktuelna ili čak ni ne postoje. Međutim, najveći nedostaci u obrazovnom sistemu proizilaze iz nepoštovanja saradnje između institucija. Pomno odabrana obrazovna politika krucijalna je za stvaranje savremenog konkurentnog ekonomskog sistema. Zbog toga obrazovna politika mora sarađivati i biti koordinisana s ekonomskom politikom kako ne bi zaostajala. Danas, kada razvoj uveliko zavisi od znanja javlja se potreba za još boljim povezivanjem naučne zajednice i eko-

²¹ Blic, Beograd, 09.03.2017. godina, str. 25.

nomije, pri čemu ulaganje u znanje i obrazovanje ne smije predstavljati trošak. Ulaganje u pojedinca jedini je ispravan put koji će omogućiti lakše zapošljavanje na duge staze. Kako bi osigurali bolju budućnost trebalo bi uspostaviti uspješne mehanizme koji bi aktivno pratili ekonomiju i njene sadašnje i buduće potrebe za radnom snagom. Za efikasno funkcionisanje potrebna je bliska saradnja između obrazovne zajednice, poslovne zajednice i države. Trebaju se stvoriti kadrovi za nova radna mjesta, a ne kadrovi za burzu rada. Država bi trebala davati bolje informacije i edukovati prilikom upisa. Obrazovni sistem mora pripremiti mlade na sve izazove s kojima će se sresti kada uđu na tržište rada. Samo pomnim praćenjem stanja na tržištu rada moguće je smanjiti strukturnu nezaposlenost i uskladiti ponudu i potražnju.²²

4.2 Preduzetništvo

Da li se u našoj državi preduzetnikom postaje tek kada se uvidi da ne postoji mogućnost zapošljavanja u javnoj upravi ili nekoj drugoj firmi pod kontrolom države u kojoj postoji dugoročnija sigurnost posla i redovnih plata. Nemogućnost normalnog zapošljavanja u struci i nedostatak novih radnih mesta je veći motiv za ulazak u preduzetništvo nego uočena poslovna prilika. Danas kada je teško dugoročno planirati šta i gdje raditi mladi ljudi sve češće vide preduzetništvo kao jedan od najboljih načina da kreiraju svoju karijeru.²³

Međutim, trenutni ekonomski trendovi u BiH imaju posebno negativan uticaj na mlade u zemlji. Mnogi mladi ljudi koji završe stručno ili visoko obrazovanje u BiH ne mogu naći posao u struci, a mnogi drugi se okreću niskoukvalitetnim poslovima u neformalnoj priredi. Svaka četvrta mlada osoba ne završava srednju školu. Manje od polovine svih zaposlenih osoba ispod 30 godina starosti uspjevaju naći posao u polju u kojem su obrazovani – što dovodi do visoke stope migracije mladih iz zemlje. Da budemo precizniji, postoji nekoliko ključnih indikatora o nezaposlenosti mladih:

- **Ogromna nezaposlenost:** Stopa nezaposlenosti mladih je oko 60%, a to je jedna od najvećih u Evropi. Oko 170.000 mladih (ispod 30 godina) su nezaposleni, što je gotovo 31% svih registrovanih nezaposlenih;
- **Neaktivnost:** Samo 30,6% mladih je aktivno na tržištu rada, a stopa zaposlenosti među mladima je samo 14%;
- **Dugotrajna nezaposlenost:** Više od 50% mladih koji su u potrazi za poslom nezaposleno je više od godinu dana.

22 Bilić N., Jukić M., *Nezaposlenost mladih – ekonomski, politički i socijalni problem s dalekosežnim posljedicama za cijelokupno društvo*, Pravni vjesnik, stručni rad, 2014., str. 487-491.

23 Radujković D., *Zbornik radova – Omladinsko preduzetništvo u Republici Srbkoj kao jedna od mogućnosti zapošljavanja mladih*, Grafič, Banja Luka, 2014., str. 163.

Ovi indikatori pokazuju da je velika većina mlađih ljudi izložena riziku ekonomskog i socijalnog isključenja, čak i marginalizacije, što svakako može uzrokovati brojne negativne posljedice, prije svega u demografske i socijalne dimenzije.²⁴

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, dostupni nalazi potvrđuju odsustvo preduzetničkog duha, koji se odražava na mala i srednja preduzeća, a širi uticaj ima na ekonomsku nestabilnost i direktno utiče na rast i razvoj ekonomije. Razlozi zbog kojih se mlađi ne opredjeljuju za preduzetništvo su razni: nedostatak znanja i vještina za pokretanje biznisa, visoki porezi, visoke kamatne stope i nedostatak sredstava za pokretanje strat up-a, komplikovana administracija za pokretanje biznisa i dobijanje raznih dozvola, siva ekonomija, korupcija itd. Takođe, jedan od razloga je i taj što u našoj društvenoj zajednici preduzetništvo i preduzetnički duh nisu dovoljno prisutni ni u obrazovanju, što je u direktnoj vezi sa vrijednosnim sistemom mlađih.

4.3 Socijalno preduzetništvo

Danas kada socijalne i ekonomski nejednakosti u svijetu rastu, milione ljudi povezuje ideja da je moguć biznis po mjeri čovjeka, da je moguće zarađivati novac i činiti nešto dobro za zajednicu. Ta ideja se zove socijalno preduzetništvo. To je novi kreativni pristup biznisu, društvenom aganžmanu i socijalnim uslugama. Odnosno, inovativni način da ljudi rješe različite ekonomski, obrazovne, zdravstvene i ekološke probleme u svojoj zajednici kroz svoj rad – udruživanjem i korišćenjem održivih biznis modela.²⁵

Socijalno preduzetništvo je biznis koji posluje s idejom da kroz zaradu koju ostvari putem prodaje proizvoda ili usluga, ispunji jasnu socijalnu misiju. To znači da zarađena sredstva ne služe uvećavanju imovine pojedinca – već se ulažu u svrhe kao što su zapošljavanje ljudi koji teže dolaze do posla, socijalne i medicinske usluge, obrazovanje, zaštita životne sredine ili kulturne aktivnosti u zajednici.²⁶

U BiH postoji snažan potencijal koji se nalazi u velikom broju nevladinih organizacija, kooperativa, religijskih grupa, koji može biti u funkciji socijalnog preduzetništva. Kako bi se ublažio problem nezaposlenosti i posljedica ovakvog stanja, treba kroz niz mjera jačati programe alternativne ekonomije kao što su stvaranje pravnog okvira za osnivanje socijalnih preduzeća; otvaranje javnih radova; jačanje zaštićenog tržišta rada; podrška diverzifikaciji privrednih aktivnosti i sl. Kako bi se ovo postiglo, neophodno je inte-

²⁴ SEFYN, *Regionalna platforma OCD u zagovaranju socijalnih inovacija u politici zapošljavanja koja jamiči sigurnost za mlade u riziku*, Izvještaj o zapošljavanju mlađih u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2015., str. 4

²⁵ Radujković D., *Zbornik radova – Omladinsko preduzetništvo u Republici Srpskoj kao jedna od mogućnosti zapošljavanja mlađih*, Grafič, Banja Luka, 2014., str. 167.

²⁶ Isto., str. 168.

grisanje politike razvoja socijalnih preduzeća u planove realizacije svih strateških dokumenata, izrada povoljnog normativnog okvira, usvajanje sveobuhvatnih podsticajnih mjera za razvoj socijalne ekonomije, organizovanje centara za podršku socijalnim preduzetnicima, priprema i realizacija promotivnih i edukativnih programa u cilju afirmacije koncepta socijalne ekonomije, razvijanje programa za jačanje socijalnog kapitala.²⁷

Za reafirmaciju socijalne ekonomije potrebno je otkloniti postojeće pravne i organizacione probleme u cilju smanjenja nezaposlenosti i socijalne izolacije. Programi uključivanja nezaposlenih se prilagođavaju svojim sadržajem zavisno od toga kojoj ciljnoj grupi su namjenjeni. Oni mogu biti operdijeljeni za lica bez obrazovanja i stručne sposobnosti za određene poslove, mlade sa završenom školom koji prvi put traže zaposlenje, žensku radnu snagu, posebno manje zaposlenu na selu, teže zapošljavanje lica (tjelesno oštećenje, bolesti zavisnosti, neurotične smetnje...), lica s invaliditetom, starije radnike koji su ostali bez posla (kao viškovi zaposlenih), dugoročno nezaposlene svih kategorija, nezaposlene u manje razvijenim regijama.²⁸

4.4 Zadrugarstvo

Prema analizama Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, u RS je registrovano 385 poljoprivrednih i zemljoradničkih zadruga, a aktivno je svega njih 78. Može li dakle zadrugarstvo postati jedna od mogućnosti zapošljavanja u RS? Ako izuzmemmo predrasude, i nepoznanice, kao i neuobičajenost udruživanja oko zajedničkog posla, koje na ovim prostorima postoje o zadrugarstvu prvi problem na koji zadružno poslovanje nailazi je zvanični stav Uprave za indirektno oporezivanje (UIO) koji se kosi sa odredbom člana 12. Zakona o poljoprivrednim zadrugama Republike Srske koji definiše zadružne djelatnosti. Kako bismo problem pojasnili potrebno je analizirati član 12. Zakona o poljoprivrednim zadrugama (*Sl. Glasnik RS 73/08*) koji definiše djelatnost zadruge na sledeći način: „*zadruga može obavljati sve djelatnosti iz oblasti poljoprivrede za koje je registrovana*“. U ovom članu, nakon izmjena i dopuna (*Sl. Glasnik RS 106/09*), stoji da se pod djelatnostima zadruge podrazumjeva: „*proizvodnja na gazdinstvima zadrugara, prerada, prodaja i prevoz vlastitim vozilima poljoprivredno-prehranbenih proizvoda i drugih proizvoda zadruge i zadrugara*“.

Stav UIO ne prihvata pomenutu odredbu ovog Zakona što praktično djelatnost zadruge svodi na čistu trgovinu. Prema njihovom stavu ne postoji zajednička ili zadružna proizvodnja na gazdinstvu zadrugara, tako da zadruga sve što nabavi (npr. sadnice, repromaterijal i slično) mora da fakturiše zadrugaru,

27 Macura R., *Zbornik radova – Socijalno preduzetništvo u funkciji rješavanja problema nezaposlenosti*, Grafid, Banja Luka, 2014., str. 27-38.

28 Isto, str. 38.

a isto tako zadrugar je obavezan da svoj proizvod fakturiše zadruzi. Ovo praktično znači da zadruga vrši svoj obračun PDV-a, a isto tako zadrugari koji su u obavezi biti registrovani vode svoje knjigovodstvo i takođe vrše obračun PDV-a. U ovakvoj realnosti zadrugarstvo gubi svaki smisao, jer nepoštivanjem gore analiziranog člana o djelatnostima koji suštinski odražava duh zadrugarstva moglo bi se postaviti pitanje: zbog čega bi se zadruge uopšte formirale ako se svojim načinom poslovanja neće razlikovati od najobičnijeg trgovačkog preduzeća?²⁹

Ako nadležne institucije budu brzo i efikasno reagovale u rješavanju ovog problema, onda će odgovor na pitanje postavljeno na početku sigurno biti potvrđan. Međutim, ako se ovaj problem ne riješi, pozitivno poslovanje poljoprivrednih proizvođača u Republici Srpskoj ostaće i dalje samo dobra mogućnost, a zadrugarstvo će morati da sačeka neko bolje vrijeme da bude prepoznato kao dobra prilika za udruživanje za ostvarivanje zajedničkih interesa.

ZAKLJUČAK

S jedne strane danas imamo činjenicu da jako veliki broj mladih, i onih najproduktivnijih, odlazi u inostranstvo, bilo zbog školovanja, pronalaska posla ili boljeg života, sa obrazloženjem da u BiH ne mogu da nađu posao, da je političko-pravno i ekonomsko okruženje destimulativno za mlade ljude da ostaju u ovoj državi, a s druge strane postoji nezainteresovanost za osnivanje firmi i započinjanje vlastitog posla. Ono što je takođe paradoksalno je činjenica da mladi upravo onih obrazovnih profila koji bez problema mogu da nađu posao u BiH odlaze u inostranstvo gdje su neuporedivo plaćeniji za svoj rad. Bilo da se radi o kvalifikovanim radnicima ili visokobrazovanim stručnjacima, naročito iz pojedinih oblasti kao što je zdravstvo ili informatički sektor.

Uočljiva je neusklađenost između obrazovnog sistema i privrede, kako na nivou srednjoškolskog tako i na nivou visokog obrazovanja. Školski sistem je zastario, nefleksibilan i potpuno je neprilagođen današnjem vremenu i potrebama društva. Učenici se ne obrazuju za realni sektor a i oni koje se eventualno obrazuju nisu povezani sa preduzećima u kojima bi obavljali praksu tako da iz škola izlaze sa upitnim znanjem koje mogu primjeniti u praksi. Osim obrazovnog upitan je i vrijednosni sistem u društvu u kojem se onaj ko živi od plate i sopstvenog rada smatra gubitnikom a najpoželjnijim se smatra zapošljavanje u javnoj upravi i preduzećima pod državnom kontrolom i bavljenje politikom. Ukoliko se te ne promijeni u doglednoj budućnosti (a sumnjamo da hoće) sadašnji trend će se nastaviti sa krajnje neizvjesnim ishodom.

29 www.dobarvocar.com, preuzeto 04.05.2017 godine

Gdje su onda šanse za novo zapošljavanje? One su, između ostalog, u stimulisaju ruralnih područja koja su osim što su ekonomski zapostavljena i demografski su u najlošijoj situaciji odnosno stimulisaju ruralnog razvoja, stimulisaju proizvodnje hrane i drugih samostalnih djelatnosti (IT sektor, sektor usluga) a druge vrste preduzetništva teško mogu biti uspješne bez kooperativnosti s drugim firmama. Još jedna od mogućnosti zapošljavanja ogleda se kroz formiranje zadruga i u oblasti socijalnog preduzetništva, međutim problem je što i jedna i druga oblast kod nas nisu zaživjele i o njima se govori samo u naznakama, a ne postoji stimulativni zakonski propisi za angažovanje u toj oblasti.

LITERATURA

1. Bilić N., Jukić M., *Nezaposlenost mladih – ekonomski, politički i socijalni problem s dalekosežnim posljedicama za cjelokupno društvo*, Pravni vjesnik, stručni rad, 2014.
2. Development Studio/Posao.ba, *Studija tržišta rada mladih Bosne i Hercegovine*, Projekat Market Makers, 2012.
3. Macura R., *Zbornik radova – Socijalno preduzetništvo u funkciji rješavanja problema nezaposlenosti*, Grafički zavod Banja Luka, 2014.
4. Mujanović E., *Nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini – Trenutna situacija, izazovi i preporuke*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2013.
5. Radujković D., *Zbornik radova – Omladinsko preduzetništvo u Republici Srbiji kao jedna od mogućnosti zapošljavanja mladih*, Grafički zavod Banja Luka, 2014.
6. SEEYN, *Regionalna platforma OCD u zagovaranju socijalnih inovacija u politici zapošljavanja koja jamiči sigurnost za mlade u riziku*, Izvještaj o zapošljavanju mladih u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2015.
7. Žiga J., Turčilo L., Osmić A., Bašić S., Džananović M. N., Kapidžić D., Brkić Š. J., *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2015.

Ostali izvori

1. Blic, Beograd, 09.03.2017.
2. Dnevni avaz, Sarajevo, 09.03.2017.
3. Nezavisne novine, Banja Luka, 09.03.2017.

Internet izvori

1. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-balkan-u-svjetskom-vrhu-po-nezaposlenosti-mladih>
2. http://www.bhas.ba/?option=com_publikacija&id=1&lang=ba
3. www.dobarvocar.com
4. <http://indikator.ba/Vijest.aspx?p=1&id=14255&naslov=Zaposlenost+prije+krize+i+sada%3A+Dok+javni+sektor+buja%2C+realni+stagnira>
5. <http://pubdocs.worldbank.org/en/705141492622353847/Bosnia-Herzegovina-Snapshot13Apr2017.pdf>

UBRZANJE RAZVOJA NERAZVIJENIH PODRUČJA

Sanela Čegar¹

SAŽETAK

U Bosni i Hercegovini oko 60% stanovništva živi u ruralnim područjima koja su slabo razvijena ili čak i nerazvijena. Podsticanje razvoja nerazvijenih područja pomoglo bi i cjelokupnoj BiH, prvenstveno njenoj ekonomiji. U BiH bi se, razvojem poljoprivrede, mogla razviti mnogobrojna „zaboravljena“ područja, spriječiti dalje migracije iz ruralnih područja u veće gradove, smanjiti nezaposlenosti i smanjiti uvoz zdrave hrane jer BiH ima ogromni potencijal za njenu proizvodnju. U radu se razmatra razvoj poljoprivrede, kao jedna od mogućnosti za razvoj nerazvijenih, ruralnih područja u BiH. U istraživanju su korišteni podaci Agencije za statistiku BiH, a analizirani su ključni pokazatelji stanja poljoprivrede u 2015. godini. Ti pokazatelji su: broj zasijane površine i zasadi na kraju proljetne sjetve, požnjevene površine, proizvedeno voće i grožđe i na kraju robna razmjena sa inostranstvom (izvoz i uvoz).

Ključne riječi: razvoj, nerazvijena područja, ruralni razvoj, poljoprivreda

UVOD

Trenutno, prvi put u ljudskoj istoriji, više od polovine svjetskog stanovništva živi u gradovima koji su centri upravljanja, obrazovanja i trgovine, a samim tim i nosioci ekonomskog razvoja. Međutim, postavlja se pitanje šta je sa drugom polovinom stanovništva koja živi u ruralnim područjima u kojima su i kuće udaljene jedna od druge, usluga je malo, pojedinih usluga i nema, a ekonomske prilike su veoma ograničene. Ovo pitanje je vrlo interesantno za Bosnu i Hercegovinu (BiH) u kojoj oko 60% stanovništva živi u ruralnim područjima. Upravo zbog toga, razvoj cjelokupne BiH u velikoj mjeri zavisi od razvoja ruralnih područja. Sa druge strane, razvoj ruralnih područja zavisi isključivo od stanovništva, odnosno od zdravlja ljudi koji su naseljeni u određenom području, njihovo pristupa obrazovanju, zaposlenju i uslugama.

¹ sanela.cegar@gmail.com

Do početka XX vijeka glavni problem u BiH bila je migracija stanovništva sa sela u grad, ali posljednjih godina najveći problem je odazak radno sposobnog stanovništva u inostranstvo (Njemačku, Austriju i Sloveniju). Globalna finansijska kriza, koja je prvobitno nastala u SAD 2007. godine, širila se poput epidemije i zahvatila je mnoge ekonomije širom svijeta, pa i ekonomiju BiH. Čini se da je u BiH svoj vrhunac dostigla 2009. godine, a od tada je problem odlaska u inostranstvo posebno izražen. Odlazak obrazovanog i radno sposobnog stanovništva u inostranstvo predstavlja veliki problem za privredu BiH, za njenu ekonomiju pa čak i državu u cijelini. S obzirom na značaj problema, ovaj rad je posvećen ubrzanju razvoja nerazvijenih područja. Osnovni cilj rada je sagledavanje mogućnosti razvoja nerazvijenih područja, prvenstveno ruralnih, a rezultati bi trebali da probude svijest građana u BiH, da probude preduzetnički duh u njima i ohrabre ih da pokrenu vlastiti biznis, umjesto što napuštaju zemlju vođeni onom čuvenom „Trbuhom za kruhom“.

KAKO SE MOŽE UBRZATI RAZVOJ NERAZVIJENIH PODRUČJA?

Servejević navodi da se ubrzanjem razvoja nerazvijenih područja rješavaju osnovni problemi teritorijalne podjele rada. On pod teritorijalnom podjelom rada podrazumijeva teritorijalni razmještaj društvenog fonda rada u jednoj zemlji, odnosno razmještaj kapitala i razmještaj zaposlenih radnika.²

Osnovne karakteristike teritorijalne podjele rada su:

- neravnomjernost u razmještaju društvenog fonda rada na pojedina područja,
- tendencija teritorijalne koncentracije i centralizacije tog fonda,
- zaostajanje u razvoju pojedinih područja, odnosno opština i regiona.³

Jedna od osnovnih karakteristika teritorijalne podjele rada je to što ona nije ravnomjerna pa u jednim područjima ima više, a u drugim manje društvenog rada i društvenog bogatstva. Postoje brojni faktori koji na to utiču, a oni su: prirodni uslovi, istorijski razvoj i nasljeđe, politika teritorijalnog razvoja i robna proizvodnja i tržište. Ipak, najveći uticaj imaju prirodni uslovi od kojih u velikoj mjeri zavisi razvoj jednog područja. Tako, npr. termoelektrane se grade u blizini gdje se vrši eksploatacija uglja i rijeka, a hidroelektrane na rijekama. Poznato je i da za poljoprivrednu proizvodnju najbolji uslovi postoje u ravničarskim područjima, pored rijeka. Ovakvih područja u BiH je mnogo, pa bi poljoprivreda mogla dostići mnogo veći nivo

² Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010., str. 356 - 358

³ Ibid, str. 356

razvoja od sadašnjeg. U robnoj proizvodnji, proizvođači se trude da povećavaju prihode, smanjuju rashode, i na taj način maksimiraju dobitak, pa upravo zbog toga svoj kapital ulažu тамо gdje postoje najbolji uslovi za то. Druga veoma važna karakteristika teritorijalne podjele rada je tendencija teritorijalne koncentracije i centralizacije društvenog fonda rada. Prema Serjeviću, koncentracija se ogleda u razvoju највећег broja privrednih i drugih organizacija u opštinskim centrima odnosno gradovima, a centralizacija u njihовоj grupaciji, pri čemu organizacije iz највећег centra postaju nosioci grupe i utvrđivanja најvažnijih poslovnih odluka за grupu u cjelini.⁴

Kao posljedica neravnomjerne teritorijalne podjele rada, javljaju se brojni problemi, a prije svega demografsko-ekonomski, ekološki i politički. Kao što je već na početku rečeno, ovi problemi se mogu riješiti ubrzanim razvojem nerazvijenih područja.

Potrebno je naglasiti da je strategiju razvoja najbolje definisati na lokalnom nivou, npr. na nivou opštine, a ne na nivou šireg područja. Ovaj koncept, u literaturi poznat kao koncept lokalnog ekonomskog razvoja, prvi put se javio sedamdesetih godina XX vijeka kada su lokalne vlasti zapadnih zemalja uvidjele da njihove lokalne zajednice napušta mobilni kapital, a samim tim i da se sužavaju njihovi ekonomski potencijali i prostor za zapošljavanje stanovnika. Vasiljević navodi da je lokalni ekonomski razvoj ključni prostor za etabriranje jedne nove paradigmе u kojoj javno upravljanje nije samo oslonjeno na javnu upravu već i na mrežu organizacija, institucija, grupa i pojedinaca koji imaju čime da doprinesu ostvarivanju javnih ciljeva i koji imaju šta da dobiju njihovom realizacijom.⁵

U suštini, ovaj koncept obuhvata proaktivne poduhvate svih aktera u slabo ili nedovoljno razvijenim zajednicama, usmjereni ka privlačenju stranih investicija, podsticanju ekonomskih aktivnosti, stvaranju novih radnih mesta, popravljanju животног standarda i iskorjenjivanju siromaštva.⁶ Ekonomski teoretičari smatraju da se koncept lokalnog ekonomskog razvoja sastoji od četiri komponente i to:

- iziskuje učešće svih lokalnih aktera i dijalog između njih,
- odvija se na teritorijalno ograničenom prostoru (lokalnoj sredini),
- podrazumijeva mobilizaciju lokalnih resursa i iskorišćavanje kompetitivnih prednosti lokalne sredine,
- njime se upravlja na lokalnom nivou i u vlasništvu je lokalne zajednice.⁷

⁴ Ibid, str. 357

⁵ Vasiljević, D.: *Lokalni ekonomski razvoj: zašto su jedne opštine dobitnici, a druge gubitnici tranzicije*, Palgo centar, Beograd, 2012., str. 10

⁶ Belkić, V. Hrnjaz, M.: *Lokalni ekonomski razvoj – evropski putokaz ka modernoj lokalnoj samoupravi!*, Gradska mreža, Beograd, 2010., str. 10

⁷ Ibid, str. 10 - 11

Prije izrade strategije razvoja nekog područja potrebno je odrediti njenu trenutnu ekonomsku razvijenost, a ona se sagledava u postupku koji se sastoji od dvije faze. U prvoj fazi se utvrđuju grupe i vrste pokazatelja razvijenosti, kao i njihov pojedinačni značaj, dok se u drugoj fazi vrši rangiranje opština prema vrijednostima tih pokazatelja, pojedinačno.

Najvažniji pokazatelji ekonomске razvijenosti dijele se u dvije grupe: pokazatelji razvijenosti privrede i pokazatelji razvijenosti privredne infrastrukture. U pokazatelje razvijenosti privrede ubrajaju se:

- broj zaposlenih prema radno – sposobnom stanovništvu,
- iznos kapitala po zaposlenom radniku u privredi,
- domaći bruto proizvod po radniku,
- nacionalni dohodak po stanovniku,
- iznos prosječne neto zarade u privredi po radniku,
- odnos izvoza i domaćeg bruto proizvoda.⁸

Nakon što se odrede vrijednosti pokazatelja (jednog ili više) za sve opštine, prelazi se na drugu fazu koja podrazumijeva rangiranje opština prema tom pokazatelju. Važno je napomenuti da prvo mjesto zauzima najrazvijenija opština.

Za razvoj nekog područja nije dovoljno imati samo volju i želju, već i finansijska sredstva. Ukoliko se govori o finansijskim sredstvima za lokalni ekonomski razvoj moraju se sagledati dva aspekta. Prvi je veoma jednostavan i svodi se na pitanje da li je budžet lokalne samouprave dovoljan da se iz njega mogu finansirati i projekti lokalnog ekonomskog razvoja, a ne samo rad uprave i sektora komunalnih usluga. Drugi aspekt je mnogo složeniji, a tiče se postojanja ovlašćenja lokalne samouprave da mjerama fiskalne politike, odnosno upravljanjem javnim prihodima i rashodima može podsticajno djelovati na privredni ambijent.⁹

Kada se govori konkretno o BiH, potrebno je istaći činjenicu da je ona jedna od najruralnijih zemalja Evrope, jer oko 60% njenog stanovništva živi u ruralnim područjima. Najuobičajenija gledišta o ruralnim područjima u BiH uključuju:

- ruralna područja se znatno razlikuju od urbanih područja po mnogo čemu, u pogledu ekonomije, usluga, socijalne strukture i stavova,
- ruralna područja imaju ograničene ekonomске prilike, s visokom nezaposlenošću i niskim platama,
- poljoprivreda je od središnjeg značaja za ruralne zajednice,

8 Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010., str. 359

9 Vasiljević, D.: *Lokalni ekonomski razvoj: zašto su jedne opštine dobitnici, a druge gubitnici tranzicije*, Palgo centar, Beograd, 2012., str. 29

- poljoprivreda ima potencijal da pokreće ekonomski oporavak.¹⁰

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da bi povratak poljoprivredni mogao ubrzati i olakšati oporavak privrede u BiH. Iako BiH ima sve uslove za razvoj poljoprivrede, udio stanovništva koji se njom bavi opada za oko 50% sa svakom generacijom, a istovremeno, broj stanovnika koji živi u ruralnim područjima opada za oko 10%. U radu, posebna pažnja je posvećena razvoju poljoprivrede, jer BiH ima velike potencijalne za razvoj ove grane.

METODOLOGIJA RADA

U publikaciji Spoljnotrgovinske komore BiH navodi se da se sektor poljoprivrede i prehrambene industrije odlikuje nesrazmjerom potencijala i ostvarenih rezultata poslovanja.¹¹ Iako BiH raspolaže izvanrednim klimatskim uslovima koji su potrebni za razvoj poljoprivrede različitih oblika poljoprivredne proizvodnje i značajnim kapacitetima prehrambene industrije, u ovom sektoru postoje brojni i dugotrajni problemi. U BiH su već godinama velike površine plodnog zemljišta neobradene, stočni fond nije dovoljan za zadovoljenje minimalnih potreba prerađivačkih kapaciteta i potrošnje, a čak je i proizvodnja mlijeka i mliječnih proizvoda, kao jedan od izvozno najuspješnijih segmenata, ograničena u izvozu jer nadležne institucije nisu kreirale neophodni regulatorni i institucionalni okvir.

U istraživanju će biti korišteni podaci koje je objavila Agencija za statistiku BiH koja korišćenu poljoprivrednu površinu definiše kao ukupnu površinu koju zauzimaju oranice, stalni travnjaci (livade i pašnjaci), stalni zasadi i bašte / vrtovi, korišćena od strane gazdinstva bez obzira da li je u vlasništvu ili se koristi kao zajednička zemlja.¹² U istraživanju su korištene sljedeće metode: metoda deskripcije i klasifikacije podataka, metoda analize i sinteze i statističke metode.

U radu su analizirani ključni pokazatelji stanja u poljoprivredi u 2015. godini. Analizirani su: broj zasijane površine i zasadi na kraju proljetne sjetve, požnjevene površine, proizvedeno voće i grožđe i na kraju robna razmjena sa inostranstvom (izvoz i uvoz). Rezultati istraživanja dati su u sljedećem poglavlju.

Posebno treba istaći činjenicu da se razvoju poljoprivrede posvećuje veoma malo pažnje, na svim nivoima. Akademска zajednica je aktivno uklju-

¹⁰ Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2013 - *Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: mit i realnost*, Sarajevo, 2013., str. 15

¹¹ BH privreda – šanse i izazovi, Spoljnotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014., str. 16

¹² Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Sarajevo, 2016., str. 98

čena u kreiranje strateških dokumenata u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, te u predlaganje određenih zakonskih rješenja, posebno podzakonskih akata. Međutim, usvojene strategije se ne provode na adekvatan način zbog čega akademska zajednica prvenstveno kritikuje nedostatak kvalitetnog monitoringa, odnosno nesprovodenje mjera i preuzetih obaveza u implementaciji.¹³ Predstavnici drugih organizacija civilnog društva skoro da nisu ni uključeni u ove aktivnosti, a dodatni problem predstavlja i nedovoljno razvijena svijest domaćih poljoprivrednih proizvođača o značaju udruživanja i umrežavanja u cilju efikasnijeg uticaja u procesu kreiranja poljoprivrednih politika. Razvoj poljoprivrede vratice ljudi na sela, doći će i do razvoja ruralnih područja, i na taj način će se, jedno po jedno, nerazvijeno područje u BiH razviti.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Trenutno stanje u sektoru poljoprivrede u BiH je veoma loše, jer se većina plodnog i obradivog zemljišta ne obrađuje. Čini se da se o tome u javnosti stalno govoriti, ali se konkretni koraci ne preduzimaju. Razvoj poljoprivrede imao bi višestruku korist. Prvo, razvila bi se jedna veoma bitna grana, dalje, razvila bi se nerazvijena, ruralna područja u BiH, smanjila bi se stopa nezaposlenosti, smanjio bi se uvoz hrane u BiH, povećao bi se izvoz prehrabnenih proizvoda, a stanovništvo bi imalo mnogo zdraviju hranu jer je upravo priča o zdravoj hrani jedna od trenutno najaktuelnijih tema.

Uzroci trenutno lošeg stanja u sektoru poljoprivrede su ipak identifikovani. Ti uzroci su: nedovoljno organizovan i segmentiran sektor nevladinih organizacija u poljoprivredi, nekonkurentnost domaćih poljoprivredno – prehrabnenih proizvoda, nedovoljna novčana podrška sektoru, dostupnost kreditima, neorganizovano tržište, skupi repromaterijal, niske otkupne cijene primarnih proizvoda, institucije za pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju i zakonodavstvo.¹⁴

Agencija za statistiku BiH objavila je podatke o zasijanim površinama i zasadima na kraju proljetne sjetve u 2015. godini i ti podaci su prikazani u tabelama 1 i 2.

Tabela 1: Zasijane oranične površine prema načinu korišćenja¹⁵

USJEVI	Zasijana oranična površina u 000 ha
Žitarice	301
Industrijsko bilje	11

13 Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH: *Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Građani za Evropu, 2013., str. 5 - 6

14 Ibid, str. 6 – 8

15 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Saopštenje: Poljoprivreda*, broj. 13. Sarajevo, 2015. str. 1

Povrće	74
Krmno bilje	130
UKUPNO:	516

Prema definiciji Zavoda za statistiku BiH oranična površina je zemljишna površina na kojoj se obavlja ratarska proizvodnja. Na njoj se po utvrđenom redu (plodoredu) siju ratarski usjevi žita, industrijsko bilje, povrtno bilje i stočno krmno bilje.¹⁶ Na osnovu podataka iz tabele 1 vidi se da je u BiH najviše oranične površine zasijano žitaricama, a zatim slijede krmno bilje, povrće i industrijsko bilje.

Tabela 2: Zasijane površine pod važnijim usjevima¹⁷

USJEVI	Zasijana površina u ha	
	2014	2015
ŽITA		
Pšenica	67.625	61.887
Raž	3.444	3.963
Ječam	20.531	20.523
Zob	9.179	9.395
Tritikale	12.089	11.483
Kukuruz, ukupno:	175.770	192.659
- od toga kukuruz sjemenski	284	211
Heljda	901	1.081
INDUSTRIJSKO BILJE		
Suncokret	234	464
Uljana repica	1.278	1.082
Soja	4.816	6.967
Duvan	1.549	1.702
POVRĆE, DINJE I LUBENICE		
Krompir, merkantilni	34.643	35.391
Krompir, sjemenski	270	191
Mrkva	1.780	1.845
Luk crni	4.702	4.828
Luk bijeli	1.625	1.715
Grah	7.964	8.104
Grašak	1.315	1.495
Kupus	4.842	4.964
Paradajz	3.304	3.501
Paprika zelena	3.270	3.394

¹⁶ Ibid., str. 2

¹⁷ Ibid., str. 1

Krastavac	2.630	2.852
Zelena salata	869	916
Špinat	713	690
Dinje	358	415
Lubenice	770	908
JAGODIČASTO VOĆE		
Jagode	1.297	1.301
Maline	1.459	1.655
KRMNO BILJE		
Djetelina	35.947	36.143
Lucerka	28.885	29.396
Mješavina mahunjača sa travama i žitima	1.607	1.347
Travno – djetelinske mjesec	27.916	26.634
Kukuruz za silažu	28.743	31.887
Stočna repa	990	964

Na osnovu podataka iz tabele može se zaključiti da je zasijana površina pod žitaricama najveća, a od žitarica najviše je kukuruza, a za njim slijede pšenica i ječam, ukoliko se navedeni podaci uporede sa podacima koje je Agencija za statistiku BiH objavila 2014. godine primijetiće se da je zasijana površina pod raži veća za 15,07%, pod heljdom za 19,98% a istovremeno, zasijana površina pod pšenicom je smanjena za 8,49%, pod kukuruzom za sjeme za 25,70% u odnosu na isti period 2014. godine. Kada je riječ o industrijskom bilju, zasijana površina pod suncokretom povećana je za 98,29%, pod sojom za 44,66%, a smanjena je pod uljanom repicom za 15,34%. Zasijana površina pod povrćem, konkretno pod graškom, povećana je za 13,69%, a smanjena je pod krompirom za sjeme za 29,26% i pod špinatom za 3,23% u odnosu na 2014. godinu. površina zasijana jagodama ostala je na približno istom nivou, ali je pod malinama povećana za 13,43%. Djetelina i lucerka su ostale skoro na istom nivou kao i u 2014., povećana je površina zasađena pod kukuruzom za silažu za 10,94%, a smanjena pod mješavinom mahunjača sa travama i žitima za 16,17% i pod travno – djetelinskom smjesom za 4,59%.

Tabela 3: Požnjeveni usjevi u BiH¹⁸

USJEVI	Požnjeveni usjevi (000 t)	Požnjeveni usjevi (t po ha)
Kukuruz za zrno	786	4,1
Kukuruz za krmu	533	16,6
Krompir	351	9,8
Pšenica	213	3,5
Djetelina	115	3,2
Lucerka	107	3,6
Kupus	62	12,5

U tabeli 3 prikazani su požnjeveni usjevi, i to u hiljadama tona i tonama po hektaru. Prikazani podaci pokazuju da je požnjeveno najviše kukuruza (4,1 tona po hektaru kukuruza za zrno i 16,6 tona po hektaru kukuruza za krmu), a to se i očekivalo, jer ga je najviše zasijano. Za kukuruzom slijede krompir (9,8 tona po hektaru), pšenica (3,5 tona po hektaru), djetelina (3,2 tona po hektaru), lucerka (1,2 tona po hektaru) i kupus (12,5 tona po hektaru).

Tabela 4: Proizvodnja voća u BiH¹⁹

VOĆE	Prinos (u 000 t)
Šljive	118
Jabuke	91
Kruške	27
Trešnje	10
Grožđe	33
Jagode	9
Maline	14

U tabeli 4 prikazana je količina voća koje je proizvedeno u 2015. Godini u BiH. Podaci pokazuju da je u 2015. godini najviše proizvedeno šljive (181 hiljada tona), a za njom slijede jabuka (91 hiljada tona), grožđe (33 hiljade tona) i kruške (27 hiljada tona). Od bobičastog voća koje je zasijano, malina je dala prinos od 14 hiljada tona, a jagoda 9 hiljada tona.

DISKUSIJA

Na osnovu podataka koje je objavila Agencija za statistiku BiH, a koji su predstavljeni u radu, može se konstatovati da je u BiH u 2015. godini zasijano više proizvoda, koji su razvrstani u grupe: žita, industrijsko bilje, povrće, dinje i lubenice, jagodičasto voće i krmno bilje. Od žita, najviše je zasijano,

¹⁸ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Sarajevo, 2016., str. 95 – 96

¹⁹ Ibid., str. 96

a i požnjeveno kukuruza. Za kukuruzom slijedi pšenica, ali je zasijana površina pod pšenicom smanjena za 8,49% u odnosu na 2014. godinu. ako se analizira povrće, najveći rod zabilježen je kod krompira, a od voća, najveći rod imala je šljiva.

S obzirom na činjenicu sa kolikim obradivim zemljištem raspolaže BiH, može se konstatovati da ovo nije dovoljno. U prilog tome ide i činjenica da je u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u 2015. godini uvoz bio oko dva i po puta veći od izvoza. Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u 2015. godini uvoz u ovom sektoru iznosio je 800.704 hiljada KM, što je jako veliki iznos ako se uzme u obzir da je riječ o grani koja bi skoro u potpunosti mogla da zadovolji potrebe stanovništva u BiH. Istovremeno, izvoz je bio svega 220.820 hiljada KM, a u odnosu na 2014. Godinu povećan je otprilike za 16.000 hiljada KM, za razliku od izvoza koji je, u odnosu na prethodnu godinu, povećan za oko 92.000 hiljade KM.²⁰ Važno je napomenuti činjenicu da navedena statistika robne razmjene sa inostranstvom, bez obzira da li je riječ o uvozu ili izvozu, pokriva sve transakcije koje uključuju fizičko kretanje robe preko carinske granice BiH.

Na žalost, mladi „bježe“ iz ruralnih područja u veće gradove, a posljednjih godina sve češće i u inostranstvo, tako da je u BiH sva manje onih koji žele da se posvete poljoprivredi. Za njih, pridruživanje BiH Evropskoj uniji mnogo bi značilo jer bi se pridruživanjem mogu očekivati:

- veća novčana pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju uz njenu transparentniju raspodjelu, kao što je to slučaj danas u zemljama EU,
- lakši plasmani i sređenje tržište poljoprivrednih proizvoda,
- bolje i više dostupne usluge od strane institucija vlasti zaduženih za hranu i poljoprivrodu,
- bolju organizovanost zadružnog sektora, a posebno kada je riječ o preuzimanju poljoprivrednih proizvoda, te sposobnosti zadruga da preuzmu one funkcije koje pojedinačna poljoprivredna gazdinstava nisu u stanju da obavljaju,
- povoljnije kredite, prilagođene potrebama porodičnih gazdinstava i karakteristikama biološke proizvodnje,
- veću mogućnost modernizacije i proširenja gazdinstava i humanije uslove rada,
- povećanu produktivnost,
- zaštićeniji i za život pogodniji ruralni prostor, sa boljom infrastrukturom i očuvanim ruralnim vrijednostima, uključujući prirodnu sredinu i tradicionalne i kulturne vrijednosti,
- bolji životni standard,
- dostupniju edukaciju,

²⁰ Ibid., str. 67

- bolji socijalni status (povoljnije penzиона i zdravstveno osiguranje),²¹
- sigurniju perspektivu za populaciju mlađih u ruralnim sredinama.²¹

Da bi se ostvarilo nešto od navedenog, BiH ne mora nužno da uđe u Evropsku uniju. Pojedini elementi mogu se ostvariti i bez ulaska u EU, samo je potrebno da vlasti preduzmu inicijativu, stvore adekvatan institucionalni okvir za razvoj poljoprivrede, i daju određene olakšice (povoljnije kredite, kredite sa grejs periodom) i subvencije koje bi pomogle stanovništvu da počne da se bavi poljoprivredom ili proširi postojeće proizvodne kapacitete.

ZAKLJUČAK

BiH ima veliki broj nerazvijenih područja, čiji razvoj bi imao višestruke pozitivne efekte na cijelu BiH, prvenstveno na njenu ekonomiju. Cjelokupna ekonomija BiH nije baš na zavidnom nivou, a ako se posmatra po sektorima, onda se može vidjeti da je situacija još gora. Jedan od nerazvijenih sektora je svakako poloprivredni jer se sektor poljoprivrede i prehrambene industrije odlikuje nesrazmjerom potencijala i ostvarenih rezultata poslovanja. Njenim razvojem, razvila bi se nerazvijena područja u BiH, smanjile bi se ili spriječile dalje migracije iz ruralnih područja u veće gradove i inostranstvo, povećala bi se proizvodnja zdrave, organske hrane, povećala bi se nezaposljenost i lična primanja stanovništva, a sa druge strane, uvod hrane bi se smanjio. Ipak, velika prepreka za razvoj poljoprivrede, a samim tim i ruralnih područja, jeste sama država, jer još uvijek ne postoji adekvatne strategije za razvoj poljoprivrede u određenim područjima, a i u onim područjima za koje je strategija napravljena, ona se ne sprovodi na adekvatan način.

Razvoj poljoprivrede svakako nije jedini način za razvoj nerazvijenih područja, ali BiH ima potencijal za razvoj ove grane. Takođe, i turizam bi mogao biti veoma značajan za dalji razvoj razvoj nerazvijenih područja širom BiH. Ipak, razvoj zavisi isključivo od stanovništva, odnosno od zdravlja ljudi koji su naseljeni u određenom području, njihovog pristupa obrazovanju, zaposlenju i uslugama. Upravo zbog toga država treba, putem različitih olakšica i subvencija, da stimuliše njihov dalji razvoj jer i pored jake volje, stanovnici ne mogu mnogo uraditi bez finansijskih sredstava.

²¹ Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH: *Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Građani za Evropu, 2013., str. 12

LITERATURA

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Saopštenje: Poljoprivreda*, broj. 13. Sarajevo, 2015.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Sarajevo, 2016.
3. Belkić, V. Hrnjaz, M.: *Lokalni ekonomski razvoj – evropski putokaz ka modernoj lokalnoj samoupravi!*, Građanska mreža, Beograd, 2010.
4. *BH privreda – šanse i izazovi*, Spoljnotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014.
5. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2013 - *Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: mit i realnost*, Sarajevo, 2013.
6. Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH: *Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Građani za Evropu, 2013.
7. Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010.,
8. Vasiljević, D.: *Lokalni ekonomski razvoj: zašto su jedne opštine dobitnici, a druge gubitnici tranzicije*, Palgo centar, Beograd, 2012.

RADNA SNAGA, RADNO VRIJEME I ZARADE RADNIKA

Bojana Vrhovac¹

SAŽETAK

Radna snaga predstavlja ukupnost čovjekovih fizičkih i umnih sposobnosti koje mogu da se koriste u procesu proizvodnje i pružanja usluga. Radna snaga se ne smije izjednačavati sa radom, jer on predstavlja proces trošenja radne snage. Radnu snagu čine zaposlene i nezaposlene osobe, koje su razvrstane prema ekonomskoj aktivnosti. U radu se razmatra radna snaga u Bosni i Hercegovini, sa posebnim osvrtom na zaposlene, njihovo radno vrijeme i zarade. S obzirom na činjenicu da radnu snagu čine i nezaposleni, u radu se analizira broj nezaposlenih, odnosno stopa nezaposlenosti u BiH. Osnovni cilj rada je da se sagleda stanje tržišta radne snage u BiH u 2016. godini. Teorijski dio rada zasnovan je na relevantnoj literaturi koja se bavi ovom problematikom, a u istraživačkom dijelu su korišteni podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine. Rezultati istraživanja pokazuju da je u Bosni i Hercegovini odnos ponude i tražnje na tržištu rada neusklađen, a da je stopa nezaposlenosti visoka.

Ključne riječi: radna snaga, zaposleni, nezaposleni, plaćena radna snaga, tržište radne snage

UVOD

Ljudi, svojim radom, obezbjeđuju sredstva za život, kako sebe, tako i porodice. Zbog toga je veoma važno da radno sposobno stanovništvo nađe odgovarajući posao, kako mu ne bi bila ugožena egzistencija. Poznato je da su za proizvodnju potrebna tri elementa: tehnologija, kapital i radna snaga. Posljednji element proizvodnje je radna snaga, a njoj nije posvećeno mnogo pažnje u ekonomskim istraživanjima. Karakteristika većine ekonomskih istraživanja o tržištu rada jeste da se radna snaga posmatra iz perspektive ekonomskih politika, odnosno uticaja ekonomske politike na radnu snagu, ali sa posebnim naglaskom na nezaposlenost. S obzirom da je nezaposlenost veliki problem današnjice, i u razvijenim i u siromašnim zemljama, nije ni čudo što se u većini studija radna snaga promatra kroz nezaposlenost. U

¹ vrhovacbojana@gmail.com

ovom radu, naglasak je ipak na radnoj snazi, ne na nezaposlenosti, mada je nemoguće spomenuti i nezaposlenost.

Radna snaga, kao proizvodni resurs ima karakter robe, ali specifične vrste. Prilikom kupoprodaje poslodavac ima pravo da je koristi u idređenom vremenu, a radnik kao naknadu za to dobija najamninu, odnosno platu. Vrijednost radne snage u određenoj zemlji određena je upravo vrijednošću sredstava za život, a riječ je o sredstvima koja radnik troši da bi obezbijedio svoju egzistenciju i reprodukciju.

U radu je prvo dat pregled osnovnih pojmova koji su potrebni za razumijevanje samog rada, a zatim rezultati istraživanja o radnoj snazi u BiH. Analizirani su podaci koje je objavila Agencija za statistiku BiH, a obuhvataju: radno sposobno stanovništvo, radnu snagu, zaposlene, nezaposlene, prosječan broj radnih sati i postotak ukupno plaćene radne snage. Na osnovu sprovedene analize izvedeni su zaključci koji su dati na kraju rada.

RADNA SNAGA I TRŽIŠTE RADNE SNAGE

Radna snaga je osnovni pokretač proizvodnih snaga svakog društva, a ona predstavlja ukupnost čovjekovih fizičkih i umnih sposobnosti koje mogu da se koriste u procesu proizvodnje i pružanju usluga. Veoma je važno razdvojiti radnu snagu od rada, jer to nisu sinonimi. Rad je proces trošenja radne snage.

Kao što je već rečeno u uvodu, radna snaga ima karakter robe, a za to postoje dva razloga. Prvi razlog je taj što je radnik u značajnoj mjeri i subjekt proizvodnje jer učestvuje u upravljanju, a drugi razlog je to što njena vrijednost ima tendenciju povećanja, pod uticajem rasta produktivnosti rada i potrebe širenja tržišta.

Radna snaga je subjektivni faktor proizvodnje koja pruža svoje usluge u obliku rada za određeni vremenski period. Drugim riječima, radnik iznajmljuje svoju radnu snagu na određeno vrijeme u toku godine, a pošto on u tom vremenu mora da radi, onda se to vrijeme naziva fond radnog vremena. Trajanje radnog vremena utvrđuje se u toku dana, nedelje i godine, a takođe se utvrđuju i dani godišnjeg odmora kao i neradni dani za vrijeme praznika ili u nekim drugim, određenim uslovima. U BiH radni dan traje 8 sati i to pet dana u sedmici, tako da je sedmični fond sati 40.

Radnik koji iznajmi svoju snagu za to bodija naknadu koja se naziva najammina, lični dohodak, zarada plata i slično. Cijena rada obično ne zavisi od odnosa ponude i tražnje za radnom snagom, a zarade pojedinačnih radnika u minimalnom (zagaranovanom) iznosu utvrđene su u opštim i kolektivnim ugovorima za pojedine djelatnosti putem pregovora i dogovora privrednih radnika, poslodavaca i države. Povećanje tih utvrđenih zarada

vrši se (najviše) u mjeri porasta produktivnosti rada u proteklom periodu, od prethodnog zaključivanja kolektivnog ugovora, a najčešće je riječ o vremenu od jedne do dvije godine.² Iznosi pojedinačnih zarada utvrđuju se na osnovu vremena, u obliku satnica, tako da ukupna mjesecna zarada zavisi i od izvršenog efektivnog rada.

Stvarne zarade ili zarade iz pojedinačnih ugovora o radu više su od nivoa zarada iz kolektivnih ugovora. Na njihov iznos utiču još i odnos ponude i tražnje za radnom snagom, kao i ekonomski položaj pojedinih djelatnosti i organizacija u primarnoj raspodjeli.³ Visina zarada za isti kvalitet i kvantitet rada nije ista u svim djelatnostima, a ona zavisi od specifičnih uslova rada, ali prije svega od ekonomskog položaja pojedinih djelatnosti. Država se trudi da umanji ove razlike, ili da ih bar održava na prihvatljivom nivou. U državi se smjesečno određuje prosječan iznos isplaćene zarade u privrednim i pojedinim neprivrednim djelatnostima i to se javno objavljuje.

Iako je radna snaga roba, tržište radne snage ne funkcioniše kao robna tržišta. Na tržištu radne snage riječ je o odnosima razmijene koji su pod brojnim institucionalnim uticajima koja tržištu radne snage daju poseban karakter i izgled.⁴ Tržište rada je prostor na kom se sučeljavaju ponuda i tražnja za radom, a razlikuju se po veličini i stepenu kvalifikovanosti.

Tržište radne snage u zemlji, u određenom periodu, čine ukupnost ponude radne snage i tražnje za njom, a čine ga i institucije koje su neophodne da bi ono bilo organizovano. U te institucije spadaju: berza rada, komisije za utvrđivanje kolektivnih ugovora i ministarstvo za rad sa svojim inspekcijskim organima. Na tržištu radne snage ništa se ne prodaje i ne kupuje, ali se radna snaga iznajmljuje za određeno vrijeme. U idealnim uslovima, odnos ponude i tražnje na tržištu je jednak, pa nezaposlenosti gotovo da nema. Ipak, realno stanje u privredi je daleko od idealnog, tako da se nezaposlenost uvijek javlja.

Ekonomija rada je disciplina koja ima svoju socioekonomsku dimenziju koja istražuje uzroke i ishode glavnih socioekonomskih trendova posljednjih decenija: brz rast zaposlenih u uslužnim granama, povećanje broja zaposlenih žena, usporavanje rasta standarda prosječnog radnika i slično.

Savremena ekonomija rada bazira se na tri implicitne prepostavke koje se nalaze u osnovi ove discipline i one su:

- relativna oskudnost koja diktira društvu izbor kako i u koje svrhe alocirati rad, vrijeme i dohodak koji stoje na raspolaganju,

² Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010., strana 292

³ Isto, strana 192

⁴ Veselinović, P.: *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010., str. 159

- ponašanje koje nameće izbor između alternativa kada ljudi porede troškove sa očekivanim beneficijama, izbor koji se vrši namjerno, a ne slučajno,
- adaptibilnost koja pretpostavlja da radnici, poslodavci i drugi učesnici na tržištu rada adaptiraju, tj. usklađuju ili mijenjaju svoja ponašanja u odnosu na promjenu očekivanih troškova i očekivane dobiti.⁵

Zaposleni i nezaposleni

Radna snaga ili aktivno stanovništvo sastoji se od zaposlenih osoba (koje se bave nekim aktivnim zanimanjem i osoba koje rade u poljoprivredi) i nezaposlenih osoba (prijavljenih zavodima za zapošljavanje, osoba na odsluženju vojnog roka ili na izdržavanju kazne koju su prije bile ekonomski aktivne), razvrstanih prema ekonomskoj aktivnosti.⁶

Ponuda radne snage je veličina koja je određena brojem ukupnog i radno sposobnog stanovništva u jednoj zemlji, a tražnja je relativno promjenljiva i zavisi od faza privrednog ciklusa. Tražnja se približava i udaljava od ponude, ali nikada ne dolazi do njihovog izjednačavanja zbog voljne nezaposlenosti. U vrijeme recesije, ponuda radne snage se povećava, a smanjuje se u vrijeme rasta. Kod kretanja tržišne snage je suprotno, ona se povećava u fazi rasta, a smanjuje u fazi recesije.

Zaposlenost je makroekonomsko obilježje koje ima direktni i presudan uticaj na život većine stanovnika određene zemlje. Ipak, biti zaposlen ne podrazumijeva samo imati osiguranu egzistenciju, već i socijalni status uslijed konteksta zaposlenosti i pristup društvenim mrežama i informacijama na radnom mjestu. Upravo zbog toga, svaka promjena u strukturi zaposlenosti izaziva značajne posljedice na pojedinačnom nivou.

Sa druge strane, nezaposlenost je stanje u kojem se dio radno sposobnih članova društva ne može zaposliti privremeno svojim sposobnostima i kvalifikacijama, uz uobičajenu platu. U nezaposlene se ubrajaju i svi članovi društva koji su djelimično zaposleni, ali njihova radna snaga nije u punoj mjeri iskorишćena, ne rade puno radno vrijeme i nemaju primanja dovoljna za normalno izdržavanje.⁷ Standardna međunarodna definicija nezaposlenosti temelji se na tri kriterijuma koji moraju biti istovremeno zadovoljeni, a ti kriterijumi su:⁸

- da je osoba trenutno bez posla,
- da osoba traži posao,

5 Mc Connell, C.R., Brue, S.L., Macpherson, D.A.: *Contemporary Labor Economics*, Mc Graw Hill, Inc., 1999., strana 9

6 Veselinović, P.: *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010., strana 224

7 Isto, strana 224

8 Hussmanns, R., Mehran, F. I Verma, V.: *Surveys of economically active population, employment, unemployment and underemployment: An ILO manual on concepts and methods*, ILO, Geneva, 1990.

- da je osoba trenutno raspoložena za rad.

U skladu sa navedenim, nezaposlene su sve one osobe iznad određene dobi određene za mjerjenje ekonomski aktivnog stanovništva, koje su u periodu poslamatranja:⁹

- bile bez posla, odnosno nisu radile za platu ili bile samozaposlene, kako je to određeno međunarodnom definicijom zaposlenosti,
- bile trenutno raspoložive za rad, odnosno raspoložive za plaćeni rad ili samozaposlenost tokom perioda posmatranja,
- tražile posao, odnosno preduzimale određene korake u tačno određenom proteklom vremenu da nađu plaćeni posao ili da se samozaposle.

Sa druge strane, broj nezaposlenih se može smanjiti na dva načina:

- određeni broj ljudi nađe posao i zaposli se,
- određeni broj ljudi prestaje da traži posao (u ovu grupu spadaju osobe koje su stekle uslove za penziju i oni koji su izgubili nadu da će naći posao pa ga prestaju tražiti).

METODOLOGIJA RADA

Cilj istraživanja je da se sagleda stanje na tržištu radne snage u BiH u 2016. godini. U skladu sa ciljem, sprovedeno je istraživanje u kome su korišteni podaci koje je objavila agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, a koji se odnose na radnu snagu, zaposlena i nezaposlena lica u BiH, prosječno radno vrijeme i postotak plaćene radne snage. U istraživanju su korištene sljedeće metode: metoda deskripcije i klasifikacije podataka, metoda analize i sinteze i statističke metode.

U radu su analizirani ključni pokazatelji na tržištu radne snage u BiH u 2016. godini. Analizirani su: radna snaga (prema školskoj spremi i polu), broj zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih lica (prema polu), prosjek radnih sati po grupama i postotak ukupno plaćene radne snage prema polu. Rezultati istraživanja dati su u sljedećem poglavljju.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Podaci koji su korišteni u istraživanju su podaci koje je objavila Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Prema definiciji Agencije za statistiku BiH radno sposobno stanovništvo uključuje sva lica od 15 i više godina, a dijeli se na dvije osnovne kategorije: radnu snagu (ekonomski aktivnu) i ekonomski neaktivno stanovništvo.

⁹ Isto, str. 24

Radnu snagu, odnosno aktivno stanovništvo čine sva zaposlena i nezaposlena lica, a neaktivno stanovništvo sva lica koja imaju 15 i više godina i koja u referentnoj sedmici nisu radila, te koja tokom 4 sedmice nisu preduzela nikakve radnje u cilju traženja posla, kao i lica koja nisu spremna početi raditi u naredne dvije sedmice, ako bi im posao bio ponuđen. Podaci o radno sposobnom stanovništvu (prema polu) u BiH dati su u tabeli 1, a podaci o radnoj snazi (prema najvišoj završenoj školskoj spremi i polu) dati su u tabeli 2.

Tabela 1: Radno sposobno stanovništvo prema aktivnosti i polu u BiH (u hiljadama)¹⁰

POL	ZAPOSLENI	NEZAPOSLENI	NEAKTIVNI
Muškarci	514	149	545
Žene	288	124	870
Ukupno	801	273	1.415

Tabela 2: Radna snaga po najvišoj završenoj školskoj spremi i polu u BiH¹¹

ŠKOLSKA SPREMA	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO	
	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %
Osnovna škola i manje	100	15,1	77	18,7	177	16,5
Srednja škola i specijalizacija	476	71,8	242	58,8	718	66,8
Viša, visoka škola, magisterij i doktorat	179	22,4	87	22,4	92	16,7
UKUPNO (u hiljadama)	663	100	411	100	1.074	100

Podaci koji su dati u tabelama 1 i 2 prikazuju broj zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih osoba u BiH na kraju 2016. godine i to prema polu i prema školskoj spremi. Podaci iz tabele 1 pokazuju da je veći broj zaposlenih i nezaposlenih osoba muškog pola, a neaktivnih ženskog pola. Ipak, iako je u BiH veliki broj nezaposlenih osoba, skoro je zabrinjavajući broj neaktivnih osoba jer to pokazuje da stanovništvo ne traži aktivno zaposlenje ili, ukoliko ga i traži, nije spremno da počne raditi. Ta činjenica nije nimalo dobra za privredu i cjelokupnu ekonomiju Bosne i Hercegovine.

Među radnom snagom muškog pola, najveći broj je onih sa završenom srednjom školom i specijalizacijom, a najmanji broj sa završenom osnovnim školom. Ista situacija je i sa radnom snagom ženskog pola.

Pregled broja zaposlenih prema najvišoj završenoj školskoj spremi i polu u BiH, na kraju 2016. godine dat je u tabeli 3, a pregled broja zaposlenih prema grupama područja djelatnosti i polu dat je u tabeli 4.

10 Izvor: Agencija za statistiku BiH

11 Izvor: Agencija za statistiku BiH

Tabela 3: Zaposleni prema statusu zaposlenosti i polu u BiH¹²

ŠKOLSKA SPREMA	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO	
	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %
Zaposlenici	514	74,7	288	77,2	801	75,6
Samozaposlenici	384	23,6	222	16,5	606	21,1
Neplaćeni pomažući članovi	121	1,7	48	6,3	169	3,3

Podaci pokazuju da je najveći broj zaposlenih osoba (801 000 osoba ili 75,6%), samozaposlenih je 606 000 ili 21,1%, a najmanje je neplaćenih pomažućih članova (169 000 ili 3,3%). Ukoliko se broj zaposlenih, samozaposlenih i neplaćenih pomažućih članova analizira po polu, vidi se da je situacija veoma slična. Zaposlenih muškaraca je 514 000 ili 74,7%, a žena 288 000 ili 77,2%. Samozaposlenih muškaraca u BiH ima 384 000 (23,6%), a samozaposlenih žena 222 000 (16,5%). Kod oba pola, najmanje je neplaćenih pomažućih članova, i to 121 000 muškaraca (1,7%) i 48 000 žena (6,3%).

Tabela 4: Zaposleni prema grupama područja djelatnosti i polu u BiH¹³

ŠKOLSKA SPREMA	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO	
	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %
Poljoprivredne djelatnosti	93	18,1	51	17,7	144	18,0
Nepoljoprivredne djelatnosti	199	38,8	51	17,8	251	31,3
Uslužne djelatnosti	221	43,1	185	64,5	407	50,8

Na osnovu predstavljenih podataka vidi se da je najveći broj ukupno zaposlenih u BiH zaposlen u uslužnim djelatnostima (407 000 osoba ili 50,8%), a zatim slijede nepoljoprivredne djelatnosti (251 000 ili 31,3%) i poljoprivredne djelatnosti (144 000 ili 18,0%).

Prosječan broj radnih sati sedmično kod zaposlenih na glavnom poslu (pored glavnog posla, zaposleni može imati i honorarni posao, ali o dodatnim angažovanjima nema podataka, tako da oni nisu uključeni u analizu), po grupama područja djelatnosti i polu, dat je u tabeli 5.

Tabela 5: Prosjek uobičajenih sati rada sedmično na glavnom poslu po grupama područja djelatnosti i polu u BiH¹⁴

ŠKOLSKA SPREMA	MUŠKARCI	ŽENE	UKUPNO
Poljoprivredne djelatnosti	44,8	38,7	42,6
Nepoljoprivredne djelatnosti	44,1	42,5	43,7
Uslužne djelatnosti	42,1	41,1	41,6

¹² Izvor: Agencija za statistiku BiH¹³ Izvor: Agencija za statistiku BiH¹⁴ Izvor: Agencija za statistiku BiH

Prosječan broj sati rada, u sedmici, u poljoprivrednim djelatnostima je 42,6 sati, s tim da je kod muškaraca (44,8 sati semično) veći nego kod žena (38,7 sati sedmično). U nepoljoprivrednim djelatnostima broj sati rada sedmično je najveći i iznosi 43,7 sati, a kod muškaraca on iznosi 44,1 sata, a kod žena nešto manje 42,5 sata. U uslužnim djelatnostima prosječan broj sati je 41,6 sati (kod muškaraca 42,1, a kod žena 41,1 sati).

Pregled broja nezaposlenih prema najvišoj završenoj školskoj spremi i polu u BiH, na kraju 2016. godine dat je u tabeli 6, a stopa nezaposlenosti data je u tabeli 7.

Tabela 6: Nezaposleni prema najvišoj završenoj školskoj spremi i polu u BiH¹⁵

ŠKOLSKA SPREMA	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO	
	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %	u hiljadama	u %
Osnovna škola i manje	24	17,1	21	17,1	45	16,6
Srednja škola i specijalizacija	112	75,3	79	63,8	191	70,1
Viša, visoka škola, magisterij i doktorat	13	8,6	24	19,1	36	13,4

Ukoliko se pogleda struktura ukupnog broja nezaposlenih, bez obzira na pol, vidi se da je 45 000 nezaposlenih (16,6%) sa završenom osnovnom školom, 191 000 (70,1%) nezaposlenih sa završenom srednjom školom ili specijalizacijom, 36 000 (13,4%) nezaposlenih sa visokom, višom školom, magisterijem ili doktoratom, što je ukupno 273 000 nezaposlenih osoba.

Tabela 7: Stopa nezaposlenosti po najvišoj završenoj školskoj spremi i polu u BiH (u %)¹⁶

ŠKOLSKA SPREMA	MUŠKARCI	ŽENE	UKUPNO
Osnovna škola i manje	24,1	27,5	25,6
Srednja škola i specijalizacija	23,6	32,6	26,6
Viša, visoka škola, magisterij i doktorat	14,8	25,6	20,3
UKUPNO	22,5	30,0	20,3

Podaci pokazuju da je stopa nezaposlenosti na kraju 2016. godine iznosila 20,3%, što ukazuje da je nezaposlenost u BiH veoma visoka. Pri tom je, kod nezaposlenih osoba sa završenom osnovnom školom stopa nezaposlenosti iznosila 25,6%, kod nezaposlenih osoba sa srednjom školom i specijalizacijom stopa nezaposlenosti iznosila je 20,3%, a kod nezaposlenih osoba sa završenom višom ili visokom školom, magisterijem ili doktoratom stopa nezaposlenosti je iznosila 20,3%.

15 Izvor: Agencija za statistiku BiH

16 Izvor: Agencija za statistiku BiH

Ukoliko se pogleda stopa nezaposlenosti kod muškaraca, onda se vidi da je najveća stopa bila kod muškaraca sa završenom osnovnom školom (24,1%), zatim kod nezaposlenih muškaraca koji su završili srednju školu ili specijalizaciju (23,6%), a najmanja stopa nezaposlenosti je kod muškaraca koji imaju završenu visoku ili višu školu, magisterij i doktorat (14,8%). Kod nezaposlenih žena situacija je malo drugačija. Najveća stopa nezaposlenih žena zabilježena je kod osoba koje imaju završenu srednju školu i specijalizaciju (32,6%), za njima slijede osobe sa završenom osnovnom školom (stopa nezaposlenosti je 27,5%), a najmanja stopa nezaposlenosti je kod žena sa visokom, višom školom, magisterijem i doktoratom (25,6%).

Podaci Agencije za statistiku BiH pokazuju da je 99,9% zaposlenih ženskog pola plaćeno, a 99,6% muškog pola. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da u BiH postoji nesklad između ponude i tražnje na finansijskom tržištu. To u najvećoj mjeri pokazuju podaci o broju nezaposlenih, jer je stopa nezaposlenosti u BiH prilično visoka. Veliki broj nezaposlenih su mlađi, jer nakon završetka školovanja ne mogu da pronađu posao. Takođe, veliki broj nezaposlenih je srednje dobi, jer su ostali bez posla, a novi ne mogu da pronađu.

Ovo ukazuje da je u BiH odmah potrebno preduzeti određene mjere kako bi se nezaposlenost smanjila. Nezaposlenost se može prevladati pomoću aktivnih i pasivnih mjera. Aktivne mjere povećavaju potražnju za radom (otvaranje novih radnih mjeseta, prekvalifikacija i stučno osposobljavanje radne snage) i one izazivaju povećanje proizvodnje, porast kupovne moći građana, te povećanje potražnje za robom i uslugama. Pasivne mjere za suzbijanje nezaposlenosti zasnivaju se na pružanju socijalne i materijalne pomoći nezaposlenima, čime se zapravo na različite načine pokušava smanjiti ponuda radne snage.¹⁷

ZAKLJUČAK

U radu je analizirano tržište radne snage u BiH, a detaljnjom analizom ustanojeno je da je za ovo tržište karakteristična neravnomjerna ponuda i tražnja za radnom snagom. S obzirom da se radna snaga sastoji od zaposlenih i nezaposlenih lica, nju čini 1.074 000 osoba (663 000 muškaraca i 411 000 žena), a najveći dio njih ima završenu srednju školu i specijalizaciju. Najveći broj zaposlenih je u uslužnim djelatnostima, više od 50% ukupno zaposlenih.

¹⁷ Šijaković, I., Đukić, N.: *Uzroci, vrste i posljedice nezaposlenosti*, Zbornik radova sa naučnog skupa na temu „Aktuelni trenutak nezaposlenosti u Republici Srpskoj“, Klub intelektualaca 123, Banja Luka, 2011., str. 34

Veliki problem u BiH predstavlja nezaposlenost koja se javlja zbog nemogućnosti da osoba nađe posao i pretvoriti svoju radnu energiju u proizvode i dobra koja su neophodna za opstanak. Problem nezaposlenosti za sobom vuče i niz posljedica, prije svega različitih psiholoških, socijalnih posljedica i posljedica u društvenom kontekstu. Nezaposlenost u BiH je visoka, a na kraju 2016. godine bilo je ukupno 273 hiljade nezaposlenih, a stopa nezaposlenosti iznosila je 20,3%. Najveći broj nezaposlenih, i muškaraca i žena, je sa završenom srednjom školom i specijalizacijom. Ovako visoka nezaposlenost izazvana je nedostatkom radnih mesta za stanovnike, bez obzira na pol i godine, pa se sve veći broj osoba odlučuje da napusti zemlju i u inostranstvu potraži posao.

Zbog toga, potrebno je, na nivou države, riješiti problem nezaposlenosti, jer smanjenjem stope nezaposlenosti dolazi se do najbržih i najefikasnijih rješenja jer se povećanjem zaposlenosti stanovništva riješavaju ekonomski, politički i socijalni problemi u državi. Ukoliko se problem nezaposlenosti u BiH riješi, odnos ponude i tražnje radne snage na tržištu će biti bolji, ali svakako ne i idealan, jer se ravnoteža ponude i tražnje veoma teško i rijetko postiže.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku BiH: *Anketa o radnoj snazi 2016, Tematski bilten br. 12, Sarajevo 2016.*,
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016, Sarajevo, 2016.,*
3. Serjević, V.: *Osnovi ekonomije*, Studentski kulturni centar, Niš, 2010.,
4. Veselinović, P.: *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.,
5. Mc Connell, C.R., Brue, S.L., Macpherson, D.A.: *Contemporary Labor Economics*, McGraw Hill, Inc., 1999.,
6. Hüssmanns, R., Mehran, F. I Verma, V.: *Surveys of economically active population, employment, unemployment and underemployment: An ILO manual on concepts and methods*, ILO, Geneva, 1990.,
7. Šijaković, I., Đukić, N.: *Uzroci, vrste i posljedice nezaposlenosti*, Zbornik radova sa naučnog skupa na temu „Aktuelni trenutak nezaposlenosti u Republici Srpskoj“, Klub intelektualaca 123, Banja Luka, 2011.

STRUKTURA NEZAPOSENOSTI, GRAD BANJA LUKA

Maja Vasiljević¹

SAŽETAK

Problem visoke stope nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je postao ozbiljan ekonomsko-sociološki problem. Upravo stopa nezaposlenosti je jedan od najvažnijih pokazatelja odnosno indikatora ekonomskog stanja društva koji oslikava stanje privrede u državi i uspješnost privredne politike, te je najčešće mjerilo socijalno-ekonomiske stabilnosti društva.

Utvrđivanje nivoa i strukture nezaposlenosti je nužno za analizu ovog privrednog segmenta, a samim tim i za planiranje mjera rješavanja problema nezaposlenosti, te stoga svaka država ima utvrđene sisteme i alate za prikupljanje podataka o nezaposlenima.

U Republici Srpskoj, a i u državama u okruženju i šire, podaci se prikupljaju uz pomoć Zavoda za zapošljavanje koji vodi evidenciju prijavljenih nezaposlenih lica i periodičnim anketiranjem uzorka radne snage za koje je zadužen Republički zavod za statistiku. Podaci iz navedenih i sličnih izvora (ILOSTAT, EUSTAT...) su jedini alati za analizu nezaposlenosti, pa su upravo oni korišteni i u ovom radu za analizu polne, kvalifikacione i starosne strukture nezaposlenosti u opštini Banja Luka. Namjera autora je da ovom studijom slučaja pokaže specifičnost strukture najveće opštine u Republici Srpskoj i ukaže na potrebu za analiziranjem nezaposlenosti ne samo na državnom/entiteskom, već i na opštinskome odnosno kantonalmom nivou.

Ključne riječi: Stopa nezaposlenosti, Banja Luka, analiza, struktura, pol, starost, kvalifikacije

UVOD

Efikasno i ekonomski racionalno korištenje proizvodnih kapaciteta i prirodnih resursa kao materijalnih proizvodnih faktora i nivo zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti, najbolje odražavaju stvarna privredna kretanja u društvu. Sam nivo zaposlenosti odnosno nezaposlenosti se najčešće posmatra kao odrednica koja determiniše uspjeh ili neuspjeh privrede zemalja i zbog toga je važna i stalno praćena privredna pojava.

¹ vamaja@gmail.com

Za praćenje nivoa zaposlenosti/nezaposlenosti u Republici Srbkoj zadužen je Republički zavod za statistiku RS koji, u okviru statističke oblasti „Statistike rada, cijena, životnog standarda i zaštite životne sredine“, prikuplja i analizira podatke o radnoj snazi (radno sposobna lica starija od 15 godina) i utvrđuje relativan broj zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih lica.

Po Statističkom godišnjaku RS iz 2016. godine² *nezaposlenim licem smatra se lice koje je prijavljeno na evidenciju Zavoda starosti od 15 do 65 godina, sposobno ili ograničeno sposobno za rad, koje nije u radnom odnosu ili koje nije na drugi način ostvarilo pravo na rad i koje aktivno traži posao, odnosno koje je raspoloživo za rad.*

Pod pojmom aktivno traži posao, odnosno raspoloživo za rad smatra se lice koje:

1. *se jednom u 60 dana javlja nadležnoj službi Zavoda radi informisanja o mogućnostima i uslovima zaposlenja i posredovanja u zapošljavanju;*
2. *ne odbije ponuđeno odgovarajuće zaposlenje i odgovarajuće dodatno obrazovanje i obuku, u skladu sa Zakonom;*
3. *se javlja na prijavljenu potrebu za slobodnim radnim mjestima;*
4. *traži zaposlenje posredstvom Zavoda i koje se neposredno obraća poslodavcu radi zaposlenja.*

Dakle, pojednostavljeno rečeno, ***nezaposlenom osobom se smatra osoba koja je sposobna za rad, ali nema posao iako ga aktivno traži.***

Uzevši u obzir činjenicu da je utvrđivanje nivoa i strukture nezaposlenosti nužno za analizu ovog privrednog segmenta, a samim tim i za planiranje mjera rješavanja problema nezaposlenosti, svaka država ima utvrđene sisteme i alate za prikupljanje podataka o nezaposlenima.

U RS, a i u državama u okruženju i šire, podaci se prikupljaju uz pomoć Zavoda za zapošljavanje koji vodi evidenciju prijavljenih nezaposlenih lica i periodičnim anketiranjem uzorka radne snage (ARS- Anketa o radnoj snazi) za koje je zadužen Republički zavod za statistiku.³

Evidencija nezaposlenih kojom raspolažu ove službe predstavlja izvor statističkih podataka o njihovom broju i starosnoj, polnoj i obrazovnoj strukturi.

2 Republički Zavod za statistiku Republike Srbске; <http://www.rzs.rs.ba/>

3 Metodološke postavke ankete su zasnovane na preporukama i definicijama Međunarodne organizacije rada (International Labour Organization- ILO) i zahtjevima Statističke kancelarije EU (European Statistical Office-EUROSTAT), čime je obezbjedena međunarodna uporedivost podataka u oblasti statistike rada. Rezultati Ankete su prezentovani u agregiranom obliku, čime je, u skladu sa odredbama Zakona o statistici Republike Srbске ("Službeni glasnik Republike Srbске", br. 85/03), u potpunosti obezbjedena tajnost individualnih podataka o domaćinstvima i licima. (preuzeto sa: <http://www.rzs.rs.ba/front/category/85/>)

Nameće se logičan zaključak ***da je Zavod za zapošljavanje RS samim tim i jedan od osnovnih mjerljivih izvora podataka o nivou nezaposlenosti*** i da je u obavezi da navedene podatke redovno dostavlja Republičkom zavodu za statistiku RS. Treba napomenuti da se ova mjerjenja- evidencija sa Zavoda za zapošljavanje i rezultati ankete o radnoj snazi- mogu smatrati samo relativno pouzdanim jer oba izvora podataka sadrže određene nedostatke. Isto tako postojanje takozvane sive ekonomije, rada "na crno" i dobrovoljne nezaposlenosti značajno utiču na vjerodostojnost statističkih podataka kojima raspolažemo, a samim tim i na mogućnost da se ustanovi potpuno realno stanje na tržištu rada.

Ipak, ***studija slučaja u ovom radu koja podrazumijeva analizu strukture nezaposlenosti grada Banja Luka***, je zasnovana upravo na tim, jedinim dostupnim i mjerljivim podacima. Grad Banja Luka je ovdje postavljen kao primjer administrativnog centra koji u okviru RS i Bosne i Hercegovine egzistira pod vlastitim "mikro-zakonima", te, samim tim zahtjeva zasebnu analizu određenih ekonomskih indikatora, u ovom slučaju nezaposlenosti. Ukoliko bi se rješavanje problema visoke stope nezaposlenosti u BiH spustalo do nivoa opštinskih/kantonalnih vlasti, velika je vjerovatnoća da bi preduzete mjere bile bolje usklađene sa stvarnim potrebama na tržištu rada i radne snage.

Sveukupna analiza strukture zaposlenosti/nezaposlenosti po opština u BiH bi predstavljala značajan i kompleksan projekat, a cilj ovog rada je da na primjeru jedne opštine dokaže realnost potrebe za ovakvim sistemom analize tržišta rada BiH odnosno RS.

1. METODOLOGIJA RADA

U istraživanju radne snage i populacije BiH i RS⁴ su korišteni podaci koji su dostupni na web portalu Agencije za statistiku BiH i na web portalu Republičkog zavoda za statistiku RS.

Za istraživanje stope nezaposlenosti BiH i ostalih zemalja korišteni su i analizirani podaci sa sajta *International labour organization (ILOSTAT)*⁵.

U svrhu utvrđivanja broja nezaposlenih lica na teritoriji grada Banja Luka, korišteni su podaci dobijeni od Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske koji su analizirani po kvalifikacionoj, polnoj i starosnoj strukturi.

Podaci o broju nezaposlenih po ARS⁶ koje obezbjeđuje Republički zavod za statistiku RS nisu korišteni u ovom radu jer su podaci po opštinama do-

⁴ Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Rezultati Popisa 2013, Gradovi, opštine, naseljena mjesta: <http://www.rzs.rs.ba/front/article/2369/>

⁵ http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx?MBI_ID=2

⁶ ARS- Anketa o radnoj snazi (<http://www.rzs.rs.ba/front/category/14/>): Statistička aktivnost kojom se prikupljaju podaci o osnovnim karakteristikama radne snage, na osnovu kojih se vrši procjena ukupne radne

stupni samo u okviru podataka Za ostvarenje cilja istraživanja, koji podrazumijeva utvrđivanje strukture nezaposlenosti u gradu Banja Luka u okviru RS i BiH, korištene su metoda statističke analize, analogije i sinteze, kao i metoda deskripcije i klasifikacije podataka.

2. STOPA NEZAPOSLENOSTI U BIH

Jedan od najvažnijih pokazatelja odnosno indikatora ekonomskog stanja društva je stopa nezaposlenosti. Ona, ustvari, pokazuje procentualni odnos između broja nezaposlenih i ukupne raspoložive radne snage⁷, a pošto oslikava stanje privrede u državi kao i uspješnost privredne politike, najčešće je mjerilo socijalno-ekonomiske stabilnosti društva.

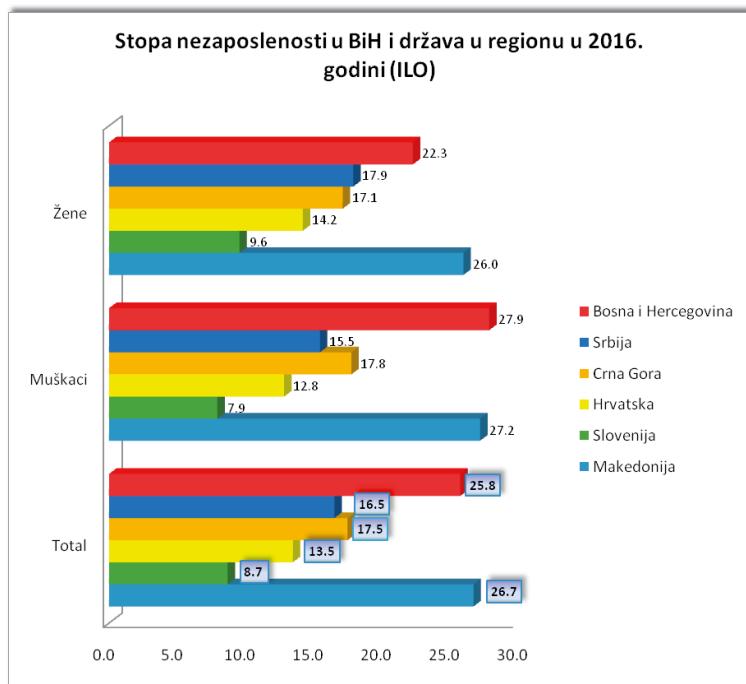
Po navodima Instituta za pravo i finansije Republike Srbije, podnošljiva stopa nezaposlenosti je ona koja se kreće između hipotetičkog nultog процента i 5%, što u praksi znači da većina radno sposobnog stanovništva ima posao kojim može da obezbijedi bar minimalne uslove za egzistenciju, lako nalazi novi posao u slučaju gubitka prethodnog što je sve preduslov za stvaranje ekonomskog sistema koji efikasno eksploatiše radnu snagu.

Isti izvor navodi stopu nezaposlenosti između 5% i 10% kao alarmatnu jer ukazuje na poremećaj u odnosu ponude i potražnje za radnom snagom na tržištu rada, kao i na smanjenje nivoa privredne aktivnosti i usporenje procesa stvaranja novih radnih mjesta.

snage u Republici Srpskoj. Glavni cilj ankete jeste dobijanje podataka o tri osnovna, međusobno isključiva kontingenta stanovništva: zaposlena, nezaposlena i neaktivna lica. Ankетom o radnoj snazi poklanja se posebna pažnja stanovništvu radnog uzrasta (starog 15 i više godina), a dobijeni podaci koriste se za praćenje, mjerjenje i ocjenjivanje ekonomskih i društvenih kretanja u Republici Srpskoj.

7 Radna snaga se sastoji od svakog ko ima preko 16 godina, ko u stvari radi, plus onih koji ne rade ali aktivno tragaju za zaposlenjem. (Jednak, J., *Osnovi ekonomije*, PA, Beograd, 2000. god., str. 270-274.)

Šema 1: Stopa nezaposlenosti za BiH i zemlje u regionu po ILO (International Labour Organization)⁸

Po istraživanju *International Labour Organization* BiH je u 2016. godini imala ukupnu stopu nezaposlenosti 25,8% (Šema 1), što ukazuje na ozbiljnu raslojenost i socijalnu podijeljenost ove države u kojoj veliki broj ljudi ima veoma male šanse da ostvari pravo na rad i suočava se sa ozbiljnim egzistencijalnim problemima. Najčešće je uzrok ovakvog stanja loše vođena ekonomska politika koja utiče na stagnaciju ili pad privrednih aktivnosti, za šta je najbolji dokaz propast nekad profitabilnih i uspješnih preduzeća poput Energoinvesta, Unisa, Energopetrola, Agrokomerca, Rudi Čajaveca, Jelšin-grada i mnogih drugih bivših giganata koji danas ili ne posluju ili posluju u značajno smanjenom obimu. U poređenju sa ostalim državama bivše Jugoslavije, BiH ima najvišu stopu nezaposlenosti poslije Makedonije.

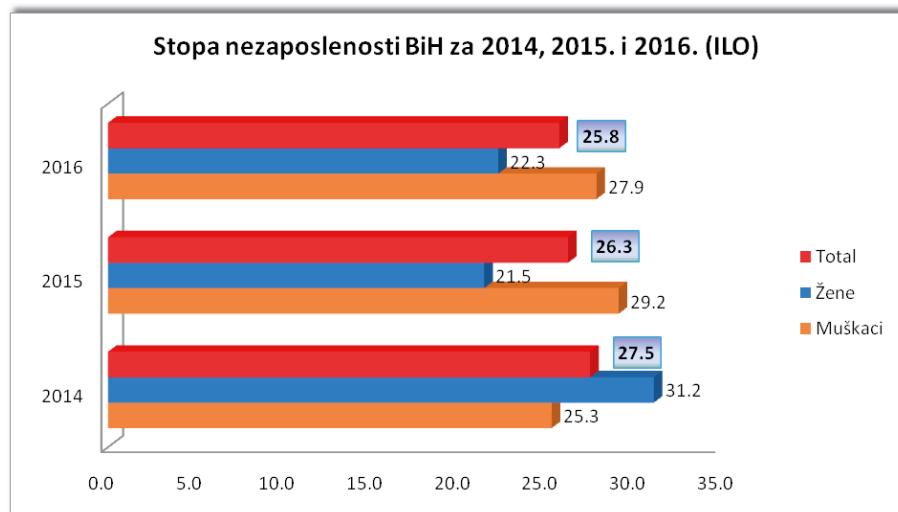
Ovakva situacija je dosta nelogična ako se u obzir uzme činjenica da je bosansko-hercegovačka privreda u periodu prije ratnih dejstava bila jedna od najjačih u regiji, sa razvijenom metaloprerađivačkom, vojnom, građevinskom, rudarskom, a i tekstilnom industrijom. Agencija za privatizaciju BiH navodi, na primjer, preduzeće *Energoinvest* kao preduzeće koje danas ima nekoliko stotina zaposlenih, što je zanemarljiv broj radnika u odnosu na

⁸ <http://www.ilo.org>

nekadašnjih više desetina hiljada. Ovaj primjer, samo jedan od mnogih na prostorima BiH, slikovito pokazuje koliko je značajan uticaj privrednih aktivnosti na nivo zaposlenosti u jednoj državi i njenim gradovima.

Stopa nezaposlenosti u BiH u prethodne tri godine (Šema 2) pokazuje pad, od ukupno 27,5% 2014. godine, preko 26,3% 2015. godine, pa do sponutnih 25,8% 2016. godine.

Šema 2: Stopa nezaposlenosti u BiH za 2014., 2015. i 2016. godinu po ILO (International Labour Organization)

I pored trenda blagog pada ukupne stope nezaposlenosti u prethodnom periodu, navedeni podaci su dosta zabrinjavajući jer tako značajno visoka stopa nezaposlenosti može da bude preduslov za socijalne nemire izazvane nezadovoljstvom naroda te da motiviše stanovništvo BiH, pogotovo mlado, da potraži zaposlenje van granica države. Pojave koje, takođe, najčešće pratе visoku stopu nezaposlenosti su i rast kriminala i suicida, kao i ugroženo mentalno i fizičko zdravlje stanovništva.

U Tabeli 1 su uporedno prikazani podaci o nezaposlenosti za neke od opština u BiH i to za one sa najvišom i najnižom stopom nezaposlenosti. Podaci u tabeli (iako ne potpuno relevantni), jasno oslikavaju značajne razlike u stopi nezaposlenosti između većih i manjih opština.

Niska stopa nezaposlenosti u Banjoj Luci je u uzročno posljedičnoj vezi sa činjenicom da ovaj grad predstavlja najveći administrativni, privredni, kulturni, finansijski i univerzitetski centar u RS u kojem je smještena većina republičkih institucija što podrazumijeva i veliki broj radnih mesta. Međutim, treba primijetiti i da se među prvih deset gradova u RS sa najnižom

stopom nezaposlenosti, u Tabeli 1, ne nalaze mnogi veći gradovi u RS za koje bi se moglo pretpostaviti da lakše obezbjeđuju radna mjesta od nekih među deset sa najnižom stopom nezaposlenosti.

Tako, na primjer, Doboj, Bijeljina, Prijedor i Gradiška imaju višu stopu nezaposlenosti od opštine Pelagićevo ili opštine Gacko, iako ovi gradovi spadaju među najveće centre u RS sa razvijenijom privredom i akademskom struktururom.

Tabela 1: Opštine u BiH sa najvišim i najnižim stopama nezaposlenosti (podaci Zavoda za zapošljavanje RS preuzeti sa <http://www.banjaluka.com>)

Lokalne zajednice sa najnižom stopom nezaposlenosti		Lokalne zajednice sa najvišom stopom nezaposlenosti	
Banjaluka	19,90%	Jezero	80,57%
Laktaši	21,37%	Rudo	76,40%
Istočno Sarajevo	24,72%	Krupa na Uni	73,46%
Kostajnica	25,45%	Oštra Luka	66,80%
Gacko	26,09%	Berkovići	66,71%
Derventa	27,02%	Kneževići	64,59%
Trebinje	28,17%	Nevesinje	62,30%
Prnjavor	28,88%	Osmaci	61,07%
Kozarska Dubica	30,89%	Šekovići	58,00%
Pelagićevo	31,95%	Bratunac	56,39%

Ovi podaci idu u prilog prepostavci autora da bi detaljnija analiza strukture nezaposlenosti pojedinačnih opština mogla da značajno potpomogne da se ustanove uzroci nezaposlenosti u njima i preciznije kreiraju mјere strateškog zapošljavanja u skladu sa specifičnim potrebama lokalnih zajednica.

3. UZROCI NEZAPOSLENOSTI

Neki od najvećih problema na tržištu rada u BiH, pa samim tim i RS, su niska zaposlenost odnosno visoka nezaposlenost kao i nepovoljnost same strukture zaposlenosti.

Da bi se mogle preduzeti odgovarajuće mјere za rješavanje problema nezaposlenosti, neophodno je izvršiti analizu obima i strukture nezaposlenosti i ustanoviti potencijalne uzroke koji je izazivaju.

Za uzroke nastajanja nezaposlenosti, kao strukturalnog poremećaja na tržištu rada između ponude i potražnje radne snage, smatra se da su izuzetno kompleksni, odnosno da su u uskoj vezi sa pojavama kao što su prenaseljenost, niska produktivnost, loša strategija obrazovanja i nizak nivo obrazovanja, nerazvijena privreda, infrastruktura i tržište.

Iako je napredak tehnologije dugo smaran jednim od značajnih uzroka nezaposlenosti (zamjena ljudske radne snage mašinama), ipak se pokazalo da mašine nisu zamijenile radnu snagu, već da su čak indirektno uticale na

stvaranje više radnih mjesta, za što su najbolji primjer najrazvijenije zemlje na svijetu sa najnižom stopom nezaposlenosti.

Hiperprodukcija kadrova i loša prilagođenost programa obrazovnih institucija potrebama tržišta rada često su osnovni uzroci nezaposlenosti na prostorima BiH, ali ne treba zaboraviti i nezaposlenost prouzrokovana otpuštanjem velikog broja radnika nakon privatizacije i smanjenja obima rada prijeratnih velikih državnih preduzeća.

Međutim, jedan od uzroka nezaposlenosti koji imaju najveći uticaj na visoku stopu nezaposlenosti na prostoru BiH/ RS je **nemobilnost radne snage**, što podrazumijeva problem postojanja područja s visokom nezaposlenošću i loše reagovanje nadležnih organa na potrebe tržišta rada. Analizom strukture zaposlenosti/nezaposlenosti po gradovima na području RS i BiH, mogli bi se preciznije ustanoviti uzroci nezaposlenosti u svakoj pojedinoj opštini, te inicirati efikasnija strategija zapošljavanja kadrova prema potrebljima svakog pojedinog tržišta/opštine.

4. POSLJEDICE NEZAPOSLENOSTI

Nezaposlenost prouzrokuje niz negativnih ekonomskih, socijalnih, psiholoških, zdravstvenih i demografskih posljedica, te po Adrianu Sinfieldu, profesoru socijalne politike na univerzitetu u Edinburgu, urušava standard i sam kvalitet života u društvu. Kada govorimo o posljedicama nezaposlenosti, ovdje ćemo se kratko osvrnuti na lične, ali i na društvene posljedice koje utiču na društvo u cijelosti.

Finansijske i ekonomске posljedice nezaposlenosti podrazumijevaju gubitak prihoda nezaposlenih pojedinaca što ugrožava egzistenciju njih i njihovih članova porodice. Kada je ugrožena porodica, kao osnovna celija društva, neminovno je ugrožena i cijela društvena zajednica, veze unutar nje i životni standard društva sa visokom stopom nezaposlenosti.

U ovakvim društvima dolazi do porasta broja siromašnih i širenja jaza između bogatih i siromašnih. Isto tako, povećanje broja ljudi u društvu koji nemaju novca, dovodi do smanjenja društvene kupovne moći, a kada je kupovna moć stanovništva niska, prostor za otvaranje novih kompanija se smanjuje ili potpuno nestaje.

Socijalne posljedice nezaposlenosti mogu da se izjednače sa socijalnim nezadovoljstvom, odnosno, proporcionalno sa rastom stope nezaposlenosti raste i vjerovatnoća javljanja i rasta socijalnih nemira i protesta, nasilja i kriminala u društvu, ubistava i samoubistava, emigracije stanovništva i sl. Isto tako ne treba zaboraviti ni porast korupcije i širenje sive ekonomije i rada na crno.

Emocionalne, psihološke i zdravstvene posljedice nezaposlenosti se ogledaju u povećanju nivoa stresa koji je uzročnik mnogih psihosomatskih oboljenja, kao i u pojavi anksioznosti, depresije i potpunog gubitka samopouzdanja. Narušeno zdravlje predstavlja veliki problem u slučaju smanjenja prihoda i nedostatka zdravstvene zaštite koji su prateće pojave kod nezaposlenih članova društva.

Negativne psihološke posljedice nezaposlenosti su prisutne kod svih starosnih, polnih i obrazovnih grupa- kod svake od njih njihov uticaj je ogroman i oslikava se i na društvo u cijelosti. Tako, na primjer, nezaposlenost i ekonomski nesamostalnost mlađih ljudi mogu značajno da utiču čak i na natalitet, jer se mlađi, nezaposleni članovi društva teže odlučuju na brak i zasnivanje porodice.

5. STRUKTURA NEZAPOLENOSTI, BANJA LUKA U PERIODU 2014-2016. GODINA

Kao što je već spomenuto, za analizu strukture nezaposlenosti u Banjoj Luci, u ovom radu su većinom korišteni podaci dobijeni od Zavoda za zapošljavanje RS, jer je to jedini dostupan izvor za informacije o polnoj, kvalifikacionoj i starosnoj strukturi nezaposlenosti na nivou opština u RS.

Cilj ovog istraživanja je utvrđivanje strukturalnih trendova nezaposlenosti u Banjoj Luci, odnosno stvaranje svijesti o potrebi za analizom nezaposlenosti ne samo na državnom i entitetskom, već i na opštinskom nivou.

5.1. Radno sposobno stanovništvo Banja Luka (popis 2013)⁹

Tematski biltén Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine „Anketa o radnoj snazi“ iz 2016. u poglavljju „Definicije i metodološka objašnjenja“, ***za radno sposobno stanovništvo*** navodi da „***obuhvata sve osobe koje imaju 15 i više godina, podijeljene u dvije glavne kategorije: radnu snagu (ekonomski aktivno stanovništvo) i ekonomski neaktivno stanovništvo.***“ Podaci koji su navedeni u biltenu su rezultat ankete o radnoj snazi iz 2016. godine, ali i rezultat su saradnje tri statističke institucije u BiH- Agencije za statistiku BiH, Federalnog zavoda za statistiku i Republičkog zavoda za statistiku RS.

Ipak, podaci iz biltena se odnose na cjelokupne regije u BiH, a cilj ovog rada je analiza strukture nezaposlenosti, a samim tim i radno sposobnog stanovništva grada Banja Luka, pa su podaci o radno sposobnom stanovništvu u RS i ovom gradu, kao njenom administrativnom centru, generisani iz

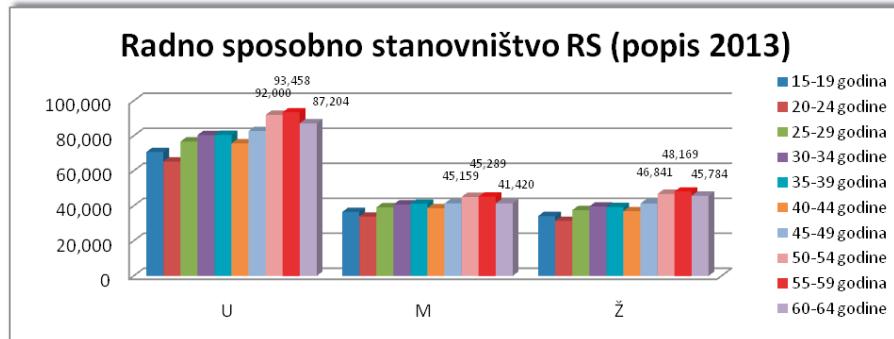
⁹ Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Rezultati popisa 2013, Gradovi, opštine, naseljena mjesta: <http://www.rzs.rs.ba/front/article/2369/>

rezultata popisa 2013. koji obezbeđuje podatke o gradovima, opštinama i naseljenim mjestima u BiH (Tabela 2, Šema 3 i Šema 4).

Tabela 2: Stanovništvo Republike Srpske i Banje Luke (15-64 godine), popis 2013. godine

Terito-rija	Pol	UKU-PNO	15-19 godi-na	20-24 godi-ne	25-29 godi-na	30-34 godi-ne	35-39 godi-na	40-44 godi-ne	45-49 godi-na	50-54 godi-ne	55-59 godi-na	60-64 godi-ne
REPU-BLIKA SRP-SKA	U	1,170,342	70,815	65,363	76,753	80,472	80,588	75,683	82,810	92,000	93,458	87,204
	M	571,812	36,577	33,893	39,159	40,809	41,264	38,704	41,422	45,159	45,289	41,420
	Ž	598,530	34,238	31,470	37,594	39,663	39,324	36,979	41,388	46,841	48,169	45,784
Banja Luka	U	180,053	10,287	10,117	12,698	14,924	14,426	12,136	11,694	13,344	13,975	12,816
	M	86,510	5,233	4,996	6,210	7,203	7,198	6,117	5,719	6,289	6,507	5,878
	Ž	93,543	5,054	5,121	6,488	7,721	7,228	6,019	5,975	7,055	7,468	6,938

Šema 3: Radno sposobno stanovništvo Republika Srpska (15-64 godine)

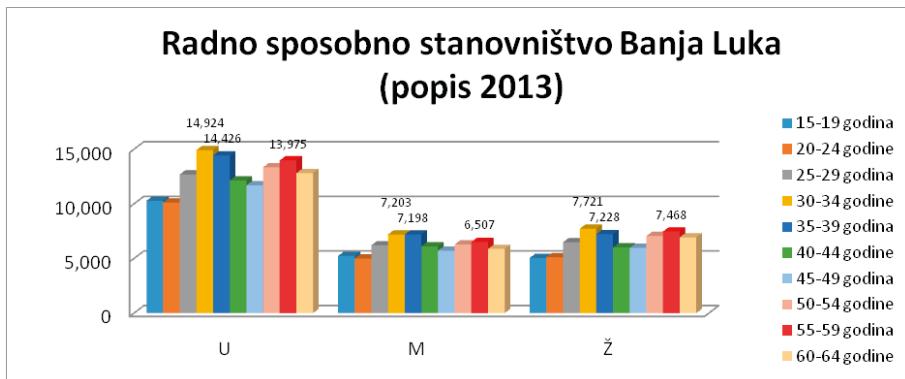

Analiza podataka o radno sposobnom stanovništvu RS (Tabela 2 i Šema 3), pokazala je da najveći broj radno sposobnih građana RS ima između 50 i 64 godine (ove tri starosne kategorije čine zajedno 34% od ukupnog broja radno sposobnih). Nakon ove tri kategorije koje prosječno po 11% učestvuju u ukupnom broju radno sposobnih, slijede građani starosti 45-49 godina (10%) i građani starosti 30-44 godine koji ukupno 29%, a prosječno 10% za svaku od ove tri starosne kategorije učestvuju u ukupnom broju radno sposobnih građana RS.

Navedeni rezultati bi, po mišljenju autora, mogli da ukazuju na značajan manjak građana mlađih od 30 godina koji nastanjuju područje RS, a koji bi

trebalo da predstavljaju budućnost tržišta rada na njenoj teritoriji. Potencijalni razlog za ovakvu situaciju bi mogla da bude sve veća tendencija mlađih ljudi ka emigraciji u države sa prihvatljivim standardom i boljim ekonomskim i životnim uslovima. Obzirom na to da je najmanji broj stanovnika RS koji učestvuje u radnoj snazi starosne dobi 20-24 godine, moglo bi se zaključiti da osobe iz ove starosne kategorije odlaze iz RS zbog zaposlenja nakon srednjoškolskog obrazovanja ili zbog studija i budućeg eventualnog zaposlenja u inostranstvu. Razlog malog broja radno sposobnih osoba mlađih od 20 godina može takođe da bude školovanje ili rad u inostranstvu.

Šema 4: Radno sposobno stanovništvo Banja Luka (15-64 godine)

Grad Banja Luka ima sličnu, ali ipak nešto drugačiju strukturu radno sposobnog stanovništva nego cijelokupna RS. Najveći broj radno sposobnih je starosti 30-44 godine što čini 33% učešće ove tri starosne kategorije u ukupnom broju radno sposobnih, odnosno prosječno 11% po starosnoj kategoriji. Stanovnici starosne dobi 50-64 godine obuhvataju tri starosne grupe (Šema 4) i učestvuju oko 32% u ukupnom broju radno sposobnih ili prosječno oko 10,7% za svaku od ove tri starosne grupe, dok stanovnici koji imaju 45-49 godina čine oko 9% od ukupnog radno sposobnog stanovništva.

Nešto veće učešće mlađe populacije u grupi radno sposobnih stanovnika u Banjoj Luci nego na nivou cijelokupne RS ukazuje na veću tendenciju kretanja mlađe populacije ka značajnijim administrativnim i univerzitetskim centrima. Republika Srpska obuhvata gradove, ali i ruralna područja naseljena pretežno ljudima starije životne dobi¹⁰, što u prosjeku daje veće učešće stanovnika starije životne dobi u ukupnom broju radno sposobnih u RS.

¹⁰ Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Rezultati Popisa 2013, Gradovi, opštine, naseljena mjesta, Tabela 3: <http://www.rzs.rs.ba/front/article/2369/>

5.2. Zaposleni opština Banja Luka

Prema podacima dobijenim od Poreske uprave RS¹¹, na kraju 2016. godine u RS je 252.819 osoba bilo u radnom odnosu (analiza obveznika dopri-nosa), dok je na području opštine Banja Luka evidentirano 65.330 lica u aktivnom radnom odnosu sa 31.12.2016. godine. Ukupan broj zaposlenih u Banjoj Luci je u 2016. godini porastao za 1.652 lica u odnosu na 2015. godinu kada je broj osoba u radnom odnosu iznosio 63.678.

Dubljom analizom podataka iz Poreske uprave RS se dolazi do zaključka da je najveći broj zaposlenih, oko 21,7% od ukupnog broja, bio u oblasti trgovine, dok je čak 11,8% zaposlenih evidentirano u javnoj upravi, obaveznom socijalnom osiguranju i odbrani.

Slijede zaposleni u prerađivačkoj industriji (11,1%), zatim oblasti saobraćaja i skladištenja (9,5%), dok oblast zdravstva i socijalnog rada zapošjava 8,4% od ukupnog broja zaposlenih u Banjoj Luci.

U obrazovnom sektoru radi 7,7% zaposlenih, a u finansijskim sektorima 4,9% od ukupnog broja zaposlenih. Ostatak zaposlenih (24,9%) su evidentirani kao zaposleni u stručnim i naučno-tehničkim djelatnostima, građevinarstvu, komunikacijskim i informativnim djelatnostima i dr.

Još treba samo naglasiti da je, od ukupnog broja zaposlenih, na području grada Banja Luka, na kraju 2016. godine, 87,35% radnika bilo zaposleno kod pravnih lica, odnosno 12,65% radnika kod samostalnih preduzetnika, što ukazuje na činjenicu da je veoma mali broj samostalnih preduzetnika na području grada Banja Luka.

5.3. Ukupna struktura nezaposlenih Banjoj Luci za period 2014-2016. godina

5.3.1. Struktura nezaposlenih po polu, Banja Luka

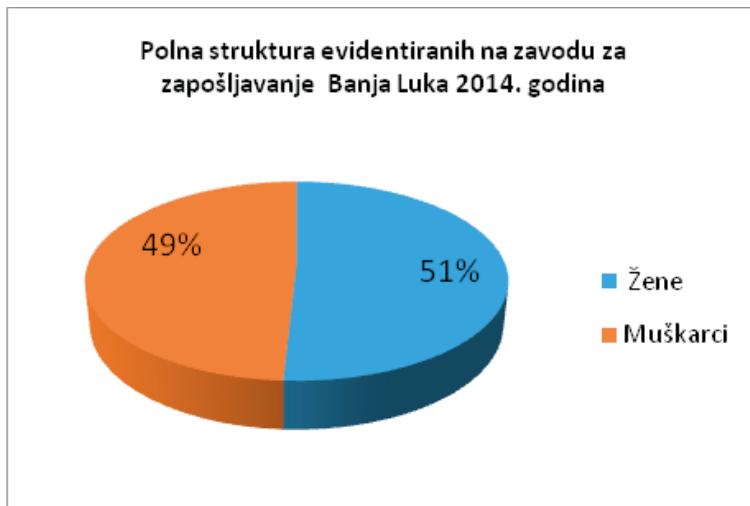
Analizom podataka dobijenih iz Zavoda za zapošljavanje RS¹², ustano-vljeno je da je u Banjoj Luci broj nezaposlenih žena u posljednje tri godine veći od broja nezaposlenih muškaraca. U ovoj opštini je 2014. godine bilo ukupno 17.598 nezaposlenih osoba, od čega 8.948 (51%) osoba ženskog pola i 8.650 (49%) osoba muškog pola (Šema 5).

U 2015. i 2016. godini (Šema 6 i Šema 7) još više je povećano učešće žena u ukupnom broju nezaposlenih osoba u Banjoj Luci. 2015. godine je od ukupno 16.273 nezaposlenih, bilo 8.471 (52%) žena i 7.802 (48%) muškaraca,

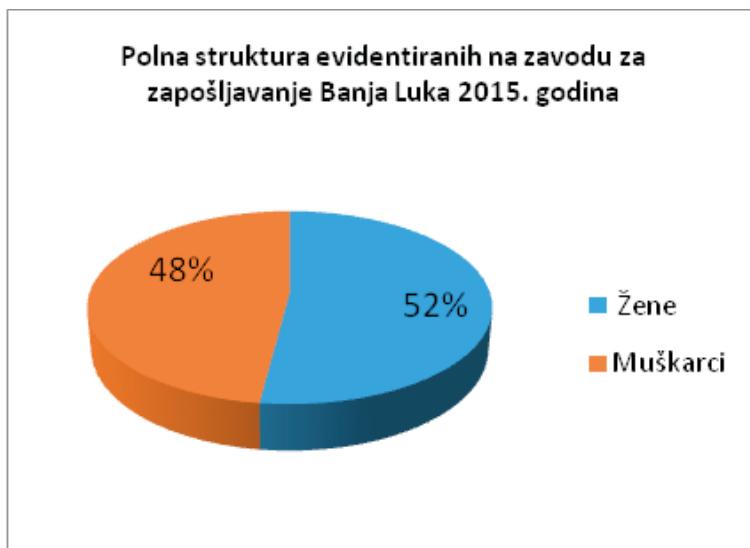
11 Podaci dobijeni od Poreske uprave RS na zahtjev, a u skladu sa *Zakonom o slobodi pristupa informacijama, Glava 2, član 4*

12 Podaci dobijeni od Zavoda za zapošljavanje RS na zahtjev, a u skladu sa *Zakonom o slobodi pristupa informacijama, Glava 2, član 4*

dok je 2016. godine od ukupno 14.192 nezaposlenih bilo 7.497 (53%) žena i 6.695 (43%) muškaraca.

Šema 5: Odnos nezaposlenih po polu Banja Luka 2014.

Šema 6: Odnos nezaposlenih po polu Banja Luka 2015.

Šema 7: Odnos nezaposlenih po polu Banja Luka 2016.

Navedeni podaci pokazuju da postoji trend rasta procenta nezaposlenosti osoba ženskog pola u odnosu na muškarce u Banjoj Luci u prethodne tri godine i pored toga što je učešće žena u radno sposobnom stanovništvu RS, po dostupnim podacima navedenim u Tabeli 2, veće od učešća muškaraca.

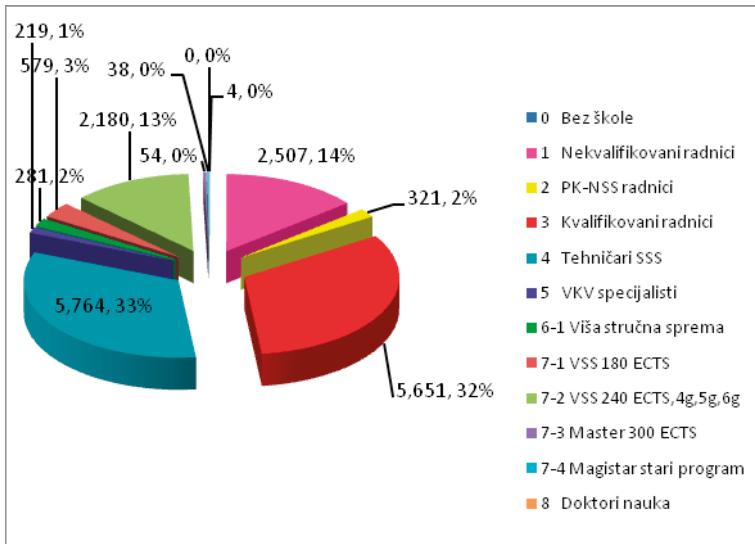
Razlozi za ovakvo stanje bi mogli da leže u ponudi poslova na tržištu rada, koji u najvećem broju podrazumijevaju teži fizički rad i zanimanja za koja se najčešće opredjeljuju osobe muškog pola. Isto tako, u ruralnim područjima, žene su često domaćice, a muškarci su ti koji obezbjeđuju prihode, što na neki način diskriminiše radno sposobne žene u RS u odnosu na muškarce.

5.3.2. Struktura nezaposlenih po stručnoj spremi, Banja Luka

Ako obrazovanje predstavlja jedan od uslova za zapošljavanje, onda je analiza kvalifikacione strukture nezaposlenosti logičan alat za prepoznavanje stvarnih kadrovskih potreba na tržištu rada.

Kao što je ranije spominjano, Banja Luka je grad koji ima najnižu stopu nezaposlenosti u RS, ali je ta stopa nezaposlenosti i dalje kritično visoka.

Od ukupno 17.598 nezaposlenih radnika u Banjoj Luci 2014. godine (Šema 8), prema podacima Zavoda za zapošljavanje RS, **najveći procenat od 33% čine osobe koje imaju srednju stručnu spremu**. Slijede **kvalifikovani radnici koji su u 2014. godini imali 32%** udjela u ukupnom broju nezaposlenih, zatim nekvalifikovani radnici (14%), dok je na Zavodu za zapošljavanje RS u Banjoj Luci evidentirano oko 13% nezaposlenih osoba koje imaju visoku stručnu spremu 240 ECTS bodova i 3% onih koji imaju visoku stručnu spremu 180 ECTS bodova.

Šema 8: Nezaposleni po kvalif. strukturi Banja Luka 2014. godina; izvor: Zavod za zapošljavanje RS

U istoj godini nije bilo doktora nauka evidentiranih na zavodu za zapošljavanje, dok su magistri, zbirno stari i novi program, činili 0,52% od ukupnog broja evidentiranih nezaposlenih osoba.

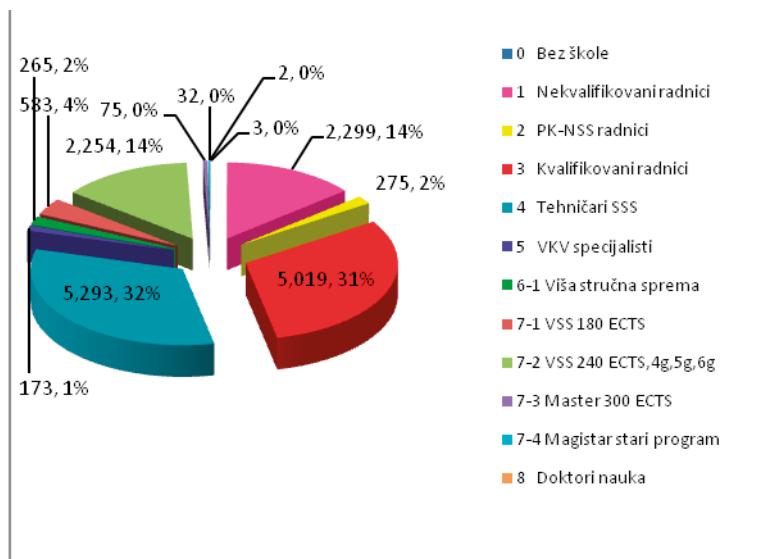
U 2015. godini, kvalifikaciona struktura nezaposlenih se nije značajno promijenila, ali je ipak zabilježen mali pad u ukupnom broju nezaposlenih osoba, koji je u 2015. godini (Šema 9) iznosio 16.273 osobe prijavljene na Zavod za zapošljavanje RS.

Procenat učešća osoba sa završenom srednjom stručnom spremom u ukupnom broju nezaposlenih je i u 2015. godini ostao najviši (32%), kao i procenat kvalifikovanih radnika (31%), ali ipak nešto niži u odnosu na prethodnu godinu. Za razliku od te dvije kategorije, kod visokoobrazovanih osoba je došlo do povećanog procenta učešća u ukupnom broju nezaposlenih u odnosu na 2014. godinu i to na 14% sa VSS 240 ECTS bodova i 4% sa VSS 180 ECTS bodova.

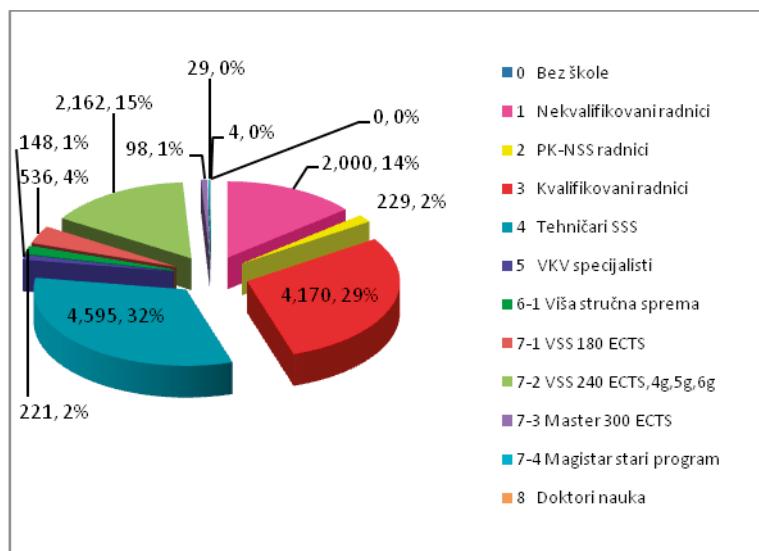
Nekvalifikovanih radnika je i 2015. ostalo 14% evidentiranih na Zavodu za zapošljavanje RS, dok se procenat učešća evidentiranih magistara povećao u odnosu na 2014. i to na 0,65%. Takođe se može uočiti i pojava minimalnog procenta doktora nauka (0,01%) koji su se u ovoj godini registrovali kao nezaposleni na Zavodu za zapošljavanje RS.

Posmatranjem kvalifikacione strukture nezaposlenosti u 2016. godini (Šema 10), ne mogu da se uoče značajne promjene u odnosu na prethodno posmatrani period iako je broj nezaposlenih značajnije smanjen (14.192

osobe). Najveće učešće u ukupnom broju nezaposlenih osoba i dalje ima srednje obrazovani kadar (32%), te kvalifikovani radnici (29%) kojih je po učešću manje u odnosu na prethodne dvije godine.

Šema 9: Nezaposleni po kvalif. strukturi Banja Luka 2015. godina; izvor: Zavod za zapošljavanje RS

Šema 10: Nezaposleni po kvalif. strukturi Banja Luka 2016. godina; izvor: Zavod za zapošljavanje RS

Nekvalifikovani radnici i u 2016. godini imaju 14% učešća u ukupnom broju nezaposlenih koje evidentira Zavod za zapošljavanje RS, dok je osoba sa VSS 240 ECTS bodova (15%) nešto više nego u 2015. Procenat visokoškolovanih - VSS 180 ECTS bodova- se nije mijenjao u odnosu na prethodnu godinu (4%), ali je zato povećan procenat učešća nezaposlenih magistara (0,89%) i doktora nauka (0,03%) u broju nezaposlenih osoba.

Analiza kvalifikacione strukture u posmatranom periodu od 2014. do 2016. godine ukazuje na priličnu konstantnost određenih kvalifikacionih struktura u ukupnom broju nezaposlenih koje evidentira Zavod za zapošljavanje RS. Ovo takođe ukazuje na neusklađenost upisne akademiske politike i cjelokupnog sistema obrazovanja sa realnim potrebama tržista rada u RS.

Veliki broj kvalifikovanih radnika na evidenciji Zavoda za zapošljavanje RS rezultat je nepostojanja dovoljnog broja proizvodnih preduzeća u Banjoj Luci koja su ranije postojala i zapošljavala radnike usmjerjenog obrazovanja. Isto tako, ne treba zanemariti činjenicu da je nemoguće dobiti tačne podatke o stvarnom nivou nezaposlenosti ovih kadrova, obzirom na to da su često dio neformalne ili sive ekonomije, što otežava dobijanje potpuno realnih podataka o zaposlenosti/nezaposlenosti.

Do smanjenja ukupnog broja nezaposlenih, osim zapošljavanja, u RS i Banjoj Luci u posljednje tri godine dolazi i zbog odlaska dijela stanovnika RS na rad u inostranstvo, što je razumljivo kada se uzme u obzir činjenica da je u 2016. godini samo u Banjoj Luci evidentirano oko 20% visokoobrazovanog nezaposlenog kadra.

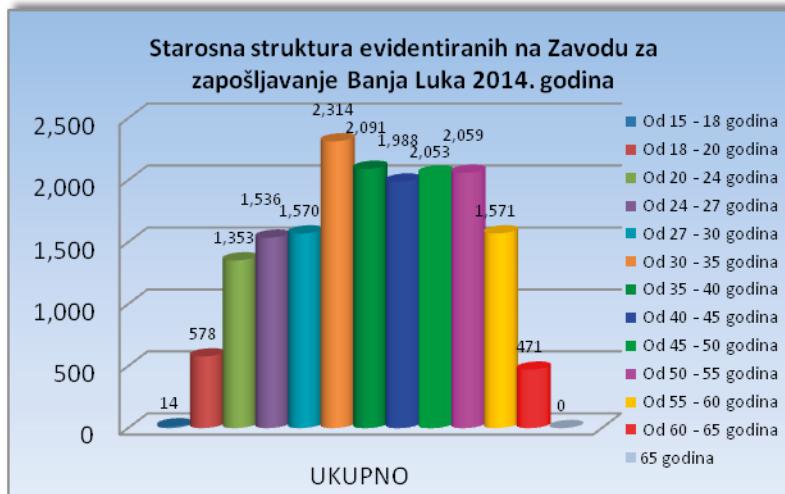
5.3.3. Struktura nezaposlenih po starosti, Banja Luka

Republički zavod za statistiku Republike Srpske je zadužen za praćenje i analizu demografskih kretanja u RS u sklopu čega obezbeđuje i podatke o populaciji u državi.

Podaci o populaciji su veoma značajni jer se na osnovu njih određuje „starost nacije“, odnosno ekonomski potencijal države. Republiku Srpsku, konkretno, karakteriše pad populacije u svim starosnim grupama, pogotovo u grupama mlađih ljudi, što prepostavlja i manji broj mlađih, sposobnih i produktivnih osoba koje se zapošljavaju u državi i pozitivno utiču na njen ekonomski razvoj. Po podacima Republičkog Zavoda za statistiku, populacija RS u svim starosnim grupama bilježi pad sa izuzetkom starosne grupe od 50 do 64 godine¹³, što se podudara sa podacima o radno sposobnom stanovništvu ranije navedenim u Tabeli 2.

13 Više: Zbornik radova, Nezaposlenost, Banja Luka, 2011; Todor Skakić (UDK 331.5.024.5(497.6RS)“2 010/2014“), str. 277-293

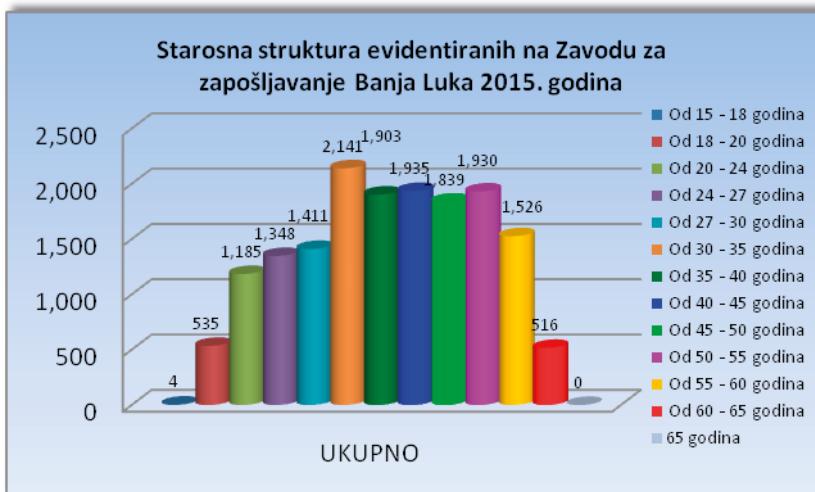
U Banjoj Luci, po podacima dobijenim od Zavoda za zapošljavanje, starosna struktura nezaposlenih građana nije se skoro nikako mijenjala u periodu od 2014. do 2016. godine, iako je za 19,35% smanjen ukupan broj nezaposlenih evidentiranih na Zavodu za zapošljavanje u tom periodu.

Šema 11: Starosna struktura nezaposlenih Banja Luka 2014. godina

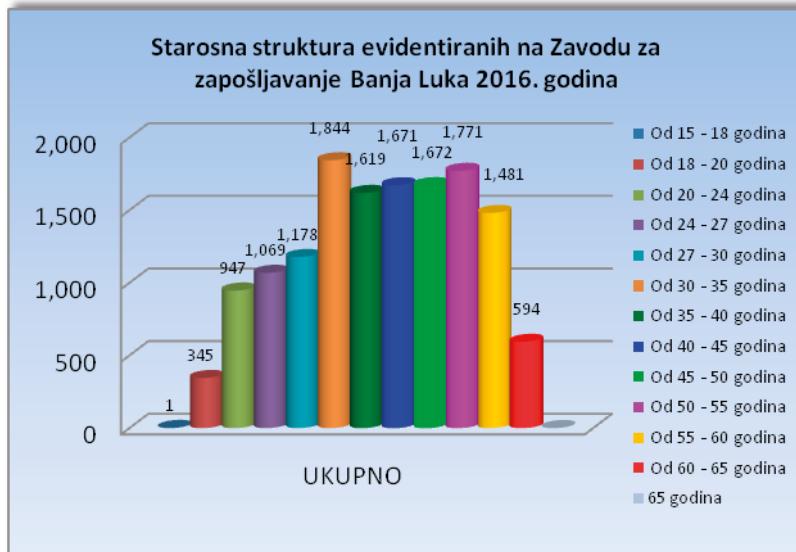
Tako je i u 2014. i u 2015. i u 2016. godini, **najveći broj nezaposlenih evidentiran u starosnoj grupi 30-35 godina** (Šema 11, Šema 12, Šema 13) sa učešćem 13,15% (2.314 osoba) 2014., 13,16% (2.141 osoba) 2015. i 12,99% (1.844 osobe) 2016. godine u ukupnom broju prijavljenih na Birou za zapošljavanje.

Poslije navedene starosne kategorije, najveće učešće u broju nezaposlenih **u 2014. godini** imali su Banjalučani starosti 35-40 godina (2.091 osoba ili 11,88%), dok su osobe koje pripadaju starosnoj grupi 50-55 godina (2.059 osoba ili 11,70%) i starosnoj grupi 45-50 godina (2.053 osobe ili 11,67%) imale takođe značajno visoko učešće u ukupnom broju nezaposlenih u 2014. godini. Navedene starosne grupe su po učešću pratili nezaposleni starosti 55-60 godina (1.571 osoba ili 8,93%), nezaposleni starosti 27-30 godina (1.570 osoba ili 8,92%) i nezaposleni starosti 24-27 godina (1.536 osoba ili 8,37%), dok su starosne grupe 15-24 godine i 60-65 godina imale najmanje nezaposlenih na Zavodu za zapošljavanje.

Šema 12: Starosna struktura nezaposlenih Banja Luka 2015. godina

U 2015. godini, procentualno učešće starosnih grupa u ukupnoj nezaposlenosti u Banjoj Luci, je, po strukturi, bilo gotovo jednako kao u prethodnoj godini. Starosna grupa 30-35 godina je ponovo vodila po učešću u ukupnom broju nezaposlenih (2.141 osoba ili 13,16%), s tim što ju je ovaj put pratila starosna grupa 40-45 godina (1.935 osoba ili 11,89%), pa starosna grupa 50-55 godina (1.930 osoba ili 11,86%). Dvije posmatrane starosne kategorije koje obuhvataju osobe starosti između 35 i 40 godina i između 45 i 50 godina obuhvatale su ukupno 3.742 osobe i prosječno imale oko 11,50% učešća u ukupnom broju nezaposlenih na Birou za zapošljavanje Banja Luka u 2015. godini. Zabrinjavajući je porast procenta učešća nezaposlenih starosne dobi 55-60 godina (1.526 osoba ili 9,38%) i starosne dobi 60-65 godina (516 osoba ili 3,17%) u odnosu na 2014. godinu, što bi moglo da ukazuje na problematičan socijalni status osoba pred kraj radnog vijeka. Nešto niži procenat učešća u ukupnom broju nezaposlenih u 2015. godini imale su tri starosne kategorije u dobnom rasponu 20-30 godina, koje su prosječno učestvovali u ukupnom broju nezaposlenih po 8,08% (ukupno 3.944 osobe).

Šema 13: Starosna struktura nezaposlenih Banja Luka 2016. godina

U 2016. godini primjetan je blagi porast procenta učešća starosne kategorije 50-55 godina u ukupnom broju nezaposlenih (1.771 osoba ili 12,48%), kao i rast procenta učešća osoba starosti 60-65 godina (594 osobe ili 4,19%) u odnosu na početak posmatranog perioda. Naime procenat učešća osoba starijih od 60 godina u ukupnom broju nezaposlenih je, od 2014. godine, porastao skoro dvostruko do kraja 2016., što, po pretpostavci autora, ukazuje na trend otpuštanja starijih radnika u firmama koje smanjuju obim vlastitog poslovanja i na preljevanje nezaposlenih iz prethodnih starosnih kategorija uslijed dugotrajne nezaposlenosti.

Kao i u prethodne dvije godine, najveći broj nezaposlenih osoba je starosti 30-35 godina (1.844 ili 12,99%), što je procentualno nešto manje nego u prethodne dvije godine.

Tri starosne kategorije koje podrazumijevaju osobe 35-50 godina bilježe najmanje promjena u procentu učešća u ukupnom broju nezaposlenih u posmatranom periodu i u 2016. godini obuhvataju ukupno 4.962 osobe ili prosječno 11,65% učešća u ukupnom broju nezaposlenih.

Procenti učešća za kategorije 27-30 godina (8,30%), 24-27 godina (7,53%), 20-24 godine (6,67%) su relativno konstantni u posmatranom periodu, dok je u starosnoj kategoriji 18-20 godina procenat učešća u broju nezaposlenih pao sa 3,28% 2014. godine na 2,43% 2016. godine.

Razlog za smanjenje broja nezaposlenih mladih ljudi iz posljednje spomenute starosne kategorije najvjeroatnije leži u emigraciji zbog školovanja ili zaposlenja.

6. DISKUSIJA

Izuzetno visoka stopa nezaposlenosti u BiH već dugi niz godina predstavlja ozbiljan problem i jednu od ključnih prepreka ekonomskom razvoju države. Uzroci za ovakvu situaciju su, kako je ranije spomenuto, mnogobrojni i kompleksni i zahtijevaju značajno usmjeravanje pažnje državnog vrha i ekonomskih stručnjaka na problem nezaposlenosti i na njegovo rješavanje.

Tržište rada u RS je pretrpjelo mnogobrojne promjene u ratnom i poslijeratnom periodu koje su rezultovale urušavanjem nekada razvijene industrije i cjelokupne privrede. Da bi država mogla da započne sa ekonomskim i društvenim mjerama u okviru strategije za smanjenje stope nezaposlenosti, potrebno je izvršiti niz analiza stanja na tržištu rada kako BiH i njena oba entiteta, tako i pojedinačnih opština u BiH.

U ovom radu, analizirana je struktura nezaposlenosti u gradu Banja Luka za period od 2014 do 2016. godine sa ciljem utvrđivanja trenutnog stanja na tržištu rada u ovom najvećem administrativnom centru RS.

Podaci o broju nezaposlenih lica u Banjoj Luci obezbijeđeni od strane Zavoda za zapošljavanje, omogućili su detaljniju analizu nezaposlenih lica evidentiranih na Zavodu. Iako nepotpuno pouzdan, jedini izvor na osnovu kojeg je moguće uraditi analizu nezaposlenosti na nivou opština je upravo Zavod za zapošljavanje RS.

Analiza strukture nezaposlenosti po polu u Banjoj Luci je ukazala na problem manje zastupljenosti osoba ženskog pola na banjalučkom tržištu rada, odnosno veći broj evidentiranih nezaposlenih žena nego muškaraca. Pošto analiza aktivnog i neaktivnog stanovništva nije predmet ovog rada, podaci o odnosu nezaposlenih žena i muškaraca su vezani samo za evidenciju Zavoda za zapošljavanje RS.

Uzroci za ovakvo stanje vezani su za nerazvijenost i konzervativnost životne sredine posmatranog uzorka, a u kojoj je normalno i opšte prihvaćeno vezivanje žena za brigu o porodici i domaćinstvo, više nego za radno mjesto. Gledajući starije generacije ili stanovnike ruralnih sredina, moguće je uočiti nesrazmjer u nivou obrazovanja žena i muškaraca, što žene stavlja u nepovoljniji položaj kod dobijanja zaposlenja ili eventualnog napretka u karijeri.

Povećanje stope zaposlenosti žena moglo bi da se ostvari programima koji bi usmjerili osobe ženskog pola da unaprede vlastite vještine i znanja, što bi ih motivisalo da pokušaju da pronađu zaposlenje.

Bolja podrška zaposlenim majkama, kao i regulative koje bi usklađivale radna mjesta sa njihovim potrebama, mogli bi dovesti i do lakših odluka o zasnivanju porodica i povećanju nataliteta uporedno sa povećanjem stope zaposlenosti žena.

Analiza kvalifikacione strukture nezaposlenosti u gradu Banja Luka pokazala je najveći broj nezaposlenih sa srednjom stručnom spremom i kvalifikovanih radnika, kao i značajan procenat nezaposlenog visokoškolskovanog kadra.

Osnovni uzrok za ovakvo stanje banjalučkog tržišta rada leži u neskladu između potreba tog tržišta, koje su značajno izmijenjene nakon propadanja mnogobrojnih preduzeća poslije rata u BiH, i postojeće kvalifikacione ponude.

Naime, obrazovni sistem u RS ne predstavlja dobru bazu na kojoj bi se zasnovao razvoj budućeg tržišta rada- previše teoretskog znanja i nedostatak praktične nastave dovode do produkcije neoperativnih kadrova bez praktičnih vještina, što otežava pronalaženje posla mladim ljudima bez radnog iskustva.

Razvijanje mehanizama koji bi prilagodili obrazovanje potrebama tržišta rada bi moglo, dugoročno gledano, da utiče na povećanje broja zaposlenih građana Banje Luke i RS. Jedan od mehanizama koji se očigledno nameće je **kreiranje upisne politike u srednje škole i na fakultete**, čime bi se izbor karijere učenika ili studenata uskladio sa stvarnim potrebama tržišta rada i čime bi bilo omogućeno lakše i plansko zapošljavanje. Država bi takođe trebala da utiče na **povećanje mobilnosti radne snage, odnosno da podstakne nezaposlene građane da potraže radno mjesto i van svog mesta stanovanja**, a u skladu sa potrebama tržišta. Na ovaj način bi se, pored nezaposlenosti, smanjio i broj osoba koje su zaposlene van svoje struke.

Analiza starosne strukture nezaposlenosti u Banjoj Luci dovela je do saznanja da je najveći broj nezaposlenih na Zavodu za zapošljavanje u prethodne tri godine starosne dobi 30-35 godina, dok je procenat učešća svih mјerenih starosnih kategorija 35-55 godina prilično konstantan u svakoj od tri posmatrane godine. Osobe starosti 30-35 godina su u punoj radnoj snazi i velike produktivnosti, te je stoga nelogično da je najveći broj evidentiranih nezaposlenih upravo u toj kategoriji.

Nezaposlenost mlađih koja je na području RS, pa samim tim i u Banjoj Luci, često prouzrokovana hiperproducijom kadrova može biti dugotrajna, što dovodi do nezadovoljstva i socijalne isključenosti mlađih ljudi, te do javljanja potrebe za odlaskom u inostranstvo u potrazi za zaposlenjem. Sve ovo dovodi do pada populacije mlađih i „starenja naroda“, što može da prouzrokuje dugoročne socio-ekonomski posljedice.

Rješenje bi moglo da leži u ***unapređenju javnih službi za zapošljavanje***, u povećanju njihove proaktivnosti kao i u njihovom boljem uvezivanju sa državnom vlasti zbog pokretanja ***aktivnih politika zapošljavanja***. Ipak, najbolji put ka zaposlenju, odnosno samozaposlenju, bi moglo da bude ***preduzetništvo i pokretanje vlastitih preduzeća***, a pokretanje malih i srednjih preduzeća je i u interesu države jer pozitivno utiče na razvoj ekonomije.

Povećanje broja nezaposlenih osoba starosti preko 55 godina u posmatranom periodu je još veći problem jer je mogućnost zapošljavanja populacije ove starosne grupe veoma teško, ako ne i nemoguće. Njihove zastarjele kvalifikacije i ograničenost dodatnih obuka, kao i nikakva ili niska radna mobilnost umanjuju im mogućnost pronalaženja posla, kao i fleksibilnost na postojećim poslovima.

Aktivnosti koje bi mogle da budu preduzete za zapošljavanje starijih nezaposlenih lica, ili za njihovo dodatno osposobljavanje na postojećim radnim pozicijama kao preventiva od gubitka posla, podrazumijevale bi ***programe edukacije prilagođene starijima*** koji bi potpomogli uklapanje ljudi starije životne dobi u novosti na tržištu rada.

Grad Banja Luka bi trebalo i da inicira oporavak predratnih propalih ili jedva živućih firmi, kao i da stimuliše razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva uopšte. Na ovaj način moglo bi se uticati na zapošljavanje KV radnika kojih je u ovom gradu veliki procenat nezaposlenih.

Obzirom na razlike u strukturi nezaposlenosti po opština BiH, analiza te strukture bi mogla da bude prvi korak ka ciljanom rješavanju problema nezaposlenosti sa kojim se BiH bori godinama.

ZAKLJUČAK

Visoka nezaposlenost radne snage u RS je uslovljena njenim niskim stepenom ekonomskog razvoja i procesima ekonomskih reformi koje ona sprovodi zadnjih godina. Kao takva čini da radna snaga bude nedovoljno iskorišten potencijal i izaziva brojne socijalne probleme u društvu. Takva nezaposlenost neodrživa je iz ekonomskih i socijalnih razloga kao i zbog potencijalnih evrointegracijskih procesa u budućnosti.

Iako se ovom problemu definitivno ne posvećuje dovoljno pažnje, ne može se ignorisati činjenica da visok nivo nezaposlenosti ukazuje na duboki poremećaj društvenih ekonomskih procesa i predstavlja prijetnju razvoju društva. Samim tim, povećanje zaposlenosti treba da predstavlja imperativ u razvojnim prioritetima RS, krenuvši od njenog najvećeg administrativnog centra Banje Luke.

Podsticanje razvoja preduzetništva se izdvaja kao jedan od najboljih načina da se riješi problem nezaposlenosti u Banjoj Luci jer je pokretanje

malih i srednjih preduzeća postalo popularno u cijeloj Evropi, a sve više i u zemljama u tranziciji.

Da bi se do toga došlo neophodno je prije toga zakonsku regulativu, odnosno ekonomsku i socijalnu politiku Republike Srpske, kao dijela BiH, uskladiti sa međunarodnim standardima, čime bi se dao podsticaj **stranim investitorima**. Niska cijena radne snage u BiH bi mogla da bude jedna od komparativnih vrijednosti kojom se mogu privući domaći i strani investitori i mogla bi da predstavlja šansu za budućnost.

Robert Halvorsen, profesor ekonomskih nauka na Harvard univerzitetu, smatra da je jedan od oblika rješenja problema nezaposlenosti uslužna ekonomija koja je u razvijenim državama sve razvijenija i konkurentnija, a uslužna djelatnost u, na primjer, turizmu bi mogla da bude jedno od rješenja problema visoke nezaposlenosti u gradu Banja Luka, čija je struktura nezaposlenosti analizirana u ovom radu.

Grad Banja Luka je nekada bio grad sa mnogobrojnim razvijenim preduzećima i regionalni industrijski centar, međutim rat, privatizacija i tranzicija su doveli do gašenja tih kapaciteta. Na taj način su ugašena radna mjesta u proizvodnji, pa bi za oporavak privrede izgradnja novih proizvodnih postrojenja, kao i aktivacija starih, bila od velikog značaja. Isto tako, na smanjenje nezaposlenosti bi mogla da utiče pomoć države razvoju malih i srednjih preduzeća u ovom gradu, a bolje iskorištavanje izuzetnih turističkih potencijala u Banjoj Luci bi moglo da utiče na obezbjeđivanje velikog broja radnih mesta.

Isto tako, potrebno je razviti precizniji sistem analize strukture nezaposlenosti zbog niske relevantnosti podataka iz postojećih izvora, te pristupiti analizi nezaposlenosti u svakoj pojedinačnoj opštini da bi se razvila što adekvatnija strategija zapošljavanja u gradovima BiH.

LITERATURA

1. Prof. dr Petar Veselinović, *Ekonomija*, Beograd, 2009.
2. Prof. dr Milorad Unković, *Medunarodna ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
3. Prof. dr Slobodan Barać, Prof. dr Budimir Stakić, *Osnovi ekonomije*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2007.
4. Jednak J, *Osnovi ekonomije*, PA, Beograd, 2000.
5. Belma Hadžimahmutović i Marko Martić, Nezaposlenost mladih: EU i BIH dijele isti problem, mogu li i rješenja biti zajednička?, Centar za istraživanja i studije GEA, 2013.
6. Jovan Zubović (urednik) Tematski zbornik, *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2011.
7. Zbornik radova, *Nezaposlenost*, Banja Luka, 2011.
8. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Rezultati popisa 2013: Gradovi, opštine, naseljena mjesta

9. Ekonomski institut Sarajevo, *Dijagnoza tržišta rada*, Sarajevo 2015, http://www.fzzz.ba/doc/DIJAGNOZA_TRZISTA_RADA.pdf
10. IPF, Institut pravo/finansije; http://ipf.rs/nezaposlenost-i-posledice-nezaposlenosti/#_ftn1
11. IRBRS; Baza podataka o ekonomskim indikatorima RS; <http://www.irbrs.net/statistika/Analitika.aspx?tab=4&lang=lat>
12. Poreska uprava Republike Srpske, <https://www.poreskaupravars.org/SiteCir/Novosti2.aspx?Sadrzajid=11938>

Internet izvori

1. <http://mjesec.ffzg.hr/nezaposlenost/1.1.html>
2. <http://studenti.rs/skripte/ekonomija/nezaposlenost-pojam-i-vrste/>
3. <http://poslovnisvijet.ba/propali-giganti-u-bih/>
4. <http://depo.ba/clanak/122501/odlazak-najvechih-deset-propalih-privrednih-giganata-bosne-ihercegovine>
5. <http://www.capital.ba>
6. http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=214:zakon-o-slobodi-pristupa-informacijama-u-republici-srpskoj&catid=9:novinarski-zakoni&Itemid=12

TRŽIŠTE ROBE I KONKURENCIJA

Milan Kukrika¹

Sažetak:

Zbog učestalog pominjanja BiH na dnu ljestvice po razvijenosti ekonomije, ili na vrhu ljestvice po siromaštvu njenih građana, istraživanje konkurentnosti naše zemlje i roba koje nudi su izazov.

Problem istraživanja rada jeste prikaz razmjene tržišta roba i konkurenčnosti istih u BiH, posebno u zemljama u okruženju. U radu ću prikazati konkurentnost BiH na osnovu dostupnih podataka, te prikazati mјere za njeni poboljšanje.

Cilj nam je pokazati stanje u ključnim sektorima privrede, kao i stanje u razmjeni te načine za unapređenje konkurenčije BiH roba.

Ključne riječi: konkurenčija, tržište, roba, privreda, siromaštv

UVOD

Zbog učestalog pominjanja BiH na dnu ljestvice po razvijenosti ekonomije, ili na vrhu ljestvice po siromaštvu njenih građana, istraživanje konkurentnosti naše zemlje i roba koje nudi su izazov.

Problem istraživanja rada jeste prikaz razmjene tržišta roba i konkurenčnosti istih u BiH, posebno u zemljama u okruženju. U radu ću prikazati konkurentnost BiH na osnovu dostupnih podataka, te prikazati mјere za njeni poboljšanje.

Tržište je područje na kome dolazi do sukobljavanja ponude i tražnje, pri čemu se odnosi i aktivnosti subjekata uređuju na jedinstven način za cijelo to područje. Može se reći da je to prije svega područje jedne zemlje. U ovoj definiciji tržišta kao društvene pojave, u prvi plan ističu se odnosi ponude i tražnje.

Međutim, njegovu ukupnu sadržinu čine: osnovni subjekti na strani ponude i tražnje (prodavci i kupci); posrednici u razmjeni (trgovina, prevoznici i osiguravajuća društva, informativno-propagandne agencije i dr.); predmeti razmjene; subjekti koji uređuju razmjenu, pa i učestvuju u njoj (razni državni organi i institucije); te, konkretni odnosi i pojave u razmjeni

¹ milan.kukrika@yahoo.com

(obim i assortiman ponude i tražnje, cijene, uslovi proizvodnje, razmjene i raspodjele i dr.).²

Pod konkurenčijom se podrazumijeva suparništvo i takmičenje ekonomskih subjekata (kupaca, prodavaca i sl.) na tržištu, u cilju maksimiziranja ekonomskih interesa i ciljeva. Ona predstavlja afirmaciju djelovanja zakona ponude i tražnje i ostalih tržišnih zakona i principa, kao i pokretačku snagu tržišnog mehanizma.

Konkurenčija je bitan element tržišne ekonomije jer djeluje na strani ponude i na strani tražnje, a zajedno sa mehanizmom cijena djeluje kao tržišni regulator. Ona podrazumijeva postojanje velikog broja proizvođača i potrošača, prodavaca i kupaca, kao i odsustvo monopola (koji je ograničavaju). Djelovanjem konkurenčije na tržištu dolazi do stvaranja i održavanja spontanog, samoorganizujućeg i samoregulišućeg poretku, na osnovu susretanja i koordinacije različitih ekonomskih interesa i ciljeva, čije ostvarenje ne zavisi ni od čije volje, želje ili namjere. To djelovanje izaziva pozitivne i negativne efekte, zbog čega su se vremenom pojavljivali i u većoj ili u manjoj meri primjenjivali razni oblici ograničavanja konkurenčije. U praksi su često u upotrebi izrazi konkurentnska bomba i konkurentsko tržište. Prvi izraz se odnosi na ponašanje tržišnih subjekata, a drugi na tržišne strukture.³

Cilj nam je pokazati stanje u ključnim sektorima privrede, kao i stanje u razmjeni te načine za unapređenje konkurenčije BiH roba.

PREGLED POJMOVA

Tržište je konstantno sukobljavanje ponude i potražnje. Ponuda i potražnja ispoljavaju svoje delovanje posredstvom konkurenčije. U tom smislu konkurenčija predstavlja unutrašnju motornu snagu koja pokreće tržišni mehanizam.

Tržište predstavlja sam oblik razmjene roba i usluga posredstvom novca gdje važi istovjetnost cijena proizvoda iste vrste. Novčani oblik razmjene je nastao spontano sa razvitkom društvene podjele rada, specijalizacije i novca, a današnje tržište djeluje kao uređeni i ustaljeni proces razmjenskih odnosa.

Prema Samuelsonu i Nordhausu, tržište je: „razvijeni mehanizam za nesvesnu koordinaciju aktivnosti i ponašanja osamostaljenih ekonomskih subjekata“, odnosno „mekhanizam kojim kupci i prodavači međusobno djeluju da bi odredili cijene i količinu dobara ili usluga.“⁴

2 V. Serejević, „Osnovi ekonomije“, SKC, Niš, 2008; str 184

3 S. Barać, B. Stakić, „Osnovi ekonomije“, Univerzitet Singidunum, Beograd 2007.

4 Kadrija H. Hasan M. Uvod u ekonomiju „Izdanie 2 E.F.U. Zenica 2009“ str. 15.

Tržište predstavlja cjelokupnost odnosa ponude i tražnje koji na određenom mjestu, u određeno vrijeme utiču na prodaju i kupovinu pojedinih roba i usluga, vrijednosnih papira i novca, te skup svih institucija, područja, uređaja i instrumenata (npr., državna regulativa, berze, kulturne politike i sl.) koji djeluju na kupoprodajne i druge transakcije koje se u tom području ostvaruju. Prema McNairu i Hansenu tržište je „skupina sastavljena od budućih kupaca i prodavaca.“⁵

Prema Cannonu to je „mjesto u kojem su sjedinjene funkcije nabave i prodaje.“ Prema tome, tržište definišemo kao ukupnost odnosa ponude i potražnje koji se uspostavljaju radi razmjene roba i usluga na određenom mjestu u određeno vrijeme.⁶

Na tržištu djeluju ulazni elementi – potražnja, ponuda i cijena, a kao rezultat tržišnog mehanizma su izlazi – sporazum između kupca i prodavca, te konačno formiranje cijena i utvrđivanje kupoprodajnih količina. Često se postavlja pitanje, koja je to „nevidljiva ruka“⁷

Primarna funkcija tržišta je da povezuje proizvodnju i potrošnju kroz sučeljavanje tržišne ponude i tržišne tražnje. Ona se rasčlanjuje na četiri konkretnе funkcije tržišta:

- Informativna funkcija,
- Alokativna funkcija,
- Selektivna funkcija,
- Distributivna funkcija.⁸

Konkurentski odnosi među učesnicima na tržištu mogu biti različite prirode i različitog uticaja. Najčešće zavise od broja i veličine učesnika na tržištu, od veće ili manje mogućnosti pojave novih konkurenata na tržištu, homogenosti ili heterogenosti roba, stepena elastičnosti ponude i tražnje i sl.

Konkurencijom (*concurrentia* - nadmetanje, takmičenje, suparništvo) u širem smislu riječi podrazumijevamo ukupnost produktionih odnosa koji se izražavaju razmjenom i prometom, pa tipovi konkurenkcije izražavaju istovremeno određene etape, odnosno određene faze i karakteristike produktionih odnosa.⁹

⁵ Zijad Dž.: Mikroekonomija, str., 61

⁶ Taylor,J.(2009), The Financial Crisis and the Policy Responses: an Empirical Analysis What Went Wrong, NBER,working paper.No.14631

⁷ Kadrija H., Ferhat Ć., Reuf K., Kasim T. :Teorija tržišta i cijena, Beograd – Mostar, 2009, str., 21.

⁸ H. Stackberg, The Teory of the Market Economy, „Pioneer Publishers 1952 New York

⁹ Barać, S., Stakić, B., *Osnovi ekonomije*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2007. god

Konkurencijom, u užem smislu riječi, podrazumijevamo niz uslova za ponašanje i međusobne odnose privrednih subjekata u sferi razmjene prilikom formiranja tržišne cijene.

Postoje tri tipa konkurencije:

- 1) potpuna;
- 2) nepotpuna i
- 3) monopolička konkurencija.

Preko konkurencije se ispoljava djelovanje ekonomskih zakona i ostvaruje se usklađivanje odnosa ponude i tražnje. Konkurenca utiče na cijene roba i usluga i na taj način informiše proizvođače i potrošače o kvalitetu njihovog izbora. Ona stimulativno utiče na proizvođače u smislu razvoja novih kvaliteta, proizvoda i usluga i sl. Cjenovna konkurenca predstavlja takmičenje tržišnih učesnika za postizanje određenih ciljeva (dobiti, položaja tržištu...) posredstvom smanjenja troškova poslovanja i odgovarajućeg smanjenja cijena svojih proizvoda ili usluga bez promjene kvaliteta i assortimenta. Necjenovna konkurenca podrazumijeva upotrebu reklama, servisa poslike prodaje, proizvodnju supstituta, dizajn, specifičan kvalitet proizvoda i usluga.¹⁰

TRŽIŠTE U BIH

Tržište je mjesto na kome se susreću ponuda i tražnja robe, bilo na nivou pojedinog dobra, ili na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou.

Tržište predstavlja uređeni i ustaljeni postupak odvijanja razmjenskih odnosa.

Sva tržišta se mogu podijeliti na:

- a) tržišta roba i usluga,
- b) tržišta faktora proizvodnje (rada, kapitala i zemljišta),
- c) tržišta novca, hartija od vrijednosti i drugih finansijskih instrumenata.

Stanje na tržištu BiH opisaćemo uz pomoć prosječnih cijena robe u 2016. godini i tablearnim poređenjem nivoa cijena za odabrane grupe potrošnje u zemljama zapadnog Balkana i regionala. Ovi podaci dostupni su nam na veb sajtu Agencije za statistiku BiH.

Cijene proizvoda i usluga koje se koriste za ličnu potrošnju u Bosni i Hercegovini mjerene indeksom potrošačkih cijena, u decembru 2016. godine u odnosu na prethodni mjesec, u prosjeku nisu zabilježile promjenu nivoa cijena.

¹⁰ Ibidem

Više cijene u odjeljcima hrane i bezalkoholnih napitaka, zdravstva, prevoza te restorana i hotela. Posmatrano po odjeljcima prema namjeni potrošnje u decembru 2016. godine u odnosu na prethodni mjesec, u prosjeku je zabilježen rast cijena u odjeljcima hrane i bezalkoholnih napitaka za 0,3%, zdravstva za 0,2%, prevoza za 0,7% te restorana i hotela za 0,1%.

Niže cijene u odjeljcima alkoholnih pića i duhana, odjeće i obuće, stovanja i režijskih izdataka, rekreacije i kulture te ostalih dobara i usluga. Posmatrano po odjeljcima prema namjeni potrošnje (COICOP), u decembru 2016. godine u odnosu na prethodni mjesec, u prosjeku je padnivoa cijena u odjeljcima alkoholnih pića i duhana za 0,1%, odjeće i obuće za 2,9%, stovanja i režijskih izdataka za 0,8%, rekreacije i kulture za 0,1% te ostalih dobara i usluga za 0,8%.

U ostalim odjeljcima prema namjeni potrošnje (COICOP), za isti period nisu zabilježene prosječne mjesečne promjene nivoa cijena.¹¹

Na godišnjem nivou u prosjeku zabilježen pad nivoa cijena od 0,2%.

Tabela 1. Poređenje nivoa cijena za odabране grupe potrošnje u EU i BiH, EUROSTAT-OECD program paritetka kupovne moći, 2015

	Izdaci za krajnju porošnju domaćinstva	Hrana i bezalkoholno piće	Alkoholna pića i duvan	Odjeća	Električni uređaji	Vlastitita vozila	Hoteli i restoran
EU	100	100	100	100	100	100	100
BiH	51	74	48	102	98	82	55

Indeksi nivoa cijena daju poređenja nivoa cijena određene zemlje u odnosu na EU prosjek: ako je indeks cijena viši do 100, zemlja je relativno skuplja u odnosu na EU prosjek i obrnuto. Prema tome, iz prethodne tabele vidimo da je BiH duplo jeftinija u pogledu alkoholnih pića, duvana, hotela i restorana, ali da je skuplja samo u kategoriji odjeće.

Na sadržaj tržišnih odnosa djeluje veliki broj činilaca različitog karaktera i intenziteta. Oni određuju uslove u kojima se odvijaju razmjenski odnosi. Cjelokupnost tih faktora koji određuju kvantitativnu i kvalitativnu stranu, formu i specifičnosti ponude i tražnje kao sadržaja tržišnih odnosa, čini strukturu tržišta.¹²

Na strani ponude strukturu tržišta određuju: veličina ponude, koncentracija i centralizacija ponude, vrsta dobara koje su predmet robne proizvo-

11 http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/CPI%20_2016_M12_001_01_BH.pdf

12 Veselinović, P., *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010. god.

dnje, diferenciranost robnih proizvoda, njihova standardizacija i mogućnost supstitucije.

ROBNE RAZMJENE BIH SA INOSTRANSTVOM

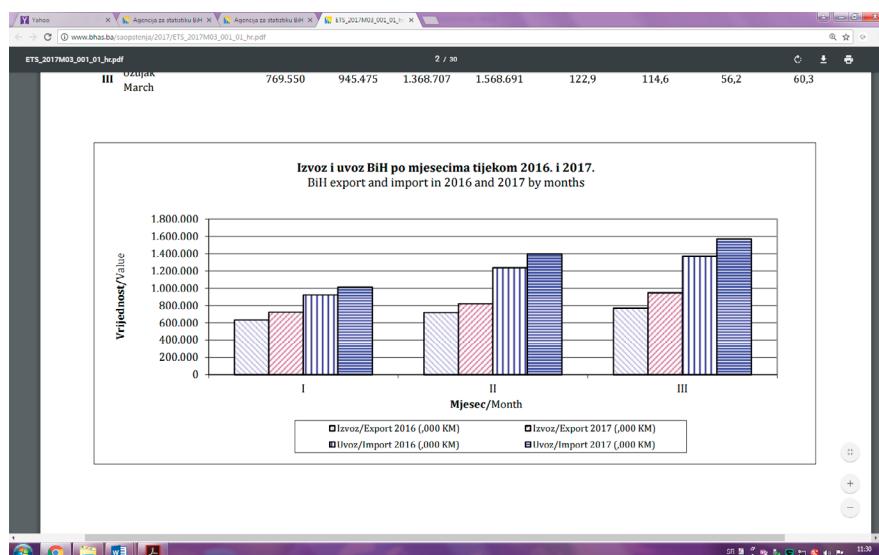
U razdoblju mjeseci u prvom kvartalu 2017. godine izvoz je iznosio 2 milijarde 489 miliona KM, što je za 17,4% više nego u istom razdoblju 2016. godine, dok je uvoz iznosio 3 milijarde 976 miliona KM, što je za 12,7 % više nego u istom razdoblju prethodne godine.

Pokrivenost uvoza izvozom je iznosila 62,6 %, dok je vanjskotrgovinski robni deficit iznosio 1 milijardu 487 miliona KM.

Tabela 2. Izvoz i uvoz BiH po mjesecima tokom 2016. i 2017.¹³

Mjesec	Izvoz		Uvoz		Izvoz	Uvoz	Stopa pokrivenosti uvoza izvozom	
	2016	2017	2016	2017	2017 2016	2017 2016	2016	2017
UKUPNO	2120029	2488671	3527397	3975605	117,4	112,7	60,1	62,6
Januar	631711	722693	921798	1009991	114,4	109,6	68,5	716
Februar	718678	820503	1236892	1396924	114,2	112,9	58,1	58,7
Mart	769550	945475	13680707	1568691	122,9	114,6	56,2	60,3

Grafikon 1. Izvoz i uvoz BiH za prvo tromjesečje 2017.¹⁴

13 Internet stranica: http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/ETS_2017M03_001_01_hr.pdf, 10.5.2017.
 14 http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/CPI%20_2016_M12_001_01_BH.pdf

STUDIJA SLUČAJA – SPOLJNOTGOVINSKA KOMORA BIH

Problem na tržištu BiH jeste razmjena tržišta roba i konkurentnosti istih u BiH, naročito u zemljama u okruženju. U radu je prikazano stanje na tržištu BiH, naročito u pogledu konkurentnosti, i prikazane su mjere za poboljšanje. Problemi koji se dešavaju na tržištu BiH a utiče na profitabilnost su:

1. Spoljnotrgovinski bilans - u Bosni i Hercegovini ovaj indikator konstantno pokazuje deficit, koji je u 2013. godini iznosio 6,26 milijardi KM. Podaci o izvozu robe BiH pokazuju da je uzrok ovako visokog deficita u vanjskotrgovinskom bilansu upravo struktura proizvoda kojima se trguje, s obzirom da se uglavnom izvoze proizvodi niže dodatne vrijednosti, dok struktura uvoza pokazuje da se uvozi roba više dodatne vrijednosti.
2. Nelikvidnost bosanskohercegovačke privrede, tj. nedostatak novca je jedan od najvećih problema, pa se plaćanje robe i usluga u velikoj mjeri svelo na oblike kompenzacije koji stimuliraju sivu ekonomiju netransparentnim „prebijanjem“ dugova. Glavni uzroci nelikvidnosti su u opštoj finansijskoj nedisciplini i pretjeranom uvozu, ali i državi koja, kao najveći potrošač, duguje ogromnu količinu novca.
3. Zastarjelost tehnologije u bh preduzećima predstavlja jedan od najvećih problema koji direktno utiče na nivo produktivnosti i cjenovne konkurentnosti bh proizvoda.
4. Sve veći problem je nedostatak radne snage, neophodnih znanja i vještina.
5. Neusklađenost zakonskih i administrativnih propisa na nivou cijele BiH.
6. Nepostojanje budžetskih grant šema za podršku razvoju i promociji izvoza.
7. Siva ekonomija i rad na crno.

Jedno od rješenja za prethodno navedene probleme je da se radi na razvoju postojećih i novih izvoznih proizvoda u Bosni i Hercegovini, kao i da se vrši adekvatna promocija izvoza iz BiH. Što bi bilo moguće izvesti uz podršku svih relevantnih institucija u Bosni i Hercegovini.

Zatim je neophodno obezbijediti tačne, provjerene i blagovremene informacije o uslovima i mogućnostima prodaje u određenoj zemlji. Postoji potreba za uspostavljanjem posebnih odjela za ekonomsku diplomaciju i vanjskotrgovinsku promociju u okviru najvažnijih diplomatsko-konzularnih predstavništava, postojećih izvoznih tržišta i tržišta sa velikim izvoznim potencijalom.

Kao preporuke za rješavanje ovog problema bila bi izgrađena i operativna infrastruktura kvaliteta (podrška privredi i jačanju njene konkurentnosti) i zaštita domaćih potrošača od nekvalitetnih i opasnih proizvoda;

Donošenje strategije industrijskog razvoja na makro nivou kako bi se identificovali ključni sektori budućeg razvoja;

Harmonizirati uzajamno neusklađene propise u cilju stvaranja jedinstvenog okvira poslovanja u cijeloj državi

U primjeni Zakona o državnoj pomoći BiH uključiti finansiranje aktivnosti koje se odnose na promociju i razvoj izvoza

Pojačana primjena propisa radom poreskih i inspekcijskih organa.

Tabela 3. Implementacija studije slučaja

Problem	Preporuka	Odgovorni za primjenu
Siva ekonomija i rad na crno	Pojačana primjena propisa radom poreskih i inspekcijskih organa	Porezne i inspekcijske uprave
Iznos osiguranog depozita niži u odnosu na okruženje	Kontinuirano povećavanje iznosa osiguranog depozita u cilju povećanja povjerenja u bankarstvo i sigurnost štednje	Agencija za osiguranje depozita BiH
Neusklađenost zakonskih i administrativnih propisa na nivou cijele BiH	Harmonizirati uzajamno neusklađene propise u cilju stvaranja jedinstvenog okvira poslovanja u cijeloj državi	Vijeće ministara BiH i entitetske vlade
Učlanjenje BiH u međunarodne finansijske institucije	Ubrzati aktivnosti na aktivaciji članstva BiH u Afričkoj banci i učlanjenje u druge međunarodne finansijske institucije	Vijeće ministara BiH
Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebnama tržišta rada, nedostatak vještina, odnosno radne snage odgovarajućih kvalifikacija	Pregled i reformiranje nastavnih planova i programa u srednjem obrazovanju; Stvaranje sveobuhvatne strategije za visoko obrazovanje	Ministarstvo civilnih poslova BiH, resorna ministarstva obrazovanja
Nepostojanje budžetskih grant šema za podršku razvoju i promociji izvoza	U primjeni Zakona o državnoj pomoći BiH uključiti finansiranje aktivnosti koje se odnose na promociju i razvoj izvoza	Vijeće ministara BiH, Vijeće za državnu pomoć, VTK BiH
Nekoordiniranost između institucija na svim nivoima vlasti te nedostatak i neusklađenost razvojnih strategija	Donošenje nove odluke o Izvoznom vijeću BiH i njegova transformacija u Vijeće za konkurentnost i izvoz sa većim nadležnostima i ovlaštenjima, uz osiguravanje ljudskih i finansijskih resursa za njegov rad	Vijeće ministara BiH

DISKUSIJA

Od svih preporuka možemo da sažmemo jedno generalno rješenje, a to je da država mora da poradi na donošenju i izmjeni propisa i zakona kako bi se unaprijedila robna razmjena i konkurentnost BiH sa drugim zemljama.

Poštrene izmjene i dopune zakona i propisa su najekonomičniji pristup rješavanju ovog problema, ali to ima i svoja ograničenja, a to je da se mnogi ne pridržavaju zakona i trguju na crno.

Rješavanje ove problematike zahtijeva jedinstven i koordiniran pristup izgradnji efikasnog institucionalno-pravnog okvira. Neophodno je da proces izgradnje navedenog okvira od strane institucija vlasti bude usmjerен na podršku domaćoj proizvodnji u cilju plasiranja kvalitetnih i konkurentnih vlastitih proizvoda, i na prioritiziranje pitanja ruralnog razvoja.

Jedan od najvećih problema sa kojima se suočavaju proizvođači u BiH, kao i nadležne institucije jeste nedostatak informacija o tržištu, uvozu/izvozu, i tržišnim cijenama na različitim nivoima. Zbog toga je neophodno adekvatno kadrovski popuniti institucije koje će vršiti prikupljanje statističkih podataka i analizu politika, te kako razvoj ovih sistema zahtijeva dosta vremena, neophodno je da BiH što ranije počne sa uspostavom registara na državnom nivou, kako bi se osigurala buduća podrška i koordinacija.

Iz statistike robne razmjene BiH za 2015. godinu vidimo da je ukupna robna razmjena iznosila 24,84 milijarde KM, što je za 42,13 miliona KM ili 0,17% manje u odnosu na robnu razmjenu ostvarenu u 2014. godini. U 2015. godini uvezeno je robe u vrijednosti od 15,85 milijardi KM, što je za 2,15% manje u odnosu na 2014. godinu. Istovremeno, ukupan izvoz iznosio je 8,99 milijardi KM i isti bilježi rast za 3,52% u posmatranom periodu. Trgovinski deficit u 2015. godini iznosio je 6,86 milijardi KM, što je za 8,69% manje u odnosu na prethodnu godinu. U 2015. godini u odnosu na prethodnu godinu zabilježen je rast izvoza, pad uvoza, što je dovelo do pada deficit-a. Pokriivenost uvoza izvozom u 2015. godini iznosila je 56,70%, što je za 3,10% više u odnosu na prethodnu godinu. Takođe, iz statističkih podataka zaključujemo da je Evropska unija i dalje naš glavni vanjskotrgovinski partner, tako u ukupnom obimu robne razmjene EU učestvuje sa 64,81%.

ZAKLJUČAK

S obzirom da je bh. tržište malo i da je kupovna moć niska, bh privrednići moraju tražiti šansu za plasman robe na stranom tržištu, što predstavlja ključni faktor razvoja ekonomije Bosne i Hercegovine.

Prije svega potrebno je da država ponudi jeftinije kredite za investiranje i praćenje proizvodnje, podsticaj izvoza, smanjenje poreza i doprinosa i izmjeni carinskih tarifa.

BiH treba sistem zakonodavne regulative koja bi sistematičnim i dugočnim mjerama poboljšala poslovni ambijent i pokrenula ciklus bržeg ekonomskog razvoja. Potrebno je sve aktivnosti usmjeriti na smanjivanje

javne potrošnje, na održavanje makroekonomikske stabilnosti i na ekonomski oporavak.

Zbog korupcije i sive ekonomije potrebno je više raditi na stvaranju jedinstvenog ekonomskog prostora da bi privreda mogla dati odgovarajuće efekte.

LITERATURA

1. S. Barać, B. Stakić, „*Osnovi ekonomije*“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2007. god
2. P. Veselinović, „*Ekonomija*“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010. god.
3. V. Serejević, „*Osnovi ekonomije*“, SKC, Niš, 2008
4. H. Kadrija, Hasan M., „*Uvod u ekonomiju*“, Izdanje 2 E.F.U., Zenica 2009.
5. Dž. Zijad, „*Mikroekonomija*“
6. J. Taylor, *The Financial Crisis and the Policy Responses: an Empirical Analysis What Went Wrong*, NBER, working paper. No.14631, 2009.
7. Kadrija H., Ferhat Č., Reuf K., Kasim T., „*Teorija tržišta i cijena*“, Beograd – Mostar, 2009.
8. H. Stackberg, *The Theory of the Market Economy*, „Pioneer Publishers 1952 New York

Ostali izvori

1. *Bosna i Hercegovina u brojevima 2016*, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo

Internet izvori

1. http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/ETS_2017M03_001_01_hr.pdf, 10.5.2017.

ZAŠTITA DOMAĆE PRIVREDE

Nataša Vranić¹

Sažetak

U savremenom okruženju prateći trendove trebamo posebnu pažnju posvetiti domaćoj privredi i njenoj zaštiti. U turbulentnim vremenima, brzom razvoju tehnologije neophodno je pronaći efikasan način praćenja i zaštite domaće privrede. Kako je privreda kompleksna i složena grana treba joj pristupati oprezno. Cilj rada je utvrditi mehanizme za zaštitu domaće privrede i da utvrđimo omjer stopa uvoza i izvoza.

Ključne riječi: *privreda, industrija, poljoprivreda, turizam, saobraćaj, gradevina, uvoz, izvoz*

UVOD

Privreda je osnovna društvena djelatnost u užem smislu koja obuhvata proizvodnju i raspodjelu proizvoda. U širem smislu privreda obuhvata sve vrste djelatnosti i usluga koje omogućavaju ispunjenje svih čovjekovih potreba. Neophodno je razlikovati pojам nacionalne privrede koja se odnosi na djelatnosti u okviru jedne države, i svjetske privrede koja se odnosi na globalnu djelatnost u kojoj svaka zemљa daje svoj doprinos.

Kao grane privrede razvrstavaju se ratarstvo (zemljoradnja), stočarstvo, ribolov i šumarstvo, dok je energetika privredna djelatnost koja proučava, istražuje i iskorištava izvore energije, rudarstvo je privredna djelatnost koja se bavi pronalaženjem i vađenjem ruda i dr. minerala, a industrija je privredna djelatnost kojom se uz pomoć mašina prerađuju rude i sirovine u cilju dobijanja gotovih ili polugotovih proizvoda.²

U uvodnom dijelu je još važno istaknuti da se industrija dijeli na tešku i laku, gdje teška industrija obuhvata crnu i obojenu metalurgiju, metaloprerađivačku, mašinsku i baznu hemijsku industriju, a laka industrija – tekstilna, drvna, i prehrambena, dok je zanatstvo oblast gdje se proizvodi dobijaju uglavnom ručnim putem ili uz veoma malu upotrebu mašina. Neproizvodne privredne djelatnosti su saobraćaj, trgovina i turizam.

¹ natasavranic@outlook.com

² <http://fpmtrebinje.com/wp/wp-content/uploads/2016/03/3>

Cilj rada jeste da uvidimo mehanizme zaštite domaće privrede, kao i da utvrđimo omjer stopa uvoza i izvoza u granama privrede u BiH. Kroz rad ćemo nastojati dati smjernice za zaštitu domaće privrede i samim time otvoriti raspravu za razvoj i poboljšanje u pojedinim, perspektivnim granama privrede.

Analizirajući dostupne podatke o privrednim granama, moći ćemo predstaviti napredak/pad produktivnosti u svakoj od razmatranih grana.

PRIVREDNI SUBJEKTI

Glavno obilježje privrednih subjekata u okviru svakog privrednog sistema određena su vladajućim odnosima proizvodnje, u prvom redu njihovom sadržinom, odnosno društvenom organizacijom rada. Zato se privredni subjekti razlikuju od sistema do sistema, ali i unutar privrednih sistema isto kao i u zemlji u njenim raznim fazama društveno-ekonomskog razvoja. Ipak postoje klasifikacije privrednih subjekata koje ne zavise od naprijed navedenih okolnosti i to: prema broju lica, prema djelatnosti, prema ulozi, prema društvenom statusu, a moguće su i druge podjele.³

U tržišnoj privredi subjekt u oblasti proizvodnje jestе privredno društvo. Privredni sistemi predstavljaju skup institucionalnih rješenja, mjera, instrumenata, mehanizama kojima se regulišu međusobni odnosi prirednih subjekata u procesu proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje.

Nosioci privrednog sistema su domaćinstva, privredno društvo, društveno – političke zajednice, dok su ciljevi privrednog sistema: životni standard, puna zaposlenost, uravnoteženi plati bilans, moguća stopa ekonomskog rasta i moguć porast ličnih dohodata, što je samo prepostavka porasta životnog standarda.⁴

Savremeni privredni sistem se danas najčešće shvata kao istorijska kategorija, kao najdinamičniji sistem koji obuhvata i povezuje u skladnu cjelinu temeljne elemente društveno – ekonomskog procesa. Ove dvije osnove privrednog sistema su svi njegovi elementi i treba da budu međusobno uskladieni i da ne protivuriće jedna drugoj. Samo pod tim uslovima može mogovoriti o privrednom sistemu u kome su svi elementi podsistema tako postavljeni da po karakteru i međusobnim vezama predstavlja funkcionalnu cjelinu.

Politička organizacija društva, država i njeni organi, politički i uravni aparat bitno utiču na funkcionisanje privrednog sistema. Privredni sistem

3 Petar Veselinović, Ekonomija, Beograd, 2009., str.51

4 <http://educons.edu.rs/wp-content/uploads/2016/02/DOKTORSKA-DISERTACIJA-Simonida-Vukadinovic.pdf>

ne možemo posmatrati van okvira društvenog sistema čiji je sastavni dio. Promjene u društvenom sistemu izazivaju i promjene u privrednom sistemu.

Dugoročni cilj privrednog sistema je ekonomsko blagostanje ljudi koje podrazumjeva maksimizaciju ličnog i društvenog standarda ljudi.

Promjene životnog standarda se pripisuju razlikama u produktivnosti zemlje – količini dobara i usluga koju radnik proizvede za sat vremena. U zemljama u kojima su radnici u stanju da proizvedu veliku količinu dobara i usluga po jedinici vremena, većinaljudi ima viši životni standard, a gdje su manje produktivni moraju se zadovoljiti lošijim standardom. Podjela privrednih sistema koja je uobičajena danas je podjela na privredne sisteme otvorenog tipa; privredne sisteme zatvorenog tipa.

Po svojoj prirodi savremeni privredni sistemi su vrlo dinamični i njihove međusobne veze sa privrednim sistemima drugih zemalja su danas normalna potreba. Protok roba, kapitala i informacija je nužnost savremenog doba. To zbog toga što danas svjetsko tržište najčešće propisuje uslove uspješnog funkcionisanja privrednih sistema pojedinih zemalja.⁵

Danas su privrede i privredni sistemi pojedinih zemalja direktno zavisni od uslova, pravila ponašanja i propisa koje propisuje Svjetska trgovinska organizacija ukoliko aktivno želite da učestvujete na tržištu. Samo otvoreni privredni sistemi sa aktivnim uključivanjem domaće privrede u međunarodne ekonomske procese mogu pretvoriti u uspjeh. Kao organizaciona cjelokupnost privrednih aktivnosti u određenom ambijentu odbijanja društvene reprodukcije, privredni sistem je uvijek prostorno i vremenski vezan za taj ambijent čineći njegov institucionalno normativni oblik.

MEĐUNARODNI ODNOSSI I PRIVREDA

Ekonomika međunarodnih odnosa istražuje ekonomske pojave u međunarodnim odnosima i kako i u kojoj mjeri ekonomski faktori utiču na kreiranje spoljne politike države. Glavna veza između međunarodne ekonomije i međunarodnih odnosa je spoljnoekonomska politika država.

Poslednjih nekoliko decenija snažan uticaj na kreiranje međunarodnih odnosa imaju i transnacionalne i multinacionalne kompanije. Posredstvom svoje spoljne politike država može da utiče na međunarodne poslovne aktivnosti, ovih kompanija, ali isto tako i transnacionalne kompanije mogu da utiču na politiku same države.⁶

Nacionalne privrede su subjekti međunarodnih ekonomske odnosa, a ne isključivo države. Zašto je to tako? Danas postoje teritorije koje nemaju

⁵ <http://studenti.rs/skripte/ekonomija/privredni-sistem/>

⁶ Ilija J. Džombić, Ekonomski odnosi BiH sa inostranstvom, mogućnosti i perspektive, Banja Luka 2010., str.4.

potpunu političku nezavisnost, ali posjeduju autonomiju u obavljanju privredne saradnje sa svijetom. Svaka samostalna i nezavisna država ili njen dio koji ima autonomnu spoljnotrgovinsku politiku može postati članica Svjetske trgovinske organizacije, a da ne mora biti članica Ujedinjenih Nacija. Danas članice Ujedinjenih Nacija su 192 samostalne i nezavisne države.

Međunarodne odnose čine dvije oblasti i to :

1. Međunarodni trgovinski odnosi
2. Međunarodni finansijski odnosi

Međunarodni trgovinski odnosi predstavljaju odnos koji jedna zemlja uspostavlja sa dr. državama u oblasti međunarodne trgovine robama, uslugama i intelektualnim znanjem u takvim odnosima država ima ulogu regulatora. Njen zadatak je da uspostavlja i brine o primjeni tržišnih pravila i poštovanja pravila slobodne konkurenčije. Za cilj imaju da u saradnji sa drugim državama uspostave i brinu o primjeni pravnog okvira međunarodnog poslovanja.

Instrumenti spoljnotrgovinske politike predstavljaju mjere koje uspostavljaju vlade država kako bi njima bili regulisani međunarodni trgovinski tokovi između države i ostatka svijeta. Zadatak instrumenata trgovinske politike je da čuvaju, razvijaju i učvršćuju prednost nacionalne privrede. One postoje zbog interesa zemlje koja ih kreira i primjenjuje. Mnoge zemlje primjenjuju mjere zaštite uvoza i stimulisanje izvoza, mogu biti u vidu mjera fiskalne politike, administrativnih ograničenja, visoke cijene kapitala i bankarskih usluga. Na taj način trgovinska politika ima ulogu povećanja i diferenciranja izvoza, ali istovremeno i zaštite nacionalne privrede.

Instrumente trgovinske politike možemo klasifikovati na :

- Carinske mjere
- Kvantitativno ograničenje
- Tehničke i administrativne barijere

Carinama, država nastoji da zaštiti sopstvenu i nedovoljno razvijenu privrodu, osigura budžetski prihod i reguliše trgovinske odnose sa ostatkom svijeta. Samostalni i nezavisni carinski sistem danas ne postoji. Međunarodni trgovinski sporazumi koji regulišu oblast međunarodnog poslovanja za zemlje koje ih potpišu i kasnije ratifikuju, postaju obavezan izvor prava za takvu zemlju.

U cilju zaštite domaće proizvodnje, povremeno se pribjegava propisivanju određene količine robe (kvantitativno izražena) koja se može uvesti u jednu zemlju ili izvesti iz nje u precizno definisanom vremenskom periodu.

Uvođenjem kontingenata kao načina regulisanja trgovine posredstvom utvrđivanja količine, proizilazi iz potreba i mogućnosti nacionalne privrede

. Kontingent je određena količina ili vrijednost pojedine robe koja se može izvoziti ili uvoziti u unaprijed utvrđenom vremenskom periodu. Preovladao je stav da su ona na dugi rok štetna za zemlju koja ih uvodi.

Trgovinska ograničenja nazivamo tehničke i administrativne barijereu trgovini: izvozne dozvole, teničko – standardne propise, carinsko vrednovanje robe, investicione mjere, kontrolu prije isporuke robe i pravila o porijeklu robe. Tržišta funkcionišu samo ako su zakonom zaštićena vlasnička prava. Poljoprivrednik neće uzgajati hranu ukoliko očekuje da će mu neko prigrabiti žetvu, restoran neće služiti obroke ako nije siguran da će gos.ti platiti prije odlaska.

Svi se oslanjam na policiju i sudstvo koje obezbjeđuje Vlada kako bi zaštitali svoja prava i to što proizvodimo ako dođe do nečega. Javnu politiku kreiraju politički interes koji su daleko od savršenog. Ponekad se formiraju da bi nagradile političke moćnike.Danas u savremenim privredama postoji veliki broj mjeru i instrumenata kojima država utiče na odvijanje privrednog života u njoj, ali se oni ipak najčešće svode na pet osnovnih oblika intervencije a to su : Pravna regulativa; Intervencijom na tržištu putem kupovine viška proizvoda i usluga i prodajom robe na tržištu; Vršenje transfernih plaćanja; Vođenje stabilizacione makroekonomskne politike; mjerama poreza i subvencija i vrši alokaciju oskudnih privrednih resursa.

Ukupna privredna aktivnost svake zemlje se sastoji iz proizvodnje, raspoljage, razmjene i potrošnje. Prioritet su u svakoj zemlji da je proizvodnja robe jer se sve ostale aktivnosti baziraju na njoj.Ove mjeru služe da onemoćimo uvoz robe iz određenje države, te postupamo tako što zaključujemo da roba koja je predmet uvoza ne ispunjava tehničke standarde države u kojoj se uvozi.Svaka zemlja ima svoje potrebe koje jednim dijelom može zadovoljiti iz domaće proizvodnje, a drugim dijelom iz uvoza.

Najveći značaj u svjetskoj trgovini imaju sirovine, energija i repromaterijal koji pokrivaju ispod 40% međunarodne razmjene, dok robe široke potrošnje iznose oko 30 %.

Spoljna politika BiH prema međunarodnim paritetima se zasniva na otvorenosti i ravnopravnosti,uzajamnom poštovanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta i principu miroljubive saradnje uz uvažavanje obostranog interesa. BiH spada u zemlje u razvoju, a to su zemlje koje su u najtežem položaju. Tehnološki progresi i produktivnost su na niskom nivou. Bogatstva se rasipaju i nezaposlenost raste, susrećemo se sa nedomaćinskim poslovanjem i korupcijom.

Republika Srpska spada u sam evropski vrh (0,952 ha po stanovniku) po raspoloživosti poljoprivrednih površina, od čega je obradivo zemljište 893.540 ha. Na raspolaganju su značajne površine nezagadenog i plodnog zemljišta, čiste izvore vode i čist vazduh kao osnov za proizvodnju organske hrane.

Zahvaljujući povoljnom geografskom položaju, klimi te različitim geološkim uslovima, biodiverzitet ljekovitog i aromatičnog bilja na prostorima RS, veoma je bogat. Cijeni se da na prostorima Republike Srpske raste više od 400 vrsta ljekovitih i aromatičnih biljaka. Republika Srpska ima potencijal i u stočnom fondu. Na preko 50% poljoprivrednih površina ustanovljeno je postojanje geotermalnih voda, što je bitno za ulaganja u stakleničku ili plasteničku proizvodnju Republika Srpska nudi stratešku lokaciju i CEFTA sporazum o slobodnoj trgovini što stvara povoljne prilike za plasma proizvoda na ogromno tržište EU i okruženja. Postoji kadar i tradicija u proizvodnji hrane. Preradom poljoprivrednih proizvoda bavi se 270 firmi, u kojima je zaposleno 6.500 radnika, a najzastupljenije grane su: mlinško-pekarska industrija, prerada voća i povrća, proizvodnja mlijeka i mliječnih prerađevina, proizvodnje mesa i mesnih prerađevina, konditorska industrija i proizvodnja tjestenine.

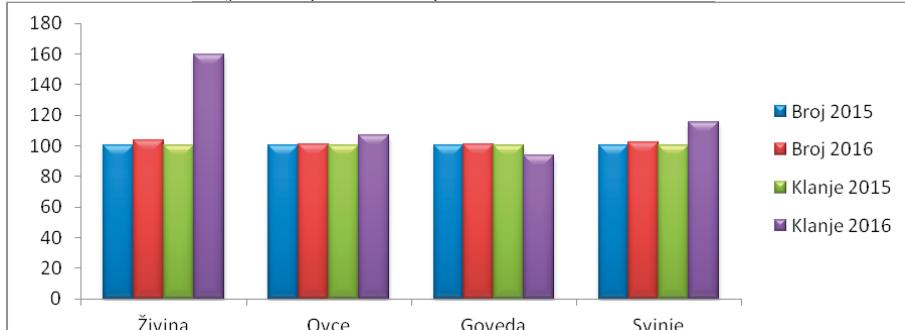
Poljoprivrednom proizvodnjom i uslugama u poljoprivredi bavi se 450 firmi (preduzeća i poljoprivrednih zadruga) u kojima je zaposleno 5.000 radnika i 221.000 domaćinstava u kojima živi oko 800.000 stanovnika (57.1% ukupnog broja).

Grafik 1. Proizvodnja ribe, mesa i mlijeka⁷

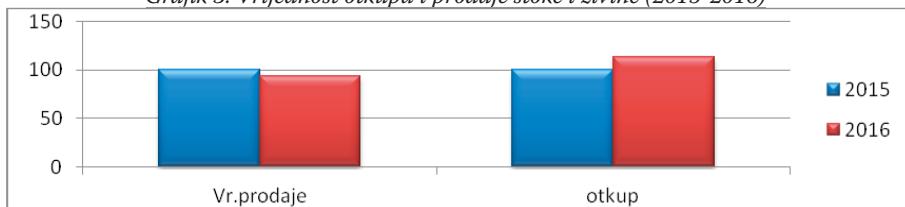

S obzirom na podneblje koje analiziramo ne iznenađuje podatak da se bilježi rast proizvodnje mesa i mlijeka u odnosu na ribu. Navike naših ljudi su više okrenute mesu nego ribi pa zbog toga proizvodnja ribe bilježi pad, a i nekonkurentnost naših proizvodjača u odnosu na uvezenu ribu. U slučaju mlijeka i mesa naši proizvođači su itekako konkurentni i mogu proizvesti dovoljno za domaće i inozemstvo tržište. Problem je u tome što većinom izvozimo sirovine i poluproizvode a uvozimo gotove proizvode.

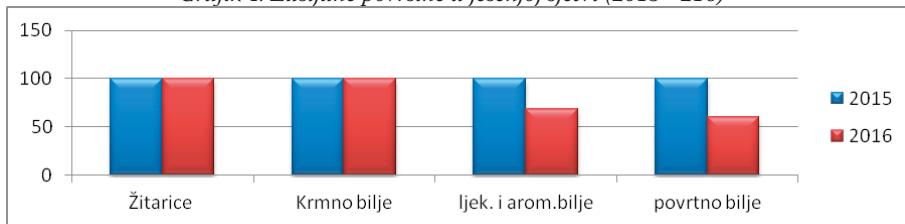
⁷ Republički zavod za statistiku www.rzs.rs.ba 19.04.2017. 20:45

Grafik 2. Broj stoke i klanje stoke i živine u klanicama⁸

Kao što vidimo na grafiku broj stoke ne prati trend klanja što nam govori da vjerovatno više uvozimo nego što proizvodimo. Kod ovaca i goveda ovaj trend je tu negdje u granicama broj se povećao a klanje se smanjilo u malim iznosima, zato kod živine porast br. ne prati rast klanja. Kod svinja je došlo do smanjenja broja a povećanja klanja.

Grafik 3. Vrijednost otkupa i prodaje stoke i živine (2015-2016)⁹

Kao što vidimo na grafiku zbog niske prodajne cijene otkup je porastao, što našim proizvođačima ne odgovara.

Grafik 4. Zasijane površine u jesenjoj sjetvi (2015 - 216)¹⁰

⁸ Republički Zavod za statistiku www.rzs.rs.ba 19.04.2017 19:45

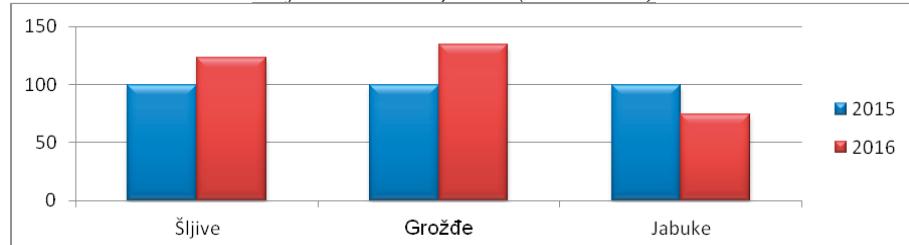
⁹ Republički Zavod za statistiku www.rzs.rs.ba 19.04.2017 20:45

¹⁰ Republički Zavod za statistiku www.rzs.rs.ba 19.04.2017 20:00

S obzirom da u ukupnoj sjetvi žitarice su zastupljene sa 67,0 %, a u jesenjoj sjetvi bilježimo njihov pad u iznosu od 0,1 %. Krmno bilje je zastupljeno sa 20,9 % a bilježimo rast od 0,3 %.

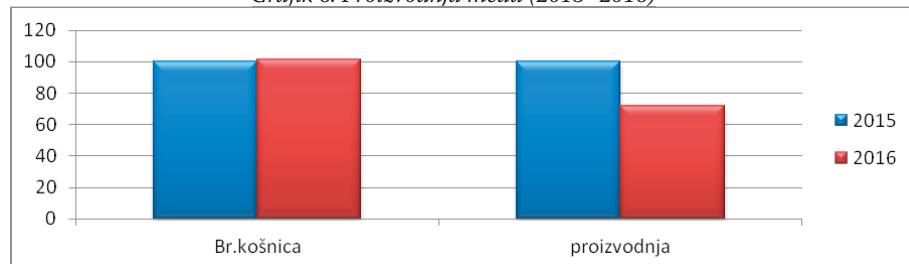
Ljekovito i aromatičn bilje je zastupljeno sa 0,1 % a bilježi se pad od 31,6 %, a povrtno bilje je zastupljeno sa 2,1 % a bilježi pad od 39,7 %. Možemo zaključiti da za naše podneblje ne treba ulagati ovu proizvodnju osim za sopstvenu upotrebu a ako bi govorili o nekoj velikoj proizvodnji nije rentabilno.

Grafik 5. Proizvodnja voća (2015 – 2016)¹¹

Kao što vidimo na grafikonu 2016-ta godina bila je povoljna za poljoprivrednike koji se bave uzgojem šljiva i grožđa s obzirom da se njihova proizvodnja povećala. Sa druge strane vidimo pad u proizvodnji jabuke, pošto vremenske prilike na području koje se u najvećoj mjeri bavi uzgojem jabuka nisu isle u prilog vlasnicima.

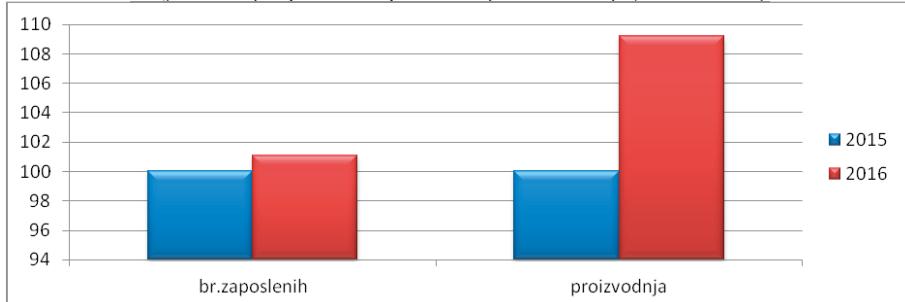
Grafik 6. Proizvodnja meda (2015- 2016)¹²

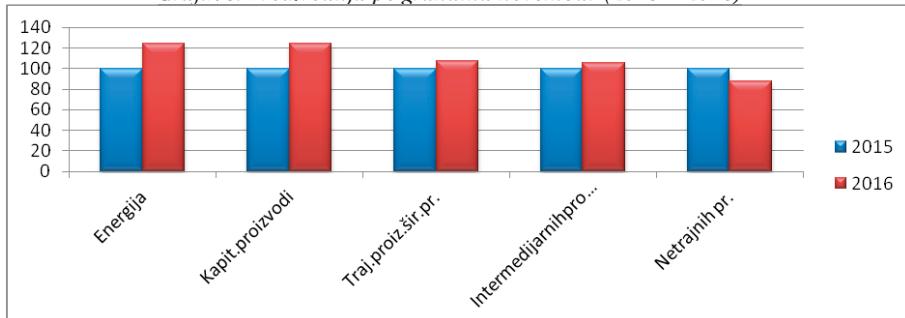
Broj košnica pčela bilježi blagi porast, proizvodnja bilježi pad, a u ukupnoj prodaji na zelenim pijacama med učestvuje sa 4,6 %. Mislim da se sve više proizvođača odlučuje za proizvodnju meda ali kao i u svakoj grani treba vremen da se dostigne taj nivo koji smatramo rentabilnim jer nemamo baš prinosa toliko u prvoj godini. Med je zdrav a koristi se u farmaceutskoj industriji i preparativnoj kozmetici.

11 Republički Zavod za statistiku www.rzs.rs.ba 19.04.2017 20:00

12 Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017 200:05

Grafik 7. Broj zaposlenih i proizvodnja u industriji (2015 – 2016)¹³

Broj zaposlenih u industriji kao i sama proizvodnja bilježe rast što nam implicira da smo počeli da ulažemo u proizvodnju i da težimo napretku jer bez industrijske proizvodnje nijedna zemlja nema napretka.

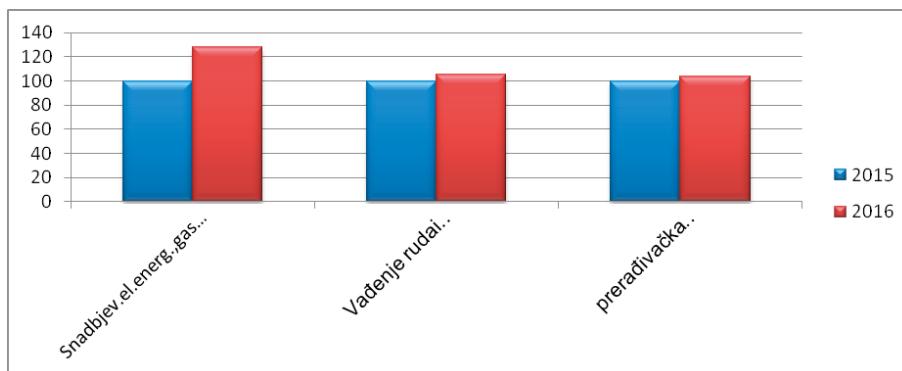
Grafik 8. Proizvodnja po granama novembar (2015 – 2016)¹⁴

Kao što vidimo industrijska proizvodnja raste u proizvodnji energije; kapitalnih proizvoda; trajnih proizvoda za široku potrošnju; intermedijarnih proizvoda, a samo u netrajnoj proizvodnji bilježi pad. U suštini industrija bilježi rast.

¹³ Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017 20:10

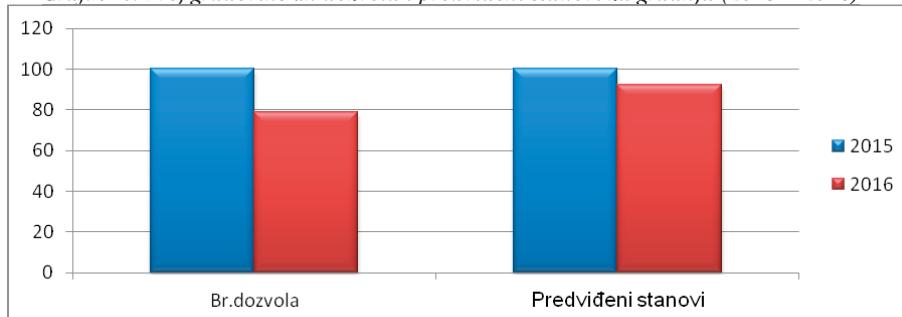
¹⁴ Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017 20:10

Grafik 9. Industrija¹⁵

Vidimo da industrija bilježi rast u snadbjevanju el.energijom, gasom, parom i klimatizacijom,vađenju ruda i kamena i prerađivačkoj industriji što je i logično pošto raste prerađivačka industrija i povlači za sobom potrošnju energije,što dalje povlači i veću proizvodnju struje. Rast industrije je svakako dobar za bruto domaći proizvod, porast izvoza i slično.

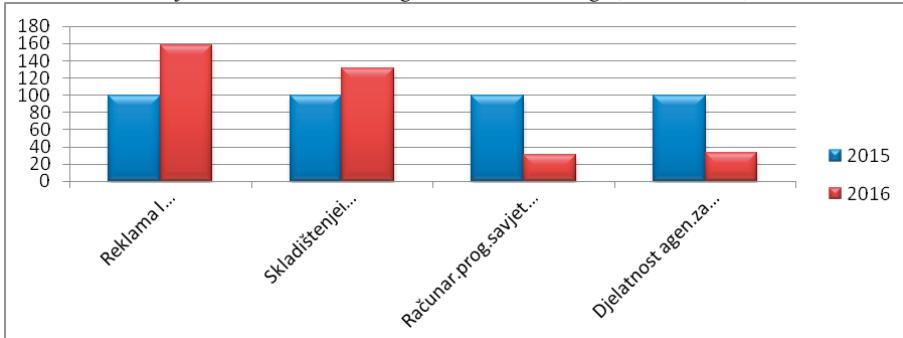
Grafik 10. Broj građevinskih dozvola i predviđeni stanovi za gradnju (2015 – 2016)¹⁶

Broj građevinskih dozvola bilježi pad kao i predviđenih stanova za gradnju znači u korelaciji su pa možemo zaključiti da je smanjena tražnja za stanovima,za gradnjom. Posledica toga su visoke cijene.

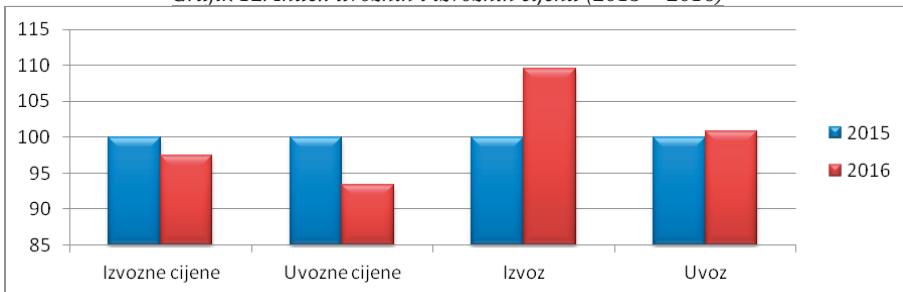
15 Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017. 20:15

16 Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017. 20:50

Grafik 11. Distributivna trgovina i ostale usluge (2015 – 2016)¹⁷

Kako je indeks prometa uslužnih djelatnosti ostvario nominalni rast od 1,4% i to najveći rast prometa zabilježen je kako vidimo u djelatnostima Reklama i propaganda(57,7) i Skladištenje i pomoćne djelatnosti u saobraćaju (30,8),dok je pad zabilježen u djelatnostima Računarsko programiranje, savjetovanje i pripadajuće djelatnosti i djelatnost Agencija za zapošljavanje.

Ovo nam govori koliko su reklame bitne u vremenu u kojem živimo, kao i skladištenje i pomoćne djelatnosti u saobraćaju,a imamo pad kod programiranja,savjetovanja zbog toga što svi ti stručni ljudi odlaze iz zemlje ili nemaju papir kao dokaz da znaju programirati. Agencije za zapošljavanje bilježe pad zbog toga što svoj posao ne rade na adekvatan način pa ovaj podatak i ne iznenađuje.

Grafik 12. Index uvoznih i izvoznih cijena (2015 – 2016)¹⁸

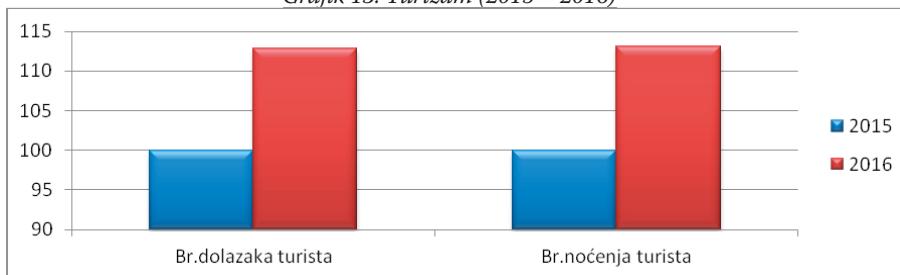
Kao što vidimo na grafiku smanjene su i uvozne i izvozne cijene,što u slučaju uvoza i nije tako loše ali kada je izvoz u pitanju loše je jer je ionako izvozna cijena niska.Što se tiče izvoza i uvoza vidimo da se izvoz povećao u

¹⁷ Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017 20:55

¹⁸ Republički Zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017 21:00

većem procentu nego uvoz što je za zemlju u svakom slučaju dobro,znači da imamo suficit u budžetu.

Grafik 13. Turizam (2015 – 2016)¹⁹

Ovdje imamo proporcionalan porast dolazaka i broja noćenja što impli- cira da su turisti zainteresovani za našu zemlju,da im imamo šta ponuditi i trebamo ulagati u turizam malo to podići na veći nivo. Raspolažemo priro- dnim ljepotama koje treba iskoristiti u svrhu turizma unovčiti tu ljepotu.

DISKUSIJA

Prema predstavljenim rezultatima Republičkog Zavoda za statistiku utvrdili smo da domaća privreda ima sve potrebne elemente da bude kon- kurentna na tržištu. Posmatrano prema podneblju na kome se nalazimo, navikama potrošača, kulturi i dr. faktorima vidimo da možemo ostvariti dobru konkurentnost kada je poljoprivreda u pitanju i to u proizvodnji mesa, mlijeka, voća, ljekovitog i aromatičnog bilja, žitarica, krmnog bilja. Što se tiče poljoprivredne proizvodnje treba ulagati na određenim područjima u određenu kulturu, a ne da na svim područjima uzgajamo sve kulture,to nam najbolje dokazuje proizvodnja ljekovitog i aromatičnog bilja,kao i meda što vidimo na gore predstavljenim grafikonima. Znamo da raspolažemo ovim resursom samo moramo primjeniti drugačiju politiku,da li je to politika cijena, otkupa, prerada uglavnom i ovdje možemo biti konkurentni na trži- štu.

Kada je industrija u pitanju vidimo da bilježi rast u skoro svim segmen- tima. Izgleda da smo se počeli buditi i ulagati u industriju kao granu koja utiče na povećanje Bruto domaćeg proizvoda i bez čijeg postojanja nema napretka bez obzira koliko neka zemlja bila bogata prirodnim resursima. Što se građevine tiče u posmatranom periodu 2015/2016 bilježimo pad tražnje a sve to zbog visokih cijena i pogrešne politike u posmatranom periodu.

Kao što vidimo u ovom periodu reklame i skladištenje u saobraćaju su veoma bitne djelatnosti koje prate razvoj i porast industrije. Dok kod raču-

19 Republički zavod za statistiku, www.rzs.rs.ba 19.04.2017. 21:00

narskog programiranja, savjetovanja i agencija za zapošljavanje bilježimo pad što i ne iznenađuje s obzirom da većina programera odlazi iz zemlje, agencija za zapošljavanje ne obavlja svoj posao kako treba.

Turizam je definitivno grana u koju treba ulagati jer raspolaže resursima, prirodnim ljepotama u kombinaciji sa kvalitetnom hranom je pun pogodak. Sve kada spojimo, a i kako vidimo na predstavljenim graficima izvoz je znatno porastao u odnosu na uvoz koji je takođe porastao u odnosu na 2015-tu godinu. To nam govori da imamo suficit u budžetu.

ZAKLJUČAK

Kako je BiH potpisnica mnogobrojnih trgovinskih sporazuma, uključujući sporazume o slobodnoj trgovini i sporazume o preferencijalnom tretmanu roba.

Kao što vidimo BiH je potpisnica sporazuma o trgovini i razmjeni što je veoma bitno kada je u pitanju razmjena sa drugim zemljama, kao izvoz i uvoz uopšte. Trebamo samo voditi računa da ne uvozimo više nego što možemo izvesti, i trebamo u cilju zaštite domaće privrede povesti računa da ne uvozimo veliku količinu proizvoda koje možemo i sami proizvesti i koji su kvalitetniji od uvoznih proizvoda. Tu prvenstveno mislim na meso, mlijeko, pojedine vrste voća i povrća koje na našim podnebljima mogu uspjevati kao što smo vidjeli šljive, grožđe, jabuke, trešnje, višnje samo moramo voditi računa gdje koju kuturu uzgajamo. Opšte je poznato da u Krajini bolje uspjevaju šljive, jabuke, kruške u Hercegovini trešnje, višnje, smokve, grožđe pa tako trebamo usmjeravati proizvodnju tih kultura, a ne da sadimo na veliko u krajevima gdje ne može uspjeti ta kultura. Poljoprivreda je sama po sebi rizična zbog toga što dosta zavisi od vremenskih prilika, puno se ulaže ima mnogo posla a malo isplativosti još kad vremenske prilike zakažu dođe do velikih ulaganja a nikakvog prinosa. Sistemi za zaštitu su veoma skupi u odnosu na prihode pa većina poljoprivrednika to sebi ne može da priušti. Vlada bih trebala da posveti više pažnje ovim granama u vidu subvencija, sistema za navodnavanje, protivgradnu zaštitu, trebalo bi da povede računa i o otkupnim cijenama da ne budu preniske jer se ta roba izvezea onda je uvezemo ili koristimo prerađenu i to po mnogo većoj cijeni. Hajde da ta cijena bude neka realna i prihvatljiva za proizvođače i da sami proizvodimo proizvode od toga voća i povrća koje proizvedemo, smatram da je to moguće ukoliko je i državi to u interesu.

Sličnu situaciju imamo i u industriji raste proizvodnja, ali mi ne izvozimo sopstveni gotovi proizvod sve su to poluproizvodi ili se samo sklapa kod nas. Prodajemo sirovine, obrađujemo imamo jeftinu radnu snagu, ali opet bolje i to nego da nemamo ništa. U zadnje vrijeme i zadnjih par godina se okre-

nulo ulaganju u industriju. Jedino što proizvodimo u dovoljnim količinama i što izvozimo jeste proizvodnja električne energije. Ulaganjem u industriju povećamo Bruto domaći proizvod, stvoriti drugačiju sliku o sebi u svijetu jer bez industrije nema napretka a moramo pratiti i trendove koji se iz godine u godinu mijenjaju pa i iz dana u dan.

Imamo lijepu i bogatu prirodu koja adekvatnim vođenjem može privući mnogo turista, trebamo samo malo turizam podići na veći nivo, okrenuti se domaćoj kuhinji koja je karakteristična za to područje i eto ekstra profita od turizma.

Što se tiče zaštite domaće privrede treba dobro povesti računa kada su uvoz i izvoz u pitanju, i spoljnotrgovinska politika. Trebali bi izvoziti proizvode sa kojima smo konkurentni na tržištu i da te proizvode ne uvozimo, a da uvozimo proizvode koji ne možemo proizvesti i koji ne uspjevaju kod nas. Država ima ogromnu ulogu i ona bi trebala svojim zakonima i propisima da zaštitи domaću privredu i da kroz razne olakšice i subvencije utiče na poboljšanje privrede u cjelini. Imamo potencijala da budemo dobra privredno razvijena zemlja.

LITERATURA

1. Ilija J. Džombić, Ekonomski odnosi BiH sa inostranstvom, mogućnosti i perspektive, Banja Luka, 2010.
2. Milorad Unković, Međunarodna ekonomija, Beograd, 2010.
3. Petar Veselinović, Ekonomija, Beograd, 2009.
4. Parkin, M., Powell, M., Matthews, K. (2008) Economics, (7th edn), Harlow: Person Education Limited
5. Marx, K. (1967) Das Kapital.Kritik der politischen Oekonomie.3.Aufl.Bd. 1. Berlin:Dietz
6. Slobodan Barać; Budimir Stakić, Osnovi ekonomije, Beograd, 2007.
7. Trbović, A. i Crnobrnja, M.(2009) Efekti integracije Srbije u Evropsku uniju, Beograd:Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju Univerziteta Singidunum
8. Ristić, B. i Tanasković, S. (2012) Konkurentska pozicija Srbije u 2012. godini prema Izveštaju Svetskog ekonomskog foruma, Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke, <http://www.fren.org.rs/sites/default/files/articles/attachments/KONKURENTNOST%20SRBIJE%202012..pdf>
9. Yin, R.K. (2003) Case Study Research: Design and Methods. London: Sage Publications
10. Schmid, Gunter, O'Reilly, Jacqueline&Schomann, Kalus (1997), „Theory and Methodology of Labour Market Policy and Evaluation: An Introduction”, in: Schmid, Gunter, International Handbook of Labour Market Policy and Evaluation. Cheltenham: Edward Elgar

Ostali izvori

1. Republički Zavod za statistiku www.rzs.rs.ba
2. Vanjskotrgovinska komora BiH komorabih.ba/bhepa/sporazumi-i-zakoni/

VALUTNI ODBOR U BOSNI I HERCEGOVINI – TEORIJSKI I EMPIRIJSKI OSVRT

Nina Hadžidedić¹

SAŽETAK

U ovom radu je ukratko opisan sistem Valutnog odbora, kako je nastao, šta on predstavlja, na koji način funkcioniše te prednosti i nedostaci uvođenja sistema Valutnog odbora u Bosni i Hercegovini. Takođe, su objašnjeni stavovi protivnika i zagovorenika sistema Valutnog odbora, kao i stav bivšeg guvernera Centralne banke Bosne i Hercegovine, Prof. dr. Kemala Kozarića. Najviše pažnje je posvećeno sistemu u Bosni i Hercegovini, ali i zemljama poput Bugarske, Litvanije i Estonije koje su uvele Valutni odbor i način na koji su vezivale svoje valute za stabilniju, odnosno dominantniju valutu i u kojem periodu.

Ključne riječi: *Valutni odbor, BiH, monetarna politika, devizni režim, tranzicija*

UVOD

Monetarna politika ima važan uticaj na ekonomsko stanje svake države. Stoga su kreatori monetarne politike dužni da pažljivo odaberu model upravljanja monetarnom politikom, jer ona nije postavljena kao univerzalni model putem kojeg se može postićodređeni monetarni efekat povećanja ili smanjenja količine novca u opticaju bez kombinacije sa drugim monetarnim instrumentima i mjerama. Adekvatna i pažljivo odabrana monetarna politika je značajan faktor u postizanju makroekonomske stabilnosti svake zemlje.

Devizna politika, koja podrazumijeva pravila o načinu određivanja deviznog kursa i pravila po kojima se obavljaju plaćanja i transakcije sa inostranstvom, predstavlja jedan od pretpostavki koja određuje snagu ekonomije države koja je provodi. Uopšteno se može govoriti o dvije vrste deviznih režima: režim fiksног i fluktuirajućeg deviznog kursa.

Mnoge države provode svoju deviznu politiku na način da vezuju kurs svoje nacionalne valute sa kretanjem kursa neke, u pravilu, dominantnije i snažnije strane valute. U tom slučaju govorimo o posebnom deviznom re-

¹ nina-sar@live.com

žimu - režimu vezanog kursa. U zavisnosti od toga kako se provodi vezivanje kursa domaće valute, možemo govoriti o eurizaciji ili o valutnom odboru.

Madura (2012, str.184) objašnjava da je valutni odbor sistem vezanja vrijednost domaće valute za neku drugu specifičnu valutu, te da odbor mora održavati devizne rezerve za sve valute koje štampa. Kao takav, valutni odbor ima ulogu da održi stabilan ekonomski sistem jedne zemlje te stabilnost cijena, odnosno nisku stopu inflacije.

Cilj rada je ukazati na pozitivne i negativne aspekte valutnog odbora u funkciji vođenja određene monetarne politike, te konačan uticaj na makro-ekonomske pokazatelje koji daju sliku privrednog stanja određene države.

Dodatno, u ovom radu će se obraditi aranžman valutnog odbora u Bosni i Hercegovini, sa posebnim fokusom na njegovu ulogu u monetarnom sektoru države. Za Bosnu i Hercegovinu, jedan od ključnih izazova na njenom putu evropskih integracija i eventualnom usvajanju Eura, jeste upravo da održi monetarnu stabilnost postignutu u proteklih 20 godina putem aranžmana valutnog odbora.

NASTANAK VALUTNOG ODBORA

Prvi koraci u nastanku ideje o valutnom odboru vuku korijene iz Velike Britanije ranih 1800-ih godina u tzv. "monetarnoj školi". U nadi da će zadržati svoje imperijalno carstvo, Velika Britanija je vidjela korist od uvođenja sistema valutnog odbora što se ispostavilo kao tačno jer je kolonija Mauricijus proslavila prvo uspješno usvajanje sistema valutnog odbora. U narednih 100 godina mnoge zemlje su slijedile primjer Velike Britanije, pa je 1940. godine 70 zemalja iskusilo "čari" valutnog odbora.

Samo 10 godina nakon što je sistem valutnog odbora bio na vrhuncu došlo je do naglog preokreta i u to vrijeme samo su 4 zemlje zadržale valutni odbor (Gibraltar, Foklanska ostrva, Bermuda i Kajmanska ostrva).

Globalizacija je podstakla zemlje u tranziciji da obrate pažnju na zaboravljeni sistem valutnog odbora što je omogućilo pojavu sistema valutnog odbora na Evropskom tlu (Estonija, Litvanija i Bosna i Hercegovina). Evropska Unija je preuzeila istorijsku ulogu osnivanja kolonijalnih valutnih odbora od Velike Britanije, ali su ipak Argentina, Filipini, Bermuda i Hong Kong zadržali dolar kao rezervnu valutu.

Danas najsiromašnije zemlje svijeta su zapravo one zemlje koje su među prvima usvojile sistem valutnog odbora i kasnije se osloboidle istog. Nisu se uspjeli ekonomski oporaviti od silnih dugovanja, uništene domaće privrede, rasprodatih prirodnih resursa i platnog deficit-a. Nakon oslobođenja od valutnog odbora zemlje su čekali teški problemi ispravki vrijednosti deviznog kursa i provale inflacije (Schüler, 1992.). Ova saznanja nam potvrđuje i

činjenica da nijedna veća i razvijenija zemlja tržišne privrede nije koristila monetarni odbor (Dušanić, 2005.).

ISKUSTVA SA VALUTNIM ODBOROM ZEMALJA U TRANZICIJI

Aranžman Valutnog odbora u Bosni i Hercegovini je specifičan. Zašto? Kao prvo, zato što je proces tranzicije počeo mnogo kasnije nego u drugim zemljama, a kao drugo, početni uslovi za tranziciju su bili vrlo nepovoljni i dug je period uticaja posljedica ratnog perioda. Poslije kraha SFRJ uveden je bosanskohercegovački dinar (BDH) umjesto jugoslovenskog dinara (YUD) po kursu 1 BDH za 10 YUD.

Zbog svih dešavanja u Bosni i Hercegovini do BDH je bilo teško doći pa se konverzija novca vršila i sa njemačku marku (DEM) koja je u vrijeme ratnih dešavanja bila jaka i dominantna valuta. Za 1 DEM se trebalo platiti 350 BDH i na ovom primjeru vidimo pojavu hiperinflacije. Valutni odbor je uveden 1997. godine, gdje se domaća valuta vezala za njemačku marku, a kasnije za euro (EUR) po kursu 1 BAM za 0,51 EUR. Uvođenjem Valutnog odbora u Bosni i Hercegovini postigli su se značajni rezultati stabilnosti kursa i kredibiliteta monetarne politike.

Možemo reći da su ovo pozitivni efekti uvođenja Valutnog odbora u Bosni i Hercegovini, a negativni su visoka nezaposlenost, nizak nivo proizvodnje i samim tim nedostatak domaćeg kapitala koji je velika kočnica razvoju naše privrede. To znači da je valutni odbor sa aspekta monetarne politike ispunio očekivanja i pokazao se kao izuzetno rješenje, dok je zakazao u privrednom razvoju. Zemlje koje su koristile valutni odbor, među kojima je bila i Bosna i Hercegovina, nakon istraživanja su potvrđile to da je valutni odbor dobar kao rješenja samo na kratki i srednji rok (5-10 godina), sve preko toga ima kontra efekat.

Osim Bosne i Hercegovine postoje još tri zemlje u tranziciji koji koriste aranžmane Valutnog odbora, a to su Bugarska, Estonija i Litvanija.

Estonija je u cilju dugoročne stabilizacije cijena uvela 1992. godine Valutni odbor vezujući krunu za njemačku marku, a zatim za euro. Tako se zau stavio pad ekonomске aktivnosti, ograničio rast nezaposlenosti, uravnotežio budžet i stabilizovala valutu.

Nakon nekoliko pokušaja stabilizacije Bugarska je završila sa hiperinflacijom 1996. godine. Iznos unutrašnjeg duga je bio veoma visok, samim tim politički problemi i problemi bankarskog sektora, visoka inflacija i nedostatak deviznih rezervi su okarakterisali Bugarsku. Osnovni parametri Valutnog odbora definisani su 05. juna 1997. godine. Tada je ustanovljen fiksni kurs

domaće valute – leva prema njemačkoj marki u odnosu 1000:1 (Kozarić, 2007.). Rezervna valuta je zamijenjena 01.01.1999. godine pojavom eura.

U slučaju Bugarske, došlo je do kombinacije nefleksibilnosti određenih prvobitnih oblika Valutnog odbora i fleksibilnosti koje ima Centralna banka.

Bosna i Hercegovina, Estonija, Litvanija i Bugarska su zemlje u tranziciji koje su bile suočene sa opštom finansijskom krizom i kao takve aranžman Valutnog odbora se pokazao kao povoljno rješenje istih. Ovo je klasični ili blaži aranžman Valutnog odbora kao sistem vezivanja domaće valute u početku tranzicije.

Bivši guverner Centralne banke BiH, Kemal Kozarić je izjavio da: „*Sistem Valutnog odbora, koji je u suštini Upravni odbor Centrale banke BiH, predstavlja temelj monetarne politike BiH. Izlazna strategija BiH iz modela Valutnog odbora zavisi od smanjenja nezaposlenosti i spoljnotrgovinskog deficitia. Angažovanjem Valutnog odbora BiH bi zadovoljila kriterijum čvrstog kursa pa nema inflacije i kamatnih stopa većih od dva posto od prosjeka Evropske unije..*“²

ZAKLJUČAK

Ipak, Valutni odbor među ekonomistima u Bosni i Hercegovini ima svoje simpatizere ali i protivnike. Činjenica je da je ovaj sistem do sada odigrao pozitivnu ulogu kada je u pitanju stabilizacija finansijskog sistema države ali je isto tako negativno uticao na sveukupni rast privrede, a posebno izvoza i na taj način je pomogao stranoj privredi povećavši uvoz iz drugih zemalja. To nam govori da se valutni odbor ne osniva radi razvoja domaće privrede.

Dok zagovornici CB aranžmana smatraju da je najveći ekonomski i politički uspjeh u Bosni i Hercegovini taj to što je Valutni odbor stabilizovao domaću valutu te doveo do izostanka inflacije, protivnici ovog aranžmana smatraju da je isti naškodio privredi Bosni i Hercegovine zato što se nije vršila korekcija prema onome što su bili svjetski trendovi: inflacije energenata i ostalih roba koje su praktično dovele do toga da u Bosni i Hercegovini imamo situaciju da je proizvodnja skupa u slučaju da hoćemo da izvezemo, a kupovina roba iz svijeta na našem tržištu je veoma povoljna.

Zemlje valutnog odbora ne mogu da se zaštite od špekulativnih udara na domaću valutu i to možemo vidjeti na primjeru devalvacije meksičkog peso-sa (1994.) - *Za godinu dana (1994.-1995.), Argentina je izgubila trećinu svojih deviznih rezervi (Choueiri, 1999.) što je dovelo do porasta kamatne stope na 20%, samim tim je došlo do propasti banaka i preduzeća i do krize u privrednom sektoru. Društveni proizvod se smanjio za 6%, a nezaposlenost porasla na 18% (Roubini, 1998.). Dovoljan pokazatelj da valutni odbor uništava*

² Kozarić, K., izjava iz 2008. godine; sajt www.glassrpske.com; posjećeno 10.01.2017. u 20:28h

domaće banke, a razvija strane je u činjenici da strane banke godišnje unesu 900 miliona KM koji iznos se višestruko kreditno umnožava (Đogo, 2011.).

Još jedan pokazatelj da valutni odbor uništava privredu i stanovništvo je nedostatak novca. Da bi se nabavio novac, kako stanovištvo tako i privreda mora da se kreditno zadužuje uz visoke kamatne stope koje su 5,19 puta veće od euro zone (Vilendečić, 2004.).

S jedne strane postoje određeni zagovorenici koji tvrde da bi Bosna i Hercegovina mogla pospiješiti svoju privrodu na osnovu inflacije, dok ekonomisti tvrde da bi to bila propast za BiH privrodu s druge strane. Oni ističu da Bosna i Hercegovina nije spremna da promijeni koncept monetarne politike iz razloga što nema političku sigurnost i pravnu stabilnost, te da su to dvije glavne pretpostavke za promjenu monetarne politike. Na to nam ukazuju i MMF, Svjetska banka i Evropska unija preko svoje delegacije u Bosni i Hercegovini.

Zbog toga će i u narednom periodu aranžman valutnog odbora predstavljati ključ ekonomskih politika, jer pruža stabilnost u trenutno vrlo neizvjesnom i kompleksnom okruženju. Ovo opredjeljenje je takođe sastavni dio Pisma namjere koje su BiH vlasti potpisale sa Međunarodnim monetarnim fondom (MMF), kao faktor očuvanja stabilnog finansijskog sistema, a u cilju odobravanja trogodišnji proširenog aranžmana (Extended Fund Facility) od strane MMF-a.

LITERATURA

1. Choueiri, N., Kaminsky, G. (1999), *Has the Nature of the Crisis Changed? a Quarter Century of Currency Crises in Argentina*, International Monetary Fond, WP/99/152
2. Dušanić, J. (2005), *Ekonomска транзиција и глобализација*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo,
3. Đogo, M. (2011), *Monetarni sistem i trgovinski deficit Bosne i Hercegovine*, Zbornik rada Ekonomskog fakulteta Istočno Sarajevo,
4. Madura, Jeff, International Financial Management, 11th Edition, South-Western College Pub, Mason, USA, 2012,
5. Kozarić, K. (2007), *Modeli monetarne politike sa osvrtom na valutni odbor Bosne i Hercegovine*, Centralna banka Bosne i Hercegovine, Sarajevo,
6. Roubini, N. (1998), *The Case Against Currency Board: Debunking 10 Myths about the Benefits of Currency Boards*, Stern School of Bussiness, New York University,
7. Schüler, Kurt A. (1992), *Currency Boards A Dissertation*, Faculty of the Graduate School of George Mason University, Virginia,
8. Vilendečić, S. (2004), *Napuštanje sistema valutnog odbora u tranzicionim ekonomijama*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Banja Luka.

Internet izvori:

1. Kozarić, K., izjava iz 2008. godine; sajt www.glassrpske.com; posjećeno 10.01.2017. u 20:28h

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

336:657(082)

НАУЧНИ скуп "Финансијско извјештавање у функцији пословног одлучивања и управљања" (2017 ; Бања Лука)

Zbornik radova / Naučni skup "Finansijsko izvještavanje u funkciji poslovnog odlučivanja i upravljanja", 26. maj 2017. godine, Banja Luka ; [urednici zbornika Svetlana Dušanić Gačić, Zorana Agić]. - Banja Luka : Besjeda : Banja Luka College, 2017 (Banja Luka : Grafid). - 199 str. : graf. prikazi ; 23 cm

Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz radove.

ISBN 978-99938-1-308-8 (Besjeda)

COBISS.RS-ID 6525976